

Izdavač: INTERNACIONALNI UNIVERZITETI TRAVNIK

Godina: III

Broj: 001

Godina: 2015

ISSN broj: 2404-9388

NAUKA I TEHNOLOGIJA

NAUČNI ČASOPIS INTERNACIONALNOG UNIVERZITETA
TRAVNIK

Nauka i tehnologija

- Saobraćajni fakultet
- Ekonomski fakultet
- Fakultet politehničkih nauka
- Ekološki fakultet
- Pravni fakultet
- Fakultet za medije i komunikacije
- Fakultet informacionih tehnologija

INTERNACIONALNI UNIVERZITET TRAVNIK

INTERNATIONAL UNIVERSITY TRAVNIK

72270 Travnik

Bunar bb. - Dolac

Tel: + 387 30 540 597

Fax: + 387 30 540 587

Web: www.iut.edu.ba

www.iu-travnik.com

Izdavač:

Internacionalni univerzitet Travnik u
Travniku

72270 Travnik, Bunar bb, Dolac

Tel: 00387 30 540 597

Fax: 00387 30 540 587

Glavni i odgovorni urednik:

Akademik prof.dr. Ibrahim Jusufrić

Stručni urednik:

Lejla Skopljak, MA

Za izdavača:

Akademik prof.dr. Ibrahim Jusufrić

Redakcioni odbor:

Prof. dr. Sinan Alispahić

Prof. dr. Nikola Kuvačić

Prof. dr. Dragan Golijan

Prof. dr. Asib Alihodžić

Prof. dr. Krsto Mijanović

Prof. dr. Miloš Babić

Prof. dr. Salih Bučuk

Uređivački savjet:

Akademik prof. dr. Mladen Bodiroža

Akademik prof. dr. Cariša Bešić

Akademik prof. dr. Radomir Biočanin

Akademik prof. dr. Veselin Drašković

Akademik prof. dr. Slobodan Nešković

Prof. dr. Enes Huseinagić

Doc. dr. Danislav Drašković

Doc. dr. Remzija Kadrić

Mr.sc. Sabahudin Hadžialić

Jasmin Jusufrić, MA

Mirsad Imamović, MA

Tehnički urednik:

Merima Delić, MA

Adis Abazović

Sekretar redakcije:

Lejla Skopljak, MA

Registrovani ISSN 2303-5188

Štampa: IUT, Travnik

Tiraž: 200 primjeraka

SADRŽAJ

<i>Ibrahim Jusufrić</i> - Uvodno izlaganje Rektora Internacionalnog univerziteta Travnik	5
<i>Slobodan Nešković</i> - Ekonomska diplomatija i zakonodavstva država Jugoistočne Evrope u kontekstu evropskih integracija	10
<i>Cariša Bešić, Dejan Đorđević, Dolores C. Bešić – Vukašinović, Minlena Stanisavljević</i> - Konkurentnost u zemljama u tranziciji – ispoljene i buduće tendencije	20
<i>Mladen Bodiroža</i> - Osnovna obilježja ekonomskih odnosa i regionalne politike zemalja Jugoistočne Evrope sa posebnim akcentom na BIH	27
<i>Veselin Drašković, Milica Delibašić</i> - Prilog za objašnjenje ekonomskih, infrastrukturnih i institucionalnih ograničenja za pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji	35
<i>Mimo Drašković</i> - Mogućnosti pridruživanja Crne Gore Evropskoj uniji s aspekta kriterijuma konvergencije	43
<i>Rade Biočanin, Tanja Milešević, Mirsada Begić</i> - Indikatori eko-efikasnosti u funkciji mjerenja održivog razvoja gradova	50
<i>Miljenko Balaško, Đuro Horvat, Marcel Vučetić</i> - Europska unija i jačanje konkurentnosti malog gospodarstva u zemljama Jugoistočne evrope	58
<i>Dalija Kuvačić, Jasmin Jusufrić</i> - Tržišno natjecanje i državne potpore u Republici Hrvatskoj, novoj članici Europske unije	69
<i>Višnja Kojić, Milanka Aleksić</i> - Preduzetništvo kao cjeloživotno učenje	82
<i>Mirsad Nuković, Jusuf Nuković, Mirjana Marinković</i> - Nano-nauka i softver za molekulska modeliranje	86
<i>Tanja Milešević, Rade Bičanin, Nenad Stojanović</i> - Korištenje eolske energije u Bosni i Hercegovini u funkciji održivog razvoja	93
<i>Selma Otuzbir, Zijad Lugavić</i> - Uspostava evropskih standarda kao uslov konkurentnosti u globalnom okruženju	101
<i>Haris Fazlagić</i> - Pravni i ekonomski aspekti procesa integracije zemalja Jugoistočne evrope u EU sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu	108
<i>Mirsad Imamović</i> - Međunarodni špediteri tranzicijskih zemalja pred izazovima ulaska njihovih domicilnih zemalja u Evropsku uniju	115

**OBRAĆANJE REKTORA
INTERNACIONALNOG
UNIVERZITETA TRAVNIK
AKADEMIKA PROF.DR. IBRAHIMA
JUSUFRANIĆA U POVODU
ODRŽAVANJA X MEĐUNARODNE
KONFERENCIJE "PRAVNI I
EKONOMSKI ASPEKTI PROCESA
INTEGRACIJE ZEMALJA
JUGOISTOČNE EVROPE U EU SA
POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I
HERCEGOVINU"**

Dame i gospodo, uvaženi učesnici, dragi gosti,

Međunarodna Konferencije "Pravni i ekonomski aspekti integracije zemalja Jugoistočne Evrope u EU sa posebnim osvrtom na BiH" ima za cilj da okupi naučne radnike i poslovne ljude iz regiona kako bi sagledali stanje u privredi zemalja bivše Jugoslavije i dali smjernice za poboljšanje ekonomske situacije uz podršku za veću konkurentnost domaće proizvodnje u procesu liberalizacije tržišta, te dali modalitete kako bi se uspostavila bolja saradnja među našim državama iz okruženja. Osnovni cilj bi bio povećanje proizvodnje i razvoja preduzetništva, smanjenje nezaposlenosti i postizanje zaštite ugroženih potrošača.

Zemlje u razvoju čiji se ekonomski rast oslanja na strane direktne investicije, kao što je i Bosna i Hercegovina, i koje imaju uvozno zavisnu ekonomiju suočavaju se i sa: otežanim pristupom inostranim izvorima finansiranja, nižim prilivom stranih direktnih investicija i manjom inostranom tražnjom, otežanim uslovima za dobijanje potrošačkih i investicionih kredita, a sve to zajedno, ukoliko se nastavi ovakav već zabilježen trend (za posljednje 2 godine) uslovit će sporiji privredni rast u narednom periodu.

Globalna finansijska kriza i usporavanje ekonomije kod glavnih trgovinskih partnera BiH, već je evidentna i vidljivo utječe na ekonomiju BiH. Loši rezultati susjednih ekonomija kao i glavnih trgovinskih partnera iz EU za BiH znače manju potražnju i teži

plasman domaćih proizvoda na njihova tržišta (u ovom slučaju EU tržišta).

Uopšte, smanjenje i ukidanje carinske zaštite u EU povećava konkurenciju na domaćem tržištu, što najviše pogađa sektor poljoprivrede i onaj dio sektora industrije koji zbog strukturnih problema teže izdržava izloženost inostranoj konkurenciji, kao što je u slučaju BiH: crna metalurgija, drvna industrija, industrija vještačkih gnojiva, naftnih derivata, proizvodnje namještaja i dr.

Prema geografskoj strukturi, ključna tržišta BiH su zemlje Evropske unije, Potpisnice CEFTA 2006 Sporazuma (prethodno zemlje potpisnice Ugovora o slobodnoj trgovini), zemlje sa kojima BiH ima potpisan ugovor o slobodnoj trgovini (Turska) i ostale zemlje (uključujući tu i zemlje koje su BiH odobrile GSP – preferencijalni status za neke robe BiH porijekla).

Jedna od najuočljivijih karakteristika ukupne spoljnotrgovinske razmjene BiH, u protekloj deceniji je stalni porast deficita sa izuzetkom 2006. godine (gdje je zabilježen najveći porast vrijednosti izvoza, a najmanji porast vrijednosti uvoza), te 2009. godine, kada su zabilježena smanjenja deficita i kada su se, pored finansijske krize, desile i značajne promjene kako na strani uvoza, tako i na strani izvoza BiH.

Prema statističkim podacima BiH izvozi najviše u sljedeće tri članice EU i to: Njemačku, Italiju i Sloveniju. Ono što se iz statističkih podataka može primijetiti je da su 20 najznačajnijih grupa proizvoda, koje **BiH izvozi u EU, sve industrijski proizvodi** i njihovo učešće u ukupnom izvozu je približno 90%. **Nema niti jedne grupe poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda** koja bi imala značajno učešće u izvozu.

Poštovani skupe,

Za izlazak iz ove nepovoljne ekonomske situacije u kojoj se nalazi BiH, za oporavak društva je bitno otvaranje novih radnih mjesta u proizvodnji dobara i usluga za izvoz i povećanju prioritetne investicione potrošnje. Zato je neophodno u tržišnoj (socijalno osjetljivoj) privredi kreirati okvirene uslove sigurnosti ambijenta za razvoj ekonomije i da poslodavci sa radnicima kreiraju novu vrijednost od koje živi država, a korist ima cijelo društvo. Za to su potrebne strukturne mjere kao što su: smanjenje poreza i doprinosa na plaće posebno u izvozno orjentisanim poslovima, smanjiti kamate na kredite sa minimalnim rokom otplate od 10 godina, zaštita domaće proizvodnje carinama i vancarinskim barijerama. Posebno treba osloboditi one koji otvaraju nove pogone plaćanja poreza na dobit.

Poplave su samo još više pogoršale ionako lošu sliku bh ekonomije. Zato su potrebne dobre ekonomske sistemske reforme. Za region su značajni mnogi projekti koji bi mogli biti regionalno realizovani za što postoji interes svih zemalja. Od Evrope se zahtijeva da se od insistiranja na vrednovanju prava treba okrenuti i pomoći i ekonomski razvoj ako se ima u vidu da je 65% ekonomija ovih zemlja provela reforme koje su ojačale poslovanje u 2013. i 2014. godini. Druge ekonomske reforme u BiH po lakoći poslovanja koja ističe Svjetska banka trebaju da se sprovedu da bi se u BiH pokrenuo biznis. BiH u periodu od posljednje četiri godine nije sproveda nijednu reformu dok su druge zemlje, naročito u okruženju, Srbija pa i Hrvatska kroz ulazak u EU pozitivno radile i zabilježile uspjeh na tom području.

Postojanje političkih problema, pitanje nadležnosti entiteta i države, nepostojanje državnih agencija u oblasti malog i srednjeg preduzetništva i drugih oblasti čine da je razvojna pomoć iz svijeta neusklađena i nekoordinirana te je neophodno što prije uskladiti nastupe svih organizacija i agencija

na svim nivoima kada je u pitanju ekonomska pomoć koju BiH prima.

Naš je cilj da se da svaka podrška inicijativi koja daje podršku privrednicima. Od države se traži da stvara uslove za veća ulaganja, uklanjanje barijera u poslovanju sa osnovnim ciljem za otvaranjem novih radnih mjesta kroz otvaranje novih proizvodnih pogona sa izvoznom orjentacijom.

Da bi se to ostavariilo neophodna je bolja saradnja između proizviđača svih država bivše Jugoslavije i da bi takav zajednički nastup na globalno tržište mogao da da povoljne rezultate jer je praksa pokazala da u današnjoj globalizaciji mogu samo da uspiju megaprojekti na tržištu koji mogu jedino da se realizuju udruženim snagama.

Uvaženi skupe,

Ekonomija BiH prema podacima Svjetske banke po lakoći podnošenja zahtjeva za otvaranje biznisa najlošija u regionu. Tome treba dodati da BiH nije sproveda nijednu reformu u odnosu na prošlu godinu. Ispred BiH su sve zemlje bivše SFRJ. To je dovelo do pada pokretanja biznisa. Glavni razlog zašto BiH stagnira je loš politički ambijent i razjedinjen ekonomski prostor.

U BiH sve više nastupa deflacija. Ona je u avgustu ove godine za 1,2% bila veća nego u aprilu iste godine. I dalje je upitno punjenje budžeta, izvršavanje obaveza prema kreditorima kao i prema korisnicima budžeta. Budžet će u 2015. godini iznositi 750 miliona KM i dalje će se pokrivati uglavnom iz PDV-a, te neki korisnici neće moći da ostavruju svoja prava iz budžeta iz oblasti socijalnog prava.

I dalje je ogromna stopa nezaposlenosti. Posebno je pogođena populacija do 24 godine. Više njih od 60% nema posla niti perspektivu da budu zaposleni. U Srbiji, Albaniji i Makedoniji na snazi je trend povećanja zaposlenosti, dok u BiH i Kosovu nije tako. Deficit tekućeg računa popeo se na više od

40% i do početka prve polovine ove godine iznosi 246 miliona eura.

Kada je u pitanju mali biznis trenutno najslabija tačka jeste poslovno okruženje. Tu su razne takse, naknade, ograničenja, korupcija koja vlada u institucijama vlasti, dobijanje upotrebnih i građevinskih dozvola. Sve su to problemi koji se stvaraju u investiranju kod domaćih i stranih kompanija za ulaganje i uspješan razvoj. Mnoge zemlje iz EU smatraju BiH kao jednu od prioritenih država u regionu, a posebno ako se ima u vidu da BiH već ima strategiju razvoja od 2013. – 2016. godine u kojoj je jedna od važnijih stavki o zapošljavanju i ekonomiji. Ono što je bitno za BiH je da će od naredne godine bh privrednici moći izvoziti u zemlje CEFTE bez carina.

Od 1997.-2007. godine BiH je zabilježila značajan rast BDP za 11,2% dok je od 2008.-2014. godine BDP stagnirao i imao usporen rast. Do 2007. BiH je imala značajan rast direktnih stranih investicija, ali su one od 2007. do danas u padu.

Prema podacima Svjetske banke u 2014. godini BiH spada u kategoriju zemalja sa višim srednjim dohotkom i predstavlja otvorenu ekonomiju. Međutim, politička kriza i izbori, neprovođenje reformi je uticalo na loše stanje u ovoj godini, ali i pored toga je napravljen pomak u tri kategorije – stečajni postupak, prekogranična trgovina i postupak prinudne naplate.

U poređenju biznisa bilo je pomaka, BiH je smanjila period za registraciju preduzeća, ali ipak ostala na 174 mjestu od ukupno 180 zemalja. Sektor energije, rudarstvo i metali imaju dugu tradiciju i značajno su rasli poslije 1995. Energetski sektor je doživio veliku ekspanziju i mnogo je toga još neiskorišteno u tom sektoru. Iskorištenost ovog sektora je samo 37%. Dakle, postoji mogućnost ulaganja. Zabilježen je konstantan rast poljoprivrede, prehrambene i druge industrije gdje je zaposleno više od 20% radne snage u državi, ali oni i dalje traže mnogo ulaganja.

Poštovani skupe,

U zemljama regiona Zapadnog Balkana kod stručne javnosti i političkih elita postoji gotovo konsenzualan stav o saglasnosti potrebe ulaska u Evropsku uniju, dok je cjelokupna društvena zajednica prilično slabo informisana o toku i procesu priključenja EU, pregovaračkim stajalištima zemalja kandidatkinja, ispregovaranim poglavljima, potencijalnim troškovima i koristima članstva, kao i o izvorima finansiranja koje EU stavlja na raspolaganje zemljama koje strijeme punopravnom članstvu.

Ulazak Hrvatske u Evropsku uniju 2013. godine donosi velike promjene u regionalnim okvirima, i to u svim segmentima društvenih aktivnosti. Naročito su značajne ekonomske promjene koje će nastupiti, a koje se ogledaju u budućoj izmijenjenoj **strukturi regionalnog i evropskog tržišta**.

Zemlje regiona po svojoj ekonomskoj strukturi imaju velike sličnosti, ali i određene razlike. U analizi korišćenja IPA fondova po zemljama istraživanje je fokusirano na one **grane privrede** koje su najznačajnije za svaku pojedinačnu zemlju, a ima dosta sličnosti i pouke koje treba imati u vidu. Kao ključni segmenti u cilju korišćenja sopstvenih potencijala i bržeg zapošljavanja stanovništva izdvajaju se poljoprivreda u slučaju Srbije, turizam u slučaju Hrvatske, ali i BiH, te generalno industrija kao ekonomski sektor u kojem su mogući rastući prinosi najizraženiji i bez kojeg se ne može očekivati rast i razvoj, a koji je daleko najslabija karika sve tri zemlje.

Naročito je u tom smislu bitna grana prehrambene industrije koja se naslanja na poljoprivredu i turizam u kojima zasigurno postoje komparativne prednosti zemalja u fokusu, te potencijal za daljne razvijanje **konkurentne prednosti** kako tih sektora, tako i onih koji ih podržavaju i/ili se nastavljaju na njih. Izdvajajući ključne segmente privrede u kojima je moguće iskoristiti EU izvore finansiranja kao inicijalnih impulsa rasta, provlačit će se pitanje razvoja SME sektora.

Potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) je jedan od strateških koraka BiH na putu za članstvo u EU. Tokom prijelaznog perioda od šest godina, BiH je trebala postepeno približavati svoju zakonsku regulativu najznačajnijim pravilima unutrašnjeg tržišta EU. Integriranje u Evropsku uniju implicira značajne promjene u pravnom poretku zemalja članica. Za interakciju pravnog ustrojstva BiH i EU-a koji bi omogućavao diobu nadležnosti između BiH i Unije potrebno je imati pravnu osnovu u Ustavu BiH. Ustavna prilagodba navedenoj diobi je potreban korak kako bi se pravne norme Unije primjenjivale prema istom načinu, intezitetu i modalitetu širom EU.

Ulazak Hrvatske u EU je značajno uticao na situaciju u regiji, uz stvaranje novih mogućnosti za zemlje Zapadnog Balkana, ali i uz dodatno postavljanje pitanja vezano za sposobnost BiH da se prilagodi novonastalim promjenama u okruženju. Budući da je BiH iskazala opredijeljenost za evropske integracije i da je Hrvatska njen glavni regionalni partner, nova pozicija Hrvatske je prilika i za BiH da pokrene unutrašnje reforme, i da brže savlada probleme na putu ka EU, uključujući naravno i relevantna iskustva Srbije na putu prema prijemu u EU. Od 1. jula 2013. godine Hrvatska funkcioniра prema standardima EU. Zbog toga su BiH neophodne institucionalne reforme radi usklađivanja sa standardima EU-e, jer bi to u protivnom predstavljalo kočnicu u postizanju sporazuma sa susjedima, odnosno sa EU. Ovo sve stvara potrebu jače regionalne povezanosti, kroz uključivanje u programe EU i time pripremanje svih u regiji za pristupanje „evropskoj porodici“.

Dame i gospodo,

Za poboljšanje ekonomskog položaja BiH neophodno je prije svega povećanje izvoza i smanjenje spoljnotrgovinskog deficita, podsticaj izvozu i podsticaj za mala i srednja preduzeća; davanje kredita izvoznicima putem Razvojne i Investicione banke, te osnivanje Interventnog fonda za djelovanje u

specifičnim kriznim situacijama izazvanim uticajem svjetske finansijske krize.

Potrebno je nastaviti s ubrzanim aktivnostima u gradnji putne infrastrukture, te ostvariti dodatne investicije, posebno u oblastima vodoprivrede i otpada i željezničkog transporta.

Obzirom da su **direktne strane investicije** na izrazito niskom nivou u BiH, za povećanje stranih investicija neophodno je poboljšanje poslovne klime.

Kako je **nezaposlenost** od skoro 28% (po ILO standardima) izuzetno visoka u BiH sa zabrinjavajućim trendom pogoršanja neophodno je otvaranje novih radnih mjesta posebno u realnom sektoru izvozno orjentisanom, te poboljšanje poslovne klime kao i korekcija primanja u javnom sektoru.

Poresko opterećenje privrede u BiH je izrazito visoko (ne samo u odnosu na zemlje regije, već i u odnosu na zemlje nove članice EU) i u smislu stopa poreza i doprinosa za poslodavce, a posebno u smislu opterećenja u odnosu na nivo BDP-a.

Izdvajanja za primanja uposlenih u javnom sektoru su izrazito visoka, dijelom zbog kompleksne strukture i obimne i neefikasne administracije (posebno u FBiH), ali i zbog visokih primanja za zaposlene u javnom sektoru.

Strategija zaduživanja se mora donijeti na nivou BiH (na temelju detaljnih entitetskih strategija). Iako je ukupan javni dug BiH i dalje na umjerenom nivou, zabilježio je snažan rast u periodu od 2008. godine (i to uglavnom usljed zaduživanja za podršku tekućih rashoda budžeta od međunarodnih institucija i usljed zaduživanja putem obveznica i zapisa).

Uz to, potrebno je otkloniti nedostatke kvalitetne **koordinacije makroekonomskih i fiskalnih politika** u BiH između državnog i entitetskih nivoa, unutar entiteta, a naročito u FBiH što se ogleda u lošem kvalitetu dokumenata, kao što je Ekonomski i fiskalni program BiH, koji se kao glavni strateški

dokument šalje Evropskoj komisiji svake godine, i koji je priprema za Predpristupne ekonomske programe koje Evropskoj komisiji šalju zemlje kandidati.

Posebnu pažnju treba usmjeriti prema razvoju turizma jer je on prema ukupnim rezultatima koje ostvaruje u svijetu postao svjetska djelatnost te se s pravom ubraja u svjetska čuda u drugoj polovini 20. vijeka.

S obzirom na prirodna bogatstva, klimatske raznolikosti, bogato historijsko naslijeđe temeljeno na multikulturalnim, multinacionalnim i multireligijskim elementima predstavljaju solidnu osnovu za razvoj turizma na cijelom prostoru BiH i neohodno je povećati njegovo učešće u ukupnom BDP-u sa 2,47% na 5% kako bi se ostvarila veća zarada od ove djelatnosti. Da bi se ostvarile tako optimistične prognoze, potrebno je eliminirati **probleme** koje ovaj sektor uspravaju u razvojnim procesima.

Kada je u pitanju poljoprivreda i ruralni razvoj BiH neophodno je što prije otkloniti probleme u razvoju poljoprivrede jer bi se povećanjem poljoprivredne proizvodnje direktno uticalo na povećanje zaposlenosti a to bi se direktno odrazilo u drugim sektorima privrede koji su u vezi sa poljoprivredom kao što je prehrambena industrija i da u sektoru turizma i poljoprivrede treba raditi na jačanju malih i srednjih preduzeća čime bi se podstakao dodatni rast i dodatno zapošljavanje.

Oblast energetike pruža velike mogućnosti za razvoj svih izvora energije i obzirom na prirodna bogatstva može značajno doprinijeti većem izvozu energije, posebno kroz obnovljive izvore energije, projekte energetske održivosti i na kraju da ojača vlastite kapacitete i obezbijedi porast zapošljavanja s akcentom na samozapošljavanje.

Na kraju, mnogo se u BiH očekuje od novih vlasti da u prvi plan stave ekonomiju i nova radna mjesta i sve što danas traže privredni subjekti i ubrzaju strukturne reforme u svim oblastima kako bi BiH nadoknadila zaostajanje iz protekle četiri godine za ulazak u EU.

Hvala

Rektor

Prof.dr. Ibrahim Jusufrić

Travnik, 18.12.2014. godine

EKONOMSKA DIPLOMATIJA I ZAKONODAVSTVA DRŽAVA JUGOISTOČNE EVROPE U KONTEKSTU EVROPSKIH INTEGRACIJA

Akademik prof. dr Slobodan Nešković

Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, slobneskovic@gmail.com

Sažetak: *Proces globalizacije i snažne eskalacije privrednog života, posebno intenziviran krajem prošlog i početkom ovog veka, doveo je do korenitih promena u međunarodnim odnosima. Umesto tradicionalnih političkih ciljeva u prvi plan su došli ekonomski prioriteti, dok je ekonomija postala temelj međunarodnih odnosa. Stoga je diplomatski ekonomski angažman postao prvorazredna aktivnost nacionalnih država u njihovom spoljnopolitičkom nastupu. Burni događaji u novijoj istoriji Zapadnog Balkana ostavili su duboke tragove na novonastale države u okviru regije, međutim, približavanje Evropskoj uniji i njenim vrednostima dovele su do toga da zemlje ovog regiona shvate važnost međunarodne ekonomske saradnje kao kreatora mira i prosperiteta. U savremenim, globalizovanim uslovima, osnovna funkcija spoljne politike, tj. diplomatskih predstavništava, ministara, vlada i šefova država, postaje funkcija ekonomskog diplomate-reklamiranje i prodaja proizvoda sopstvene nacionalne privrede u svetu i obezbeđivanje poslova domaćim kompanijama na stranim tržištima.*

Ključne reči: *međudržavni odnosi, spoljna politika, ekonomska diplomatija, globalizacija, Zapadni Balkan;*

ECONOMIC DIPLOMACY AND LEGISLATURES OF STATES IN SOUTH EAST EUROPE IN CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

Abstract: *The process of globalization and strong escalation of economic life, especially intensified at the turn of this century, has led to radical changes in international relations. Instead of the traditional political goals in the first plan came economic priorities and the economy became the foundation of international relations. Therefore, the diplomatic economic engagement has become a first-class activity of nation-states in their foreign policy. The tumultuous events in the recent history of the Western Balkans have left a deep imprint on the newly formed states in the region, but closer to the European Union and its values have led to countries in the region understand the importance of international economic co-operation as a creator of peace and prosperity. In the modern, global environment, the basic function of foreign policy (diplomatic missions, ministers, heads of state and government) becomes a function of economic diplomats-advertising and sale of their national economy in the world and provide jobs to domestic companies in foreign markets.*

Keywords: *interstate relations, foreign policy, economic diplomacy, globalization, Western Balkans;*

1. UVOD

Region Jugoistočne Evrope predstavlja autentičnu sredinu sa bogatim kulturno istorijskim nasleđem. Savremeni trendovi društveno-ekonomskog razvoja ovih zemalja direktno su povezani sa procesima evropskih integracija. Ovaj region je zbog permanentno izraženih bezbednosnih izazova, rizika i pretnji u teoriji i praksi nazvan „bure baruta“. Ipak, nakon raspada Jugoslavije, sve novonastale države izabrale su put evropskih i evroatlantskih integracija i izgradnju što boljeg odnosa sa vodećim svetskim silama i sa svojim susedima.

Spoljne politike zemalja ovog regiona fokusirane su na međunarodnu ekonomsku saradnju. Vlade ovih zemalja shvatile su da je za ostvarenje značajnog ekonomskog napretka neophodno neprestano jačanje konkurentnosti privrede, jer je to jedini delotvoran put ka povećanju izvoza. Da bi ove zemlje ostvarile uspešnost svojih izvoznih potencijala neophodna je visoko profesionalna i kvalitetna ekonomska diplomatija, koja će da preuzme na sebe ogromnu ulogu u otklanjanju prepreka koje otežavaju put preporoda ovih država i njihovih privreda. U tom smislu, ma koliko napora i sredstava da se uloži u ekonomski razvoj, nije i neće biti uzalud. Pored navedenog, neophodna je i konstrukcija ekonomsko-diplomatskog modela zemlje koji mora biti dugoročan. Ekonomsko-diplomatske aktivnosti moraju biti u službi ekonomskog i političkog oporavka i stabilizacije zemlje, kao i njenog uspešnog predstavljanja i prodora u svetu.

U novom globalističkom poretku pred ekonomske predstavnike u svetu stavljaju se nova zaduženja i odgovornosti. Njihove zemlje moraju u njima dobiti važnog saradnika, koji će informacijama i sugestijama doprineti usmeravanju njihove izvozne ekspanzije, transformaciji spoljnoekonomskog nastupa, novim proizvodnim programima i kvalitetu proizvoda, koji moraju da zadovolje određeno tržište. Ekonomska diplomatija treba da obezbedi konzistentnu politiku

ekonomskog nastupa, materijalne resurse za takav nastup, kao i obuku kadrova koji će te zadatke sprovoditi. Ekonomske diplomate, pri tome, vode svakodnevnu bitku sa konkurentima u potrazi za poverljivim ekonomskim informacijama. Nadmeću se u osvajanju novih ili u proširenju starog prisustva na stranim tržištima. Sa globalizacijom svetske privrede i međunarodne politike interes pojedinih privreda da budu promovisane u inostranstvu i da se na svetskom tržištu izbore za što veće učešće i udeo u svetskom profitu, postaje i državni interes njihovih zemalja.

Pridruživanje Evropskoj uniji koje se može shvatiti kao najviši oblik udruživanja podrazumeva ispunjenje različitih uslova od strane države potencijalnog kandidata ili kandidata za članstvo. Država koja pretenduje da postane članica Evropske unije mora ispuniti određene kriterijume koji mogu biti različitog karaktera (tzv. Kopenhaški kriterijumi), a jedan od osnovnih je da usaglase nacionalno zakonodavstvo sa pravnim tekovinama Evropske unije na šta ih obavezuje i samo potpisivanje Osnivačkih ugovora Evropske unije. Mnoge države dobrovoljno i pre nego što im to postane obaveza usklađuju svoje propise, a kao primer za to može se navesti i neutralna Švajcarska.¹

Kada su u pitanju države članice Evropske unije za njih harmonizacija predstavlja usklađivanje nacionalnog zakonodavstva sa komunitarnim ali samo u onoj meri u kojoj je potrebno da bi se ostvarili komunitarni ciljevi.² Cilj harmonizacije propisa nije stvaranje primata nadnacionalnog prava nad nacionalnim, već stvaranje sličnih rešenja u

¹ Nešković, S., Evropske integracije i razvoj turizma zemalja Jugoistočne Evrope sa akcentom na IPA fondove, BiH, Međunarodna konferencija „Savremeni ekonomski trendovi u zemljama Jugoistočne Evrope“, Travnik: Internacionalni univerzitet Travnik, 20-21. decembar 2013., str. 20.

² Vukadinović, R., „O evropeizaciji i harmonizaciji domaćeg prava sa pravom EU u procesu stabilizacije pridruživanja“, u časopisu: *Srpska pravna revija*, izdanje br.3, Beograd, 2006, str. 130.

nacionalnim propisima ali uz zadržavanje razlika.

2. ULOGA EKONOMSKE DIPLOMATIJE U PROCESU EVROPSKIH INTEGRACIJA

Pojam ekonomska diplomatija označava diplomatske aktivnosti usmerene prema unapređenju i zaštiti ekonomskih interesa zemlje. Diplomacija u subjektivnom smislu označava sposobnost, znanje, veštinu, metod održavanja međunarodnih odnosa, pregovaranja, rešavanja konfliktnih situacija. Reč "diplomacija" potiče od grčke reči „diploma“, koja je prvobitno označavala dvostruko presavijenu ispravu koja je služila kao dokaz završenog fakulteta. Kasnije, reč je poprimila druga, šira značenja, a označavala je službene dokumente (između ostalog sporazume između vladara).³

Diplomatija kao pojam ima nekoliko značenja:

- sposobnost, znanje, veština i metoda održavanja međunarodnih odnosa, pregovaranja, rešavanja konfliktnih situacija.
- vođenje državnih poslova, tj. državne aktivnosti na području spoljne politike putem službenih kontakata sa drugim subjektima međunarodnih odnosa.
- celokupna državna struktura (u prvom redu Ministarstvo spoljnih poslova i diplomatsko-konzularna predstavništva) koja služi predstavljanju neke zemlje u svetu i pojedinim državama, kao i održavanje službenih odnosa u drugim zemljama i međunarodnim organizacijama.
- profesija, karijera, struka predstavljanja jedne države u međunarodnim odnosima.
- u subjektivnom, neformalnom, socijalnom smislu, diplomatija označava način rešavanja konflikata,

nesporazuma, sukoba mirnim putem. To je, pored ostalih, jedna od najvažnijih karakteristika koju treba da poseduje ekonomski diplomata, odnosno osoba čija je profesija predstavljanje države u međunarodnim okvirima.

- i na kraju, diplomatija je nauka koja proučava i podučava o relevantnim pitanjima u međunarodnim odnosima i vođenju spoljne politike. Kao nauka, ona je kompilacija različitih naučnih područja: pre svega politike, ali i istorije, geografije, prava, ekonomije i dr.

„Diplomatija je profesija, zanat sa specifičnim karakterom posla, načinom rada i sopstvenim pravilima, ali i naučna disciplina i nauka, kao što je međunarodno pravo“.

U uslovima ubrzanja procesa globalizacije, sigurnosna pitanja koja su bila dominantna u periodu Hladnog rata, ustupaju mesto ekonomskim pitanjima, što određuje jaku orijentaciju spoljne politike većine zemalja sveta u ovom pravcu. Razvoj efikasnog koncepta ekonomske diplomatije postaje najprimereniji pristup uspešnom vođenju spoljne politike u uslovima kada je neophodno stalno tražiti kvalitetne strane investitore i nova tržišta za domaće proizvode.

Ne poveravaju se u jednoj državi svi poslovi ekonomske diplomatije samo diplomatama. Ti poslovi se raspoređuju među službama, koje nalaze najbolji način za rešavanje problema koji se postavljaju pred njih u oblasti spoljno-ekonomske politike. Ekonomska diplomatija podrazumeva aktivnost države na promociji i zaštiti interesa nacionalnih firmi na međunarodnom planu, pregovore sa vladama (kako države, tako i firmi) u čijim zemljama nacionalne kompanije posluju, zatim sprečavanje i izbegavanje ekonomskih konflikata na domaćem i međunarodnom planu, prikupljanje informacija i globalne promocije izvoza preko državnog diplomatskog aparata, a uz kooperaciju kompanija i države u pregovorima. U

³Нешкович, С., Икономическата дипломатија в контекста на националната и глобалната сигурност, Велико Трново: Универзитет „Св. кирило и Методиј“, 2012, стр. 131.

međunarodnom sistemu ekonomska diplomatija dobija dodatno na značaju sa ubrzavanjem globalizacije (misli se pre svega na dodatno jačanje stepena međuzavisnosti između država, kao i integrativnih procesa na regionalnom i globalnom nivou).

Ako imamo u vidu da se globalna ekonomija karakteriše visokim nivoom konkurentnosti, otvara se pitanje kako ekonomski subjekti malih država mogu da ostvare zadovoljavajuća tržišna učešća, odnosno kako mogu da ostvare komparativne (konkurentne) prednosti koje bi im omogućile adekvatno pozicioniranje na tržištu? U tom smislu, istraživanja pokazuju da veoma važnu pozitivnu ulogu može da ima efikasnost i efektivnost diplomatije, ili preciznije njene ekonomske komponente za koju je sve prihvaćeniji termin ekonomska diplomatija. Značaj ekonomskih faktora u međunarodnim odnosima odavno je uočen, ali je najčešće bio potiskivan u odnosu na političke. Danas je značaj međunarodne ekonomske saradnje u internacionalnom biznisu ogroman.⁴

U okviru ministarstva inostranih poslova svake države postoji služba koja se bavi konzularnim poslovima. Ova direkcija koordinira rad konzularne mreže u inostranstvu, pomaže im u radu, prima zahteve stranaka kada imaju elemente inostranosti, ali istovremeno, pored protokola, ima glavnu ulogu u posredovanju između stranih diplomatsko-konzularnih predstavništava i domaćih državnih organa. Konzulati su "država u malom" i prva adresa u inostranstvu ako se nešto nepredviđeno desi. Pored navedenog, konzulati imaju na lokalnom nivou i diplomatsku funkciju, oni su tu da unapređuju političke i ekonomske odnose, da informišu javnost, da šire kulturu svoje zemlje i sl.

Što se tiče ekonomske diplomatije, ona se može sagledati sa dva nivoa:

- Jedan je ekonomska diplomatija u širem smislu, koja je sveobuhvatnija i tiče se svih subjekata jednog društva koji učestvuju u jačanju ekonomske konkurentnosti jedne zemlje diplomatskim metodama.
- Drugi je definicija ekonomske diplomatije u užem smislu, i ona se tiče ekskluzivnih aktivnosti Ministarstva inostranih poslova u odbrani ekonomskih interesa svoje zemlje.

Ekonomska diplomatija uključuje politiku, klasičnu diplomatiju, ekonomiju, biznis, menadžment, marketing, svetsko tržište, odnose s javnošću, informativnu delatnost i dr. Cilj ekonomske diplomatije je: efikasan posao, efektivna uspešnost i sigurnost profita, investicija i tržišta. Sa globalizacijom svetske privrede i međunarodne politike, interes pojedinih privreda da budu promovisane u inostranstvu, i da se na svetskom tržištu izbore za što veće učešće i udeo u ostvarenom profitu, postaje i državni interes njihovih zemalja.

Osnovni ciljevi ekonomske diplomatije jesu: ekonomsko opštenje sa inostranstvom, utvrđivanje konzistentne politike ekonomskog nastupa na međunarodnom planu, obezbeđivanje materijalnih resursa za takav nastup, kao i obučavanje kadrova koji će sprovesti utvrđenu politiku. Uz to, ekonomska diplomatija ima za cilj i prikupljanje poverljivih ekonomskih informacija o konkurentima, ekonomskim partnerima i kompanijama i o situaciji na stranim tržištima.

Principi koji se primenjuju u ekonomskoj diplomatiji su: **1.)** Rešavanje pitanja od nacionalnog značaja; **2.)** Predupređivanje konflikata; **3.)** Rešavanje pitanja koja su u vezi sa nacionalnom privredom; **4.)** Podrška privrednim asocijacijama, preduzećima i drugim institucijama relevantnim za razvoj privrede i unapređenje ekonomskih odnosa s inostranstvom.

Glavna funkcija ekonomske diplomatije je: zaštita nacionalnih ekonomskih interesa u

⁴ Nešković, S., Doprinos ekonomske diplomatije privrednom razvoju zemlje, FIMEK Novi Sad: Ekonomija-Teorija i praksa, 2011, str. 91

međunarodnim ekonomskim odnosima. Da bi se obezbedila promocija nacionalne privrede u svetskoj razmeni (kako države u celini, tako i svakog njenog ekonomskog subjekta), organizovana država određuje za to nadležne organe i službe, utvrđuje sredstva i mehanizme i zadužuje stručne i spremne kadrove koji će zacrtanu državnu politiku nastupa u inostrantvu sprovesti ekonomskom diplomatijom na bilateralnom i multilateralnom planu. Ekonomske diplomate treba da vode konstatnu bitku sa konkurencijom u cilju dolaženja do poverljivih ekonomskih informacija, zatim da se takmiče za osvajanje novih ili proširenje na već postojećim tržištima i pregovaraju sa interesnim grupama.⁵

Profesionalizam ekonomskih diplomata ogleda se u predanoj borbi za ostvarivanje zacrtanih ekonomskih interesa i profita svoje kompanije i zemlje koje predstavljaju. Ukoliko jedan od tih elementa nedostaje, stepen uspešnosti njenog ekonomskog predstavljanja i rezultati njenog nastupa ozbiljno se umanjuju. Ukoliko su svi ti neophodni preduslovi obezbeđeni, stvaraju se povoljni uslovi za ostvarenje funkcija ekonomske diplomatije.

Osnovne funkcije ekonomske diplomatije su:

- a) aktivnosti za obezbeđenje najpovoljnijih uslova u trgovini i drugim formama ekonomskog povezivanja;
- b) uticaj na uspostavljanje mera stimulanja izvoza domaćih roba/usluga i kontrola prometa kapitala u sklopu ukupnih razvojnih ciljeva i strategije ekonomskog nastupa zemlje u inostranstvu;
- c) svakodnevna i sistematska analiza prilika na međunarodnom tržištu i ekonomskim odnosima i analiza ekonomskog položaja stranih zemalja;

- d) uspostavljanje i održavanje ekonomskih i poslovnih kontakata sa poslovnim i preduzetničkim krugovima i nadležnim resorima zemlje prijema;
- e) vođenje bilateralnih i multilateralnih ekonomskih pregovora;
- f) priprema i učešće u ekonomskim konvencijama;
- g) učešće u radu međunarodnih institucija i organizacija;
- h) stvaranje povoljnih poslovnih prilika za nastup preduzeća sopstvene zemlje u inostranstvu.

Ekonomska diplomatija predstavlja budućnost diplomatije, jer je u okolnostima globalizacije svetske privrede i politike postala osnovno sredstvo prodora na svetsko tržište. Pokušaj da se dođe do tačne definicije ekonomske diplomatije teško da u ovom trenutku može biti uspešan. Iako novi pojam sa mnogo aspekata, može se reći da se pod pojmom ekonomske diplomatije najčešće podrazumevaju diplomatske aktivnosti usmerene prema unapređenju i zaštiti ekonomskih interesa zemlje, prvenstveno unapređenjem izvoza i privlačenjem stranih investicija. Najkraće i najjednostavnije rečeno, ekonomska diplomatija je specifičan spoj klasične diplomatije, ekonomskih nauka i nauka menadžmenta, metoda i tehnika pregovaranja sa stranim partnerima, marketinga, odnosa sa javnošću i prikupljanja ekonomskih informacija od interesa za privredu svoje zemlje ili kompanije, u cilju prodora na svetsko tržište.

Činjenica je da je visokoobrazovana i motivisana diplomatija neophodna za svaku državu koja svoj ekonomski prosperitet vezuje za stalnu i plodnu razmenu na svetskom tržištu, slobodnu cirkulaciju ljudi, roba i kapitala i za svoj uspešan privredni nastup u svetu. U današnjoj, globalnoj svetskoj privredi to je postalo neophodno, jer nijedna zemlja na svetu ne može da živi i proizvodi sama sve što joj je neophodno za normalno funkcionisanje privrede i zadovoljavanje potreba njenih građana. Kapital je odavno prešao granice

⁵ Neskovic, S., An Agricultural Production as a Significant Area of a Strategy of Economic Diplomacy of Serbia, Economics of Agriculture, Vol. LIX, N. 4, Belgrade, 2012. p. 592.

jedne države i seli se tamo gde može najefikasnije i najefektivnije da se oplodi.

U privrednom životu, pored ostalih faktora, ekonomska diplomatija pruža ogromnu pomoć kvalitetnim informacijama i savetima o aktuelnim trendovima, obimu, vrstama i kvalitetu sličnih ili traženih proizvoda konkurentskih kompanija i zemalja, zatim analizama potreba i eventualnoj zasićenosti stranih tržišta, prihvatljivim cenama i rokovima, pa sve do dizajna ili uzoraka proizvoda konkurentskih firmi. Ekonomski diplomata tako ima ulogu specijalnog ekonomskog posmatrača privrednih kretanja na svetskom tržištu i ekonomske situacije u zemlji prijema. On svoja zapažanja, u vidu argumentovanih analiza mora redovno da dostavlja svojoj centrali (državi). Naravno, uz preporuke kako da privrednici njegove zemlje što brže i uspešnije prođu na strani tržišni prostor i osvoje ga sopstvenih proizvodima, tehnologijom i ulaganjima.

Ekonomsko-diplomatske aktivnosti moraju biti u službi ekonomskog i političkog oporavka i stabilizacije zemlje, kao i njenog uspešnog predstavljanja i prodora u svetu. Samim tim, osnovna uloga državne administracije, diplomatskih i spoljnotrgovinskih predstavništava, različitih delegacija, ministara, predstavnika Vlade i šefova država prilikom boravka u inostranstvu postaje uloga ekonomskog diplomate-da promovira i prodaju proizvode nacionalne privrede u svetu, da obezbede da kompanije iz njihovih zemalja dobijaju poslove na stranim tržištima i da kvalitetnom poslovnom klimom u svojoj zemlji privuku strane investitore.⁶

⁶ Nešković, S., Saobraćajni koridori u funkciji razvoja zemalja Jugoistočne Evrope, Međunarodna konferencija „Mobilnosti i sigurnost cestovnog prometa“, Travnik: Internacionalni univerzitet Travnik, 30-31. maj 2013, str. 18.

3. HARMONIZACIJA PROPISA SA EVROPSKOM UNIJOM

Obim u kome je potrebno uskladiti nacionalno pravo je određen članom 94. Ugovora o EZ, a osnovni cilj harmonizacije je usklađivanje pravila ponašanja na što sličniji način na nivou Evropske unije. O harmonizaciji se može govoriti u užem i širem smislu. Harmonizacija u užem smislu predstavlja usklađivanje domaćih propisa sa komunitarnim aktima, odnosno direktivama. Kada se govori o harmonizaciji u širem smislu misli se na države koje nisu članice Evropske unije i koje nemaju obavezu harmonizacije, njihovo usklađivanje se ne mora odnositi samo na direktive već se može proširiti i na unutrašnje implementirajuće akte koje su u tom cilju usvojile države članice.⁷

U ovom slučaju se radi o ugledanju domaćih zakonodavaca koji se ugledaju na evropske zakone i kojim im služe kao modeli.⁸ Postoje određeni kriterijumi za usklađivanje nacionalnih propisa sa pravom EU, a oni su određeni : ciljevima, obimom i domašajem i postupnošću usklađivanja.⁹ Usklađivanje ne podrazumeva samo formalnu proceduru, usklađivanje predstavlja sredstvo kojim se ostvaruju različiti ekonomski, politički, pravno-tehnički ciljevi.

Da bi propisi koji su usvojeni dosledno primenjivali potrebno je da postoji delotvorna javna uprava i nezavisno i nepristrasno pravosuđe. Pravni akti sa kojima se usklađuju nacionalni propisi jesu regulative, direktive, odluke, preporuke i mišljenja. Regulative automatski postaju sastavni deo nacionalnog prava država članica i one važe na teritoriji

⁷Nešković, S., Evropske integracije i razvoj turizma zemalja Jugoistočne Evrope, Međunarodna konferencija: „Savremeni trendovi u turizmu“, Travnik: Internacionalni univerzitet Travnik, 28-29. mart 2013, str. 17.

⁸ Pavlović, M., Uslovi, ideje i razlozi za pravnu evropeizaciju Srbije, Knj.1, Kragujevac, 1996, str. 35.

⁹ Vukadinović, R., Jovanović, N., Medak, V., Todorčić, V., Kako usklađivati domaće propise sa pravnim propisima EU, Vlada Republike Srbije, Beograd 2004, str.22.

svih država članica bez obzira na to da li su glasale za njihovo usvajanje ili nisu. Osnovni cilj direktiva jeste da što više usklade nacionalne propise država članica i one postaju važeće tek nakon što država usvoji mere implementacije, dakle odredbe direktive se prenose u nacionalni sistem kroz nacionalne propise i u određenom roku. Za direktivu se može reći da obavezuje državu i u pogledu cilja i u pogledu roka.

Direktiva dejstva na pravna i fizička lica počinje da proizvodi tek kada postane deo nacionalnog prava. U slučaju da država ne implementira direktivu na pravi način u nacionalno zakonodavstvo ipak se može pred nacionalnim sudom pozvati na direktivu, a sud će biti dužan da mu zagaruje sva prava iz te direktive. Direktivama se takođe ne vrši unifikacija već se državama članicama ostavlja prostora da u svojim aktima zadrže izvesne razlike.¹⁰

Harmonizacija takođe može biti aktivna i pasivna. Aktivna harmonizacija postoji kada se implementacija sprovodi usvajanjem novih propisa, a pasivna podrazmeva priznanje direktnog dejstva onih odredaba Ugovora o osnivanju kojima se nešto zabranjuje. Državama se u ovom slučaju zabranjuje legislativnih mera koje su u suprotnosti sa odredbama direktive, a čak i da se dogodi da ih država donese primena takvih mera bi bila onemogućena pozivanjem na direktno dejstvo odredbi Ugovora o osnivanju.

Kada je reč o nacionalnim aktima implementacije, najbitnije je da taj akt bude pravno obavezujući, a država članica po svom nahođenju može izabrati koji će to akt biti. Kada se proces harmonizacije posmatra u tehničkom smislu, može se reći da se koristi nekoliko metoda harmonizacije. Prvi jeste transpozicija i on označava prenošenje identičnog teksta komunitarnog propisa u nacionalno pravo. Obično se koristi za složene direktive. Drugi je preformulacija kojom se preuzima srž teksta ali se postiže i očuvanje

pravne terminologije nacionalnog prava. Treba spomenuti i treći metod, a to je referiranje koje se koristi vrlo retko i to isključivo u slučajevima kada je u pitanju direktiva koja sadrži detaljne i precizne tehničke odredbe.

Usklađivanje nacionalnog zakonodavstva sa pravnom tekovinom Evropske unije je jedan mukotrpan i dug proces. Tu se radi o preuzimanju prava i obaveza Zajednice koji su nastali u proteklih pedeset godina, odnosno svega što je Evropska unija stvorila do danas. Evropska unija je u maju 1999. godine predložila novi model odnosa sa državama koje pripadaju Zapadnom Balkanu koji se naziva Proces stabilizacije i pridruživanja.¹¹ Proces stabilizacije i pridruživanja jeste politički okvir koji služi unapređenju država zapadnog Balkana sve do njihovog stupanja u Evropsku uniju. U okviru ovog procesa postoje 3 nivoa uslova:

- a) Politički kriterijum
  - b) Ekonomski kriterijum
  - c) Sposobnost preuzimanja pravnih tekovina EU
  - d) Administrativni kriterijum
1. Kriterijumi iz Procesu stabilizacije i pridruživanja
  2. Kriterijumi za svaku državu koji su nabrojani u Evropskom partnerstvu (Prati ga i godišnji izveštaj o napretku svake države u kome je napisano šta je učinjeno i šta treba učiniti dalje).¹²

Vlada Republike Srbije je otpočela jednostranu primenu PTS od 1. januara 2009. godine. Razlozi za donošenje ovakve odluke jesu najpre ekonomske prirode i to otvaranje tržišta za robu iz Evropske unije bez carine ili sa vrlo niskim carinama. Zatim politički razlozi, koji se tiču posvećenosti Srbije i njenom željom za napretkom jer primena ovog

¹¹ Mišćević, T., Pridruživanje Evropskoj Uniji, Službeni glasnik, Beograd, 2009, str.151

¹² Godišnji izveštaj o PSP EK: http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokument_a/misljenje_kandidatura/izvestaj_o_napretku_2011.pdf

¹⁰ Meriki, W., Comparative Law in a Global Context, Cambridge University Press, London, 2005, p.39

sporazuma dovodi do sledećeg koraka u procesu, a taj korak je podnošenje kandidature za članstvo. Republika Srbija je preuzela potpisivanjem ovog sporazuma dve bitne obaveze, a one su uspostavljanje zone slobodne trgovine u prelaznom preiodu od 6 godina i usklađivanje nacionalnog prava sa komunitarnim. Vlada Republike Srbije je u junu 2003. godine usvojila prvi Akcioni plan na osnovu kog je trebalo doneti 50 zakona do kraja 2004. godine. Takođe, pored Akcionog plana, Republika Srbija je usvojila i Informaciju o potrebi za uspostavljanjem mehanizma za ocenu nivoa usklađenosti propisa i to :

1. Izjava o usklađenosti,
2. Tabela usklađenosti.

Izjava o usklađenosti jeste pismena izjava od strane organa ili organizacija državne uprave nadležnih za izradu i predlaganje određenog predloga zakona, drugog propisa ili opšteg akta kojim se daje ocena nivoa usklađenosti nacrtu akta sa propisima Evropske unije.¹³

Republika Srbija je podnela zahtev za članstvo u Evropskoj uniji u decembru 2009. godine, a Evropska Komisija je 12. oktobra 2011. godine preporučila da se Srbiji dodeli status kandidata. Kada je 9. decembra 2011. godine odložena dodela statusa kandidata za članstvo uz uslov koji se odnosi na napredak u određenim segmentima odnosa sa Kosovom, naša zemlja je učinila velike napore.¹⁴ Uslovi su se odnosili na dogovor o regionalnom predstavljanju Kosova i uspešno je okončan sporazumom Beograda i Prištine u Briselu. Evropski Savet je 1. marta 2012. godine doneo odluku da Srbiji dodeli status kandidata za članstvo u Evropskoj uniji. Srbija je nakon ovog krupnog koraka nastavila dalje da se priprema za sledeće faze evropske integracije.

Da bi se otvorili pregovori u članstvu, potrebna je saglasnost svih država članica.

¹³ Tabela usklađenosti jeste tabelarni presek analize odredaba pravnog akta koji je nadležan organ dužan da priloži.

¹⁴ Obrazac Tabele usklađenosti propisa sa propisima Evropske Unije, sa uputstvom za popunjavanje.

Ne postoji tačno određen rok za otpočinjanje pregovora o članstvu nakon dobijanja statusa kandidata, uglavnom pregovori o članstvu traju od 3 do 5 godina i najviše zavise od sposobnosti države da harmonizuje nacionalne propise sa pravnim tekovinama Evropske unije¹⁵. Republika Srbija je do otpočinjanja pregovora nastavila sa reformama i procesom harmonizacije zakonodavstva. Do bliže saradnje Evropske unije i Srbije u različitim oblastima politika, koje doprinose celokupnom ekonomskom i socijalnom razvoju nase zemlje dovelo je sprovođenje SSP. Ove oblasti saradnje su veoma bitne, jer će u narednim fazama biti predmet pregovora o članstvu i čine bitan i većinski deo od ukupno 35 poglavlja za pregovaranje.¹⁶

Srbija je u procesu Evropskih integracija, usled svoje velike želje da se što pre pridruži Evropskoj uniji otpočela proces harmonizacije i pre nego što joj je to bilo nametnuto kao obaveza. Tako je Srbija usvojila i strateški dokument, poznat pod nazivom Nacionalni program za integraciju. Nacionalni program za integraciju jeste svojevrsan plan po kome bi država trebala da se kreće i da realizuje planove u određenom vremenskom okviru. Prvi izveštaj o sprovođenju Nacionalnog programa za integraciju je usvojen je 5. februara 2009. a kompletna realizacija planova iz ovog dokumenta bi trebala da se dogodi do 31. decembra 2016. godine nakon čega će biti razmotreno usvajanje novog dokumenta, a u zavisnosti od rezultata i

¹⁵ CCP predstavlja saradnju u sledećim politikama: ekonomska i trgovinska politika, statistika, bankarstvo, osiguranje i finansijske usluge, računovodstvena kontrola, promocija investiranja, industrijska sardnja, mala i srednja preduzeća, turizam, poljoprivreda i agroindustrija, ribarstvo, carine, porezi, socijalna saradnja, obrazovanje i obuka, saradnja u kulturi, audiovizuelna saradnja, informatičko društvo, elektronske komunikacije, informisanje, transport, energetika, nuklearna bezbednost, zaštita životne sredine, istraživanja i razvoj, regionalni i lokalni razvoj, javna uprava.

¹⁶ Nacionalni program za integraciju PC u Evropsku uniju Dostupan na Internetu: http://www.seio.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/mpi/Revidirani_NPI

napretka očekivanih u okviru pristupnih pregovora sa Evropskom unijom.

ZAKLJUČAK

Kompleksnost istorijskog trenutka i veoma nepovoljna ekonomska situacija u kojoj se nalazi gotovo ceo Zapadni Balkan nameću potrebu za ubrzavanjem integrativnih procesa, kako bi se u uslovima pojačane međuzavisnosti sa visoko razvijenim zemljama ostvarilo snažnije ubrzanje razvoja, i to pre svega u ekonomskoj sferi. U tom smislu, proces integracije ovih zemalja u EU predstavlja za njihove privrede jednu od najizglednijih šansi.

Iskustva evropskih zemalja u tranziciji koje su postigle članstvo u EU pokazuju da je jednako važno, ako ne i važnije, ostvariti značajan napredak u privredi, bez koga ova integracija nije moguća. Zato osnovni zadatak učesnika spoljne politike jeste reklamiranje i prodaja proizvoda nacionalne privrede u svetu i obezbeđivanje poslova domaćim kompanijama na stranim tržištima. Za ostvarenje značajnog ekonomskog napretka potrebno je neprestano jačanje konkurentnosti privrede, što je jedini delotvoran put ka povećanju izvoza.

Razvijene zemlje uspešnost svojih izvoznih potencijala jednim značajnim delom mogu da zahvale svojoj visoko profesionalnoj i kvalitetnoj ekonomskoj diplomatiji. Da bi se to dogodilo, diplomatije država Zapadnog Balkana bi trebalo da preuzmu na sebe istorijsku ulogu u otklanjanju prepreka koje otežavaju put preporoda države i privrede, vršeći što je moguće efikasnije i efektivnije, sve konzularne funkcije utvrđene Bečkom konvencijom iz 1963. godine. Prilikom obavljanja ovih funkcija moraju se poštovati svi zakoni i propisi koje podrazumeva diplomatsko, običajno međunarodno pravo i opšte običajno međunarodno pravo kao i unutrašnji izvori prava koji uređuju funkcije spoljnog zastupanja države.

Uloga ekonomske diplomatije i ekonomskih predstavnika u svetu uopšte, posebno dolazi do izražaja u uslovima savremene

globalizovane svetske privrede i globalističkih tendencija u upravljanju svetom. Danas, ekonomski predstavnik je specijalan ekonomski posmatrač privrednih kretanja na svetskom tržištu i ekonomske situacije u zemlji u koju je poslat. Uloga ekonomskih predstavnika danas je sve više usmerena na promociju i zaštitu nacionalnih interesa, odnosno na obezbeđenje informacija i pomoć nacionalnoj ekonomiji u osvajanju svetskog tržišta ili odnošenju pobede u borbi sa konkurencijom.

Potrebno je, takođe, u skladu sa usaglašenim i prioritarnim nacionalnim ekonomskim interesima, utvrditi dugoročne ciljeve nacionalne ekonomske diplomatije koji neće doživljavati bitne transformacije ako dođe do promena u izvršnoj vlasti. Strateške ciljeve ekonomske diplomatije treba prilagoditi i opreacionalizovati na nivou njihove prioritete geografske disperzije. Uz jasno određivanje nosilaca odgovornosti za strateške aktivnosti u ekonomskoj diplomatiji ovih zemalja, neophodno je i jačanje institucionalizovane koordinacije u okviru ekonomsko-diplomatskog sistema.

Iako resor spoljne politike ima dominantnu ulogu u funkcionisanju ekonomske diplomatije, niz drugih aktivnosti i poslova vezanih za ovaj koncept treba da obave i drugi resori. Na ovom pitanju trebale bi da rade sve Privredne komore, Ministarstva spoljnih poslova, Ministarstva za ekonomske odnose sa inostranstvom, Agencije za strana ulaganja i promociju izvoza, preduzetnička i profesionalna udruženja, ljudi od struke i nauke, uspešni privrednici iz sveta i drugi specijalisti za ovu oblast. Zato je neophodno, pored navedenog, doneti i sistemske zakone koji bi investicioni ambijent u ovom regionu digli na viši nivo i koji bi garantovali sigurnost ulaganja i bolje uslove investiranja.

LITERATURA

1. Vukadinović, R., Jovanović, N., Međak, V., Todorčić, V., *Kako usklađivati domaće propise sa pravnim propisima EU*, Vlada Republike Srbije, Beograd 2004.
2. Vukadinović, R., "O evropeizaciji i harmonizaciji domaćeg prava sa pravom EU u procesu stabilizacije pridruživanja", u časopisu: *Srpska pravna revija*, izdanje br.3, Beograd, 2006.
3. Meriki, W., *Comparative Law in a Global Context*, Cambridge University Press, London, 2005.
4. Mišćević, T., *Pridruživanje Evropskoj Uniji*, Službeni glasnik, Beograd, 2009.
5. Nešković, S., Evropske integracije i razvoj turizma zemalja Jugoistočne Evrope sa akcentom na IPA fondove, BiH, Međunarodna konferencija „Savremeni ekonomski trendovi u zemljama Jugoistočne Evrope“, Travnik: Internacionalni univerzitet Travnik, 20-21. decembar 2013.
6. Нешкович, С., *Икономическата дипломатија в контекста на националната и глобалната сигурност*, Велико Трново: Универзитет „Св. Кирило и Методиј“, 2012.
7. Nešković, S., Doprinos ekonomske diplomatije privrednom razvoju zemlje, FIMEK Novi Sad: *Ekonomija-Teorija i praksa*, 2011.
8. Neskovic, S., An Agricultural Production as a Significant Area of a Strategy of Economic Diplomacy of Serbia, *Economics of Agriculture*, Vol. LIX, N. 4, Belgrade, 2012.
9. Nešković, S., Saobraćajni koridori u funkciji razvoja zemalja Jugoistočne Evrope, Međunarodna konferencija „Mobilnosti i sigurnost cestovnog prometa“, Travnik: Internacionalni univerzitet Travnik, 30-31. maj 2013.
10. Nešković, S., Evropske integracije i razvoj turizma zemalja Jugoistočne Evrope, Međunarodna konferencija: „Savremeni trendovi u turizmu“, Travnik: Internacionalni univerzitet Travnik, 28-29. mart 2013.
11. Pavlović, M., *Uslovi, ideje i razlozi za pravnu evropeizaciju Srbije*, Knj.1, Kragujevac, 1996.
12. http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/misljenje_kandidatura/izvestaj_o_napretku_2011.pdf

**KONKURENTNOST U ZEMLJAMA U TRANZICIJI – ISPOLJENE I BUDUĆE
TENDENCIJE****Prof. dr Cariša Bešić****Univerzitet u Kragujevcu, Fakultet tehničkih nauka u Čačku, Svetog Save 65, 32000 Čačak, Republika
Srbija, car.besic@gmail.com****Prof. dr Dejan Đorđević****Univerzitet u Novom Sadu, Tehnički fakultet “Mihajlo Pupin” Zrenjanin, 23000 Zrenjanin, Đure
Đakovica bb, Republika Srbija, djole@rocketmail.com****M.Sc. Doloris C. Bešić-Vukašinović,****³Univerzitet UNION-Nikola Tesla, Staro sajmište 29, 11070 Novi Beograd, Republika Srbija,
doloris.besic@yahoo.com****M.Sc. Milena Stanisavljević****Univerzitet u Kragujevcu, Fakultet tehničkih nauka u Čačku,****Svetog Save 65, 32000 Čačak, Republika Srbija, milena.stanisavljevic@ftn.kg.ac.rs**

Sažetak: Autori u ovom radu analiziraju faktore koji su neophodni da bi domaća preduzeća uspostavila, održala i razvila konkurentnu sposobnost na globalnom tržištu. Novi konkurentski uslovi zahtevaju nove pristupe u domenu upravljanja organizacijom i razvoja konkurentnosti. Standardi i najbolja praksa jesu put ka izvrsnosti, ali dugoročno posmatrano. Postizanje konkurentne sposobnosti u kraćem vremenskom periodu podrazumeva inovativnost kao i unapređenje produktivnosti rada i znanja. Domaća preduzeća imaju problem sa konkurentskom sposobnošću u međunarodnim razmerama duži niz godina. Nedovoljno ulaganje u kvalitet rezultovalo je i izuzetno lošom konkurentskom pozicijom domaće privrede. Da bi domaća preduzeća postala konkurentna u međunarodnim okvirima, neophodna je izmena načina razmišljanja i usvajanje savremenih svetskih dostignuća u oblasti upravljanja organizacijom.

Ključne reči: konkurentnost, globalna ekonomija, znanje, upravljanje, produktivnost, kvalitet.

**AN ANALISIS OF FACTORS THAT DETERMINATED COMPETITIVE ABILITY OF
DOMESTIC COMPANIES**

Summary: The authors of this paper analyze the factors that are essential in order for domestic enterprises to establish, maintain and develop competitive viability in the global market. The new competitive conditions require new approaches in the field of organizational management and development of competitiveness. The standards and the best practice are the way to excellence, but in the long term. Achieving competitive capabilities in a shorter period of time involves innovation and the improvement of productivity and knowledge. Domestic companies have been having a problem with the competitive ability in international level for many years. Insufficient investment in quality has resulted in extremely poor competitive position of domestic economy. In order for domestic enterprises to become internationally competitive, it is necessary to change to the way of thinking and adopt modern world achievements in the field of business management.

Keywords: competitiveness, global economy, knowledge, management, productivity, quality.

1. UVOD

Savremeni uslovi poslovanja, definisani globalnom ekonomijom i tehnološkim napretkom, izmenili su konkurentske odnose. Pobeđuju najbolji, bez obzira na zemlju porekla. Prema nekim razmišljanjima (5 str. 67), najbitnija posledica globalizacije tržišta jeste globalna konkurencija. Globalna konkurencija postaje sve intenzivnija, i uočljivija. Smatra se da što su konkurentske sile jače, to je članovima industrije teže zaraditi atraktivne profite. U savremenoj ekonomiji produktivnost i kvalitet predstavlja najznačajnije faktora konkurentnosti organizacije. Savremena poslovna organizacija mora da kreira uslove za unapređivanje produktivnosti znanja i kao posledice toga i produktivnosti rada. Borba za konkurentsku prednost je prevashodno borba za produktivnost poslovanja. Uspešnost preduzeća je u značajnoj meri povezana sa ugrađenim konceptom kvaliteta, koji omogućuje ostvarivanje konkurentske prednosti po osnovu unapređenja produktivnosti poslovanja.

Kvalitet postaje primarni razvojni cilj, opredmećen kroz **postizanje poslovne izvrsnosti i dostizanje svetske klase proizvoda i usluga**, a nosioci unapređivanja kvaliteta poslovanja jesu zaposleni u organizaciji, počevši od najvišeg rukovodstva. Zaposleni su ti koji stvaraju kvalitet poslovanja, po osnovu unapređivanja produktivnosti svog znanja i rada. Kvalitet i produktivnost su neraskidivo povezani. Unapređivanje kvaliteta utiče na snižavanje troškova poslovanja zbog manje prepravki, grešaka, kašnjenja, škarta, kao i boljeg korišćenja opreme, sirovina i materijala. Niži troškovi i bolja produktivnost utiču na fleksibilniju cenovnu politiku – prodaju proizvoda standardnog kvaliteta po nižim cenama od konkurencije. Optimizacija odnosa cena-kvalitet utiče na zauzimanje stabilne tržišne pozicije, ostvarivanje razvojnih ciljeva – obezbeđuje posao i stvara nove poslove.

Kada govorimo o konkurentnosti domaćih preduzeća moramo reći da je ona na vrlo niskom nivou. Nedovoljna primena znanja,

nizak tehnološki nivou preduzeća, neproduktivnost i neefikasnost samo su deo problema sa kojim se suočavaju domaća preduzeća. Problemi sa kojima se susreću tranzicione privrede predstavljaju posledicu kako započetog procesa tranzicije, tako i nasleđenih nedorečenosti bivšeg ekonomskog sistema. Nedovoljna konkurentska sposobnost domaćih preduzeća ponovo je došla do izražaja u okvirima delovanja svetske ekonomske krize.

2. KONKURENTNOST U GLOBALNIM OKVIRIMA

Konkurentska sposobnost preduzeća se u savremenim uslovima poslovanja teško postiže, a lako gubi. Razlog za ovakav stav leži u činjenici da je brzi tehnološki napredak omogućio da tehnologija postane dostupna svima u svetu pod prihvatljivim uslovima. Takođe, svetska ekonomska kriza je ukazala na činjenicu da je potrebno kreiranje novih modela poslovanja. Prema Kotleru (2, str. 9), svet je ušao u novi ekonomski stadijum nacionalne ekonomije blisko su povezane i nezavisne. Ova nova etapa pruža sjajne prilike za smanjivanje troškova i ubravanje proizvodnje i dostave dobara i usluga. Ali isto tako, ima i svoju tamnu stranu, onu koju postupno podiže razinu rizika i nesigurnosti za proizvođače i potrošače. Smatra se da preduzeće ostvaruje konkurentsku prednost kada atraktivni broj kupaca radije odabira njegove proizvode nego ponudu konkurenata, te kada su temelje tih preferencija trajni, (5, str. 7). Porter smatra da konkurentska prednost u suštini nastaje iz vrednosti koju je firma u stanju da stvori za svoje kupce, a koja prevazilazi troškove njenog stvaranja. Vrednost je ono što su kupci voljni da plate, a izuzetna vrednost proističe iz ponude nižih cena od konkurentskih za podjednaku korist, ili iz jedinstvene koristi koja u velikoj meri neutrališe višu cenu. Porter smatra da pet sila definišu oblik strategije i to su: rivalstvo između postojećih konkurenata, opasnost od ulaska novih konkurenata na tržište, rastući značaj i snaga kupaca, opasnost od supstitucije

proizvoda i usluga, poregovaračka snaga dobavljača, (3).

Konkuretski odnosi su danas veoma kompleksni. Poslednjih dvadeset godina konkuretski odnosi postaju sve složeniji – porastao je broj konkurenata na globalnom tržištu, konkurencija se prenosi sa nivoa proizvoda na nivo inovacija, konkurencija se odvija između velikih i malih i srednjih preduzeća, itd. Na globalnom tržištu pojavili su se novi konkurenti, prevashodno iz novindustrijalizovanih zemalja. Novi konkuretski uslovi, opredeljeni sve većom ulogom preduzeća iz novindustrijalizovanih zemalja na globalnom tržištu, zahtevaju redefinsanje marketing strategije usmerene ka globalnom tržištu. Novi uslovi privređivanja zahtevaju nove pristupe u izučavanju upravljanja organizacijom, kao i nove pristupe u poslovnoj praksi. Poslovne organizacije koje dolaze iz novindustrijalizovanih zemalja, sledeći savremene trendove, primenjujući savremene metode i tehnike upravljanja i unapređujući svoje poslovanje, postaju globani konkurenti, što je bilo nemoguće pre samo dvadeset godina.

Tradicionalna organizacija, utemeljena na uspostavljanju čvrstih komandnih linija, fokusirana na aktivnosti, nepropusna za informacije se menja u novu organizaciju koja je fokusirana na procese, sa direktnim pristupom korisnicima, organizaciju koja je propulzivna u odnosu na informacije, kojom rukovode liderski timovi, koja se zasniva na multitaskingu i outsorsingu. Poslovna izvrsnost podrazumeva da preduzeća permanentno rade na procesu implementacije kvaliteta poslovanja organizacije zasnovanom na povećanju produktivnosti rada i znanja svakog zaposlenog. Poslovna izvrsnost predstavlja razvoj tržišnog poslovanja sa korisnikom u centru pažnje organizacije, permanentno unapređivanje poslovanja bazirano na produktivnosti znanja i rada i poslovanje usklađeno sa zahtevima različitih interesnih grupa iz okruženja. Zemlje koje su konkurentne su ujedno i zemlje gde se duži niz godina razvija svest o potrebi stalnog unapređenja kvaliteta poslovanja. Novindustrijalizovane zemlje sveta poput

Kine, Indije, Brazila zato ulažu izuzetne napore u širenje koncept upravljanja kvalitetom u poslovnoj praksi kako bi stvorile uslove za unapređenje konkurentnosti svojoj privreda. Prikaz rangiranja prvih 10 zemalja u svetu prema konkurentnosti je dat u tabeli 1.

Tabela 1: Rangiranje prvih 10 zemalja u svetu prema konkurentnosti u 2014. godini

Zemlja	Mesto u 2014-2015	Mesto 2013-2014
Švajcarska	1	1
Singapur	2	2
SAD	3	5
Finska	4	3
Nemačka	5	5
Japan	6	9
Hong Kong	7	7
Holandija	8	8
Velika Britanija	9	10
Švedska	10	6

Izvor: *The Global Competitiveness Report 2013-2014*, World Economic Forum, 2014, str. 15.

Osnovne zahteve konkurentnosti zemlje, prema nalazi Svetskog ekonomskog foruma, čine sledeći indikatori – institucije, infrastruktura, makroekonomsko okruženje, zdravlje i osnovno obrazovanje, vidosko obrazovanje i obučavanje, efikasnost tržišta roba, efikasnost tržišta rada, efikasnost tržišta kapitala, tehnološka sposobnost i veličina tržišta. Kada se radi o prvih deset najkonkurentnijih ekonomija u svetu, spisak zemalja je isti kao i prošle godine, pri čemu su SAD napredovale za 2 mesta (asada se naloaze na tećem mestu a prošle godine su bile na petom mestu), kao i Japan (ove godine se nalazi na šestom mestu a prošle je bio na devetom mestu), Najveći pad u prvih deset je zabeležila Švedska, koja je ove godine zauzela deseto mesto a prošle godine je bila na šestom mestu. Slede dalje Norveška (11. mesto), UAE (12. mesto), Danska (13. mesto), Tajvan (14. mesto), Kanada (15. mesto), Katar (16. mesto), Novi Zeland (17. mesto), Belgija (18. mesto), Luksemburg (18.

mesto), Malezija (20. mesto). Kina se prema listi Svetskog ekonomskog foruma za 2014. našla na 28. mestu (prošle godine je zauzimala 29. mesto), a Tajvan se našao na 14. mestu, (prošle godine je bio na 12. mestu). Indija se našla na 71. mestu (prošle godine je zauzimala 60. mesto), Rusija je na 54. mestu (prošle godine je zauzimala 64. mesto), Južna Afrika je na 56. mestu (prošle godine je zauzimala 53. mesto), a Brazil je na 57. mestu (prošle godine je bio na 56. mestu).

3. ANALIZA OSNOVNIH ASPEKATA KONKURENTNOSTI DOMAĆIH PREDUZEĆA

Domaća privreda od početka osamdesetih godina prošlog veka ima probleme sa unapređenjem produktivnosti i kvalitetom. Problem produktivnosti nije se javio u domaćoj privredi u vreme tranziciji, već je bio prisutan i ranije. Problemi u produktivnosti rada domaćih preduzeća bili su rezultat neadekvatnog načina poslovanja, koji nije bio zasnovan na tržišnim principima. Zastarela tehnologija, slab kvalitet, neatraktivno pakovanje i visoke cene glavni su razlozi zbog

privrednih grana sa sličnim proizvodnim programima. Poređenje je rađeno u tekstilnoj, prehrambenoj, farmaceutskoj, mašinskoj i hemijskoj industriji, kao i industriji građevinskog materijala. Za kriterijum je uzeta Austrija jer je sa približno sličnim prirodnim, društvenim i populacionim karakteristikama u odnosu na Srbiju (4). Najviše zasostaju preduzeća iz oblasti tekstila (35 godina), zatim preduzeća iz mašinske industrije (34.5 godina). Najmanje zasotaju farmaceutska preduzeća sa kašnjenjem od 21 godinu. Posledica navedenih problema jeste veoma loša konkurentna pozicija Srbije po pitanju konkurentnosti.

Prema novom izveštaju Svetskog ekonomskog foruma, koji je obuhvatio 144 zemlje u svetu, Srbija se našla na 94. mestu u svetu, što predstavlja rast u odnosu na prethodnu godinu, kada je Srbija bila na 101. mestu. Ove godine Srbija našla u društvu sa NDR Lao (93. mesto), Kambodžom (95. mesto), Zambijom (96. mesto), Albanijom (97. mesto).

Tabela 2: Rangiranje zemlja zapadnog Balkana prema konkurentnosti u 2014. godini

Zemlja	Mesto u 2014. zbirno	Mesto prema osnovnim zahtevima	Rangiranje prema efikasnosti poslovanja	Rangiranje prema inovativnosti
Slovenija	70	49	64	50
Crna Gora	67	61	73	77
Hrvatska	77	63	68	87
Makedonija	63	64	69	76
Srbija	94	101	80	121
BiH	-	-	-	-

kojih srpski proizvodi ne mogu da pariraju drugim konkrentskim proizvodima na međunarodnom tržištu. Tehnološka opremljenost je takođe bitan element rasta produktivnosti poslovanja. Prosečna starost mašina u Srbiji 30 godina. U odnosu na region, to je kašnjenje od 12 godina. Privreda Srbije tehnolški zaostaje za Evropskom Unijom 29.5 godina. Ovo je utvrđeno na reprezentativnom uzorku od 154 malih, srednjih i velikih preduzeća u okviru šest

Izvor: *The Global Competitiveness Report 2014-2015*, World Economic Forum, 2014, str. 14-15.

Tabela 3: Rangiranje zemlja zapadnog Balkana prema konkurentnosti u periodu 2010-2014. godina

Zemlja	Mesto u 2010.	Mesto u 2011.	Mesto u 2012.	Mesto u 2013.	Mesto u 2014.
Slovenija	45	57	56	62	70
Crna Gora	48	60	72	67	67
Hrvatska	77	76	81	75	77
Makedonija	79	79	80	74	63
Srbija	96	95	95	101	94
BiH	102	100	88	87	-

Izvor: na osnovu *The Global Competitiveness Report 2014-2015.*, *The Global Competitiveness Report 2013-2014*, *The Global Competitiveness Report 2012-2013*, *The Global Competitiveness Report 2011-2012*, *The Global Competitiveness Report 2010-2011*, World Economic Forum.

Kao što se može videti iz tabele 3, od zemalja zapadnog Balkana, Makedonija i Srbija su popravile svoju poziciju u odnosu na prošlu godinu, Crna Gora je zadržala svoju poziciju, a Slovenija i Hrvatska su zabeležile pad u odnosu na prethodnu godinu. Od zemalja iz bližeg okruženja, Austrija se nalazi na 21. mestu, Mađarska se nalazi na 60. mestu, Bugarska se nalazi na 54. mestu, Rumunija se nalazi na 59. mestu, Grčka se nalazi na 81. mestu i Albanija se nalazi na 97. mestu. Mađarska, Bugarska, Rumunija i Grčka su ostvile rast u odnosu na prethodnu godinu. Kada se radi o ekonomiji Republike Srbije, najprobematičniji faktori za obavljanje poslovanja, prema Izveštaju Svetskog ekonomskog foruma su

1. neefikasni državni aparat – 13,7%,
2. pristup izvorima finansiranja – 13,3%,
3. korupcija – 11,9%,
4. politička nestabilnost – 8,3%,
5. nestabilnost vlade – 6,9%,
6. poreske stope – 6,8%,
7. poreski propisi – 6,1%,
8. kriminal – 5,3%,
9. neadekvatna infrastruktura – 5,1%,
10. restriktivna politika u domenu zapošljavanja – 4,1%, (6).

Prema analizama Svetskog ekonomskog foruma, sve zemlje u svetu se dele na pet grupa. Prvu grupu čine zemlje koje svoju privredu zasnivaju na resursima i ovu sačinjava 37 zemalja. Treću grupu čine zemlje koje svoju privredu zasnivaju na razvoju efikasnosti poslovanja (ovu grupu čini 30 zemalja) i petu grupu čine zemlje koje svoju privredu zasnivaju na primeni i razvoju inovativnog delovanja (ovu grupu sačinjava 37 zemalja). Drugu grupu zemalja čine zemlje u tranziciji od prve ka trećoj grupi (u ovu grupu ulazi 16 zemalja) i četvrtu grupu čine zemlje u tranziciji od treće ka petoj grupi zemalja (u ovu grupu sačinjavaju 24 zemlje). Srbija se nalazi u trećoj grupi zemalja (privrede vođenje efikasnošću), zajedno sa Crnom Gorom, Rumunijom, Bugarskom, Makedonijom, BiH, Albanijom, Indonezijom, Kinom, Južnom Afrikom, itd. Hrvatska se nalazi u četvrtoj grupi (tranzicija od efikasnosti ka inovacijama), u kojoj se nalaze i zemlje poput Argentine, Brazila, Čilea, Mađarske, Latvije, Meksika, Poljske, Turske itd., dok se Slovenija nalazi u petoj grupi zemalja (privrede vođenje inovacijama i sofisticiranošću). Petu grupu sačinjavaju uglavnom najrazvijenije zemlje sveta. Kada se radi o broju sertifikovanih organizacija na domaćem tržištu u oblasti sistema menadžmenta kvalitetom, Srbija je vodeća zemlja regiona Zapadnog Balkana. Broj sertifikovanih organizacija u Srbiji svakako je doprineo poziciji privrede kada se radi o unapređenju efikasnosti poslovanja, kao parametra globalne konkurentnosti

Tabela 4: Broj sertifikata standarda ISO 9001 i ISO 14001 u regionu Zapadnog Balkana

Zemlja	ISO 9001	ISO 14001
BiH	1.027	145
Crna Gora	96	15
Hrvatska	2.048	575
Makedonija	302	103
Slovenija	1.363	313
Srbija	2.831	575

Izvor: *ISO Survey of certification 2012 – Industrial sector*, ISO, 2013., www.iso.org

S druge strane posmatrano, broj sertifikovanih organizacija u privredi Republike Srbije ni izbliza nije zadovoljavajući u odnosu na druge zemlje jugoistočne evrope, poput Mađarske, Rumunije, Bugarske i Grčke, a ista tvrdnja važi i za druge zemlje zapadnog Balkana. Tako je u Rumuniji broj sertifikovanih organizacija prema standardu ISO 9001 u 2012. godini iznosio 18.399, u Mađarskoj 7.266, u Bugarskoj 6.090, a u Grčkoj 4.873. Kada je reč o standardima i sertifikaciji prema nekom od standardizovanih menadžment sistema, ukoliko se uzmu u obzir zemlje Jugoistične Evrope, iako se u 2012. godini beleži tendencija rasta sertifikovanih organizacija i iako je Rumunija jedna od zemalja sa najvećim porastom broja sertifikata, u proseku broj sertifikata još uvek je nezadovoljavajući. Dakle, većina zemalja jugoistične Evrope i Balkana, osim Rumunije, su daleko iza evropskog proseka, kada se radi o broju sertifikovanih organizacija u oblasti sistema menadžmenta kvalitetom, što utiče na konkurentsku sposobnost kako nacionalne privrede, tako i šireg regiona.

4. SMERNICE ZA UNAPREĐENJE KONKURENTNOSTI DOMAĆIH PREDUZEĆA U GLOBANOJ EKONOMIJI

Unapređivanje kvaliteta poslovanja preduzeća, pogotovu onih koja dolaze iz zemalja u tranziciji, mora da se zasniva na primeni menadžment tehnika koje podržavaju

konkurentnost, inovativnost i fleksibilnost, kao i unapređivanju znanja zaposlenih, a posebno izvršnog rukovodstva. U uslovima globalne ekonomije, razvoj konkurentne sposobnosti preduzeća mora da otpočne na domaćem tržištu, gde je preduzeće izloženo napadima globalnih tržišnih lidera, koji više ne dolaze samo iz najrazvijenih zemalja sveta, veći i iz novoindustrijalizovanih zemalja, poput Kine, Indije, Brazila, itd. Problem loše konkurentne sposobnosti domaćih preduzeća kratkoročno može da se reši po osnovu primene određenih upravljačkih metoda i tehnika, kao što su sistem menadžmenta kvalitetom, integrisni menadžment sistemi, benčmarking itd, ali dugoročno samo po osnovu primene savremenog preduzetničkog ponašanja.

Domaća preduzeća moraju da adekvatnije primenjuju savremene metode i tehnike menadžmenta. Prema rezultatima istraživanja koje se bavilo analizom pitanja primene savremenih upravljačkih metoda i tehnika u domaćim preduzećima (1), došlo se do sledećih rezultata - **metode i tehnike upravljanja** koje treba da se primenjuju u domaćim poslovnim organizacijama su:

- upravljanje bazama podataka 18,4%,
- sistem menadžmenta kvalitetom – 17,6%,
- korporativna društvena odgovornost – 17,6%,
- marketing odnosa - 16,8% i
- benčmarking – 12,6%.

Metode i tehnike menadžmenta koje su domaći rukovodioci uočili kao neophodne za uspešno poslovanje u prezentovanom istraživanju, zasnovane su na znanju. Nova upravljačka paradigma na globalnom nivou se zasniva na procesu unapređivanja produktivnosti znanja. **Upravljanje bazama podataka** u krajnjoj liniji se svodi na proizvodnju i čuvanje informacija za potrebe upravljačkih odluka, a informacija je zanje u kretanju. **Marketing odnosa** u krajnjoj liniji podrazumeva upravljanje znanjem. Marketing predstavlja ključni instrument koji čini znanje produktivnijim. **Benčmarking** podrazumeva tehniku učenja na tuđim iskustvima, prevashodno onih najboljih. **Sistem**

menadžmenta kvalitetom u svojoj suštini sadrži potrebu za stalnim unapređenjem produktivnosti znanja, prevasodno kroz obrazovanje za kvalitet. **Koncept korporativne društvene odgovornosti** podrazumeva učenje o potrebama i zahtevima drugih interesnih grupa iz poslovnog okruženja.

Aktivna i sveobuhvatna primena navedenih upravljačkih metoda i tehnika vodi ka unapređenju konkuretnosti i dugorčno posmatrano, ka uspsotavljanju izvrsnosti organizacije. Ovo zbog činjenice da pomenute metode i tehnike pomažu u uspostavljanju i održavanju kvaliteta poslovnih performansi, poput:

- Stvaranje dodatne vrednosti za potrošače,
- Razvoj organizacionih sposobnosti,
- Postizanje kreativnosti i inovacija, kako u poslovanju, tako i upravljanju organizacijom,
- Stvaranje klime koja podržava razvoj produktivnosti znanja,
- Stvaranje održivih poslovnih rezultata.

To znači da se kvalitet mora odrediti kao osnova konkuretnosti, uzimajući u obzir stalno unapređenje zadovoljstva korisnika, ali i svih internih grupa o okruženju preduzeća

Inovativnost, fleksibilnost i produktivnost su putokazi budućeg razvoja u oblasti konkuretnosti i upravljanja organizacijom. Suština borbe za konkuretnost leži u prihvatanju promena. Znanje je glavni pokretač stalnog rasta produktivnosti poslovanja. U tom smislu, poslovanje domaćih preduzeća mora da se zasniva na primeni menadžmenta tehnika koje podržavaju konkuretnost, inovativnost i fleksibilnost, kao i na interventnom unapređivanju znanja zaposlenih u njima, a posebno izvršnog rukovodstva.

5. ZAKLJUČAK

Pitanje konkuretnosti je danas veoma bitno i kao što se može videti iz napred navedenih činjenica, konkuretna prednost se stiče i

održava, čak i u uslovima svetske ekonomske krize. Primeri Kine i Indije jasno o tome svedoče. Najbitniji način za unapređivanje konkuretnosti domaćih preduzeća jeste učenje na tuđim iskustvima i to kako od globalnih lidera, tako i od onih uspešnih preduzeća koja dolaze iz novoindustrijalizovanih zemlja sveta. Uspeh u budućnosti zavisice od optimizacije odnosa cene i kvaliteta proizvoda i stalnog unapređenja produktivnosti poslovanja. Generalno ekonomsko usmerenje za preduzeća koja dolaze iz zemalja u tranziciji jeste **izlazak na globalno tržište**, kao i usmeravanje srednjih preduzeća, koja su uglavnom opredeljena ka nacionalnim ili regionalnom tržištu, na globalno tržište.

Savremenim organizacijama je danas potrebniji inovativni menadžment, nego sama tehnologija. Brzi tehnološki razvoj zahteva od savremenih organizacija da paralelno sa unapređivanjem produktivnosti znanja, inoviraju i svoju tehnološku osnovu. Ovde se prevashodno misli na primenu visoke tehnologije u savremenom poslovanju, a posebno informacionih tehnologija. Glavni instrumenti konkurentske borbe na globalnom tržištu su inovativnost, fleksibilnost i produktivnost. Unapređenje produktivnosti i industrijske proizvodnje jesu osnovni postulati razvoja ekonomija koje se nalaze u procesu tranzicije, što važi i za domaću ekonomiju. Unapređenje produktivnosti znanja je svakako gorući problem većine zemalja u tranziciji. Pitanje primene i razvoja savremenih upravljačkih tehnika koje su navedene jeste pitanje postizanja, održanja i unapređenja konkurentske sposobnosti domaćih preduzeća. Domaća preduzeća moraju da jasnije osmisle soptvenu strategiju razvoja, pogotovu u skladu sa evropskim i globalnim integracionim tokovima, a primena savremenih metoda i tehnika menadžmenta, poput integrisanih menadžmenta sistema, marketinga odnosa i korporativne društvene odgovornosti, predstavlja osnovnu pretpostavku uspešnog tržišnog razvoja.

LITERATURA

1. Bešić C., Krnjević-Mišković Z., Đorđević D., *The role of knowledge in the development process of competitive ability of domestic companies on the global market*, III International Conference LEMiMA 2013. 18-20 april, Belgrade, FSOM; FORKUP, Beograd, pp. 214-220.
2. Kotler P., Caslione J., *Kaotika*, Mate, Zagreb, 2009.
3. Porter M., *The five competitive forces that shape strategy*, Harvard Business Review, January 2008., www.hbr.org
4. *Posustajanje industrije Srbije*, Ekonomist br. 619-620, EMG Beograd, str. 12-13.
5. Thompson A.A.Jr., Sticland A.J. III, Gamble J.E., *Strateški menadžment*, Mate, Zagreb, 2008.
6. *The Global Competitiveness Report 2013-2014*, World Economic Forum, 2014.
7. *The ISO Survey of certification 2012 – Industrial sector*, ISO, 2013., www.iso.org

**OSNOVNA OBILJEŽJA EKONOMSKIH ODNOSA I REGIONALNE POLITIKE
ZEMALJA JUGOISTOČNE EVROPE SA POSEBNIM AKCENTOM NA BOSNU I
HERCEGOVINU**

**Akademik prof. dr sci. Mladen Bodiroža
Internacionalni univerzitet Travnik u Travniku**

***Sažetak:** Nakon sloma socijalističkog sistema početkom 1990-ih godina, rušenja Berlinskog zida, secesije Sovjetskog Saveza i raspada bivše Jugoslavije, Evropska unija imala svoj prioritetni interes da transformiše jugoistočnu Evropu tzv. „prostor političke i socijalne stabilnosti i ekonomskog prosperiteta“. Međutim, velike razlike između zemalja jugoistočne Evrope – etničke, političke, kulturne, vjerske, jezičke, demografske i ekonomske, kao i razlozi za potencijalne konflikte, uključujući neriješena teritorijalna ni pitanja nacionalnih manjina, ekonomsku unazađenost nestabilne i često nedemokratske političke sisteme, nedovoljno razvijene strukture i regionalne saradnje rezultirali su ne samo netrpeljivošću već je ovaj problem i skoro postao nerješiv u smislu pristupa, a i mirnom rješavanju konflikta i mjerama za jačanje povjerenja. To je zadatak Evropske unije, tretiranja ovog regiona kao cjeline veoma teškim. To je bio i osnovni razlog što je Evropska unija koncentrisala svoje napore na uspostavu bilateralnih odnosa sa svim zemljama ovog regiona. Pošto su se ciljevi politika EU, poklapali sa očekivanjima stanovnika da će region Jugoistočne Evrope ili Zapadnog Balkana biti usmjerena ka evropeizaciji, integraciji u modernu Evropu, a to je postala preporuka, oslonac, ali i motivacija za sve njih, a posebno iz više razloga za Bosnu i Hercegovinu.*

***Ključne riječi:** Regionalna politika, regioni, fondovi, budžet, nerazvijeno – ruralno područje*

MAIN CHARACTERISTICS OF ECONOMIC RELATIONS AND REGIONAL POLICY OF SOUTHEAST EUROPEAN COUNTRIES WITH SPECIAL ACCENT ON BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *After the collapse of the socialist system in early 1990s, the demolition of the Berlin Wall, secession of Soviet Union and the breakup of the former Yugoslavia, the European Union primary interest was to transform the South-Eastern Europe or so-called "space of political and social stability and economic prosperity." But, big differences among countries of South-Eastern Europe- ethnic, political, cultural, religious, linguistic, demographic, and economic, as well as the reasons for potential conflicts, including unresolved territorial or national minority issues, economic regression of unstable and undemocratic political systems, insufficient developed structures and regional cooperation, have resulted not only in intolerance but this problem has become insoluble in terms of access, and peaceful conflict resolution and confidence building measures. Treating the region as a whole is very difficult and it is the task of the European Union. That was the main reason why the European Union has concentrated its efforts on establishing bilateral relations with all countries of the region. Since the objectives of EU policy have matched the expectations of the population that region of South-Eastern Europe or the Western Balkans will be aimed towards europeanization, integration into Europe, so it has become the recommendation, support, and motivation for all of them, especially for Bosnia and Herzegovina, in particular a number of reasons.*

Keywords: *Regional policy, Regional funds, Budget, Underdeveloped – rural areas*

Uvod

Prethodno naslovljena tema, stavlja nas u obavezu da se objasni geneza regionalne politike Evropske unije, jer je povod za razmišljanja u vodećim institucijama Savjetu i Evropskoj komisiji bio je heterogen (neuravnotežen razvoj) u okviru zemalja članica. Naime, postavilo se pitanje šta treba preduzeti da bi nerazvijena – ruralna područja, odnosno nerazvijene regije podstaknuli prema dinamičnijem ekonomskom i privrednom razvoju, odnosno šta učiniti da nerazvijena područja dođu u položaj bržeg prosperiteta i da se što više približe stepenu razvoja razvijenih regija u EU. Ta i slična razmišljanja rezultirala su uvođenje i koncipiranje zajedničke regionalne politike na nivou država članica, odnosno Evropske unije, čija je osnovna svrha uspostavljanje regionalne politike i pomaganje manje razvijenim regionima. Što po teoriji pomoći treba da bude u svestranoj funkciji njihovog razvoja, čime bi trebalo da se uskladi ukupni razvoj Evropske unije. Takvo stanovište utemeljeno je na argumentaciji po kojoj bi regionalna politika trebalo da pomogne onim regionima koji su loše prošli ili i dalje loše prolaze u tržišnim odnosima i tržišnim zakonomjerstvima.

Znači da je regionalna politika, ustvari protivteža rezultatima koji nastaju djelovanjem zajedničkog tržišta i monetarne integracije.

Ovo ujedno znači da ćemo u radu izraziti regionalna politika i kohezivna politika koja znači da to kompletan naziv sa višestrukim značenjem i sadržajem. Regionalna politika, pored toga, obuhvata i dijelove socijalne i poljoprivredne politike, što podrazumijeva da se u užem smislu, regionalna politika odnosi se na smanjivanje regionalnih razlika i obnovu starih industrijskih oblasti.

Zatim, u odnosima kada su prilagođavanja na tržišne promjene savršena i odvijaju se bez većih troškova, to bi možda i bilo tako. Međutim, mali je broj stanovnika, fiskalne slabosti, nekvalifikovana radna snaga, periferan geografski položaj, loše lokalne politike, korupcija i mnogi drugi faktori učinili su da nema automatskog prilagođavanja nerazvijenih regiona razvijenim. Da bi se nesavršenosti otklonile, pribjegli se raspoređivanju sredstava preko fondova regionalne politike.

Nezavisno od činjenica kako su ciljevi regionalne politike formalno izražavani i postavljeni, bilo da je riječ o raznim oblicima i

metodama učinjen je pokušaj da isto objedini u okviru tri osnova.

Prvo, da obezbijedi pomoć siromašnijim regionima EU da se time uključi rijetko naseljene ali i one koji su na drugoj strani u većem populacionom i ekonomskom opadanju.

Drugo, da koordiniše već postojeće regionalne politike zemalja članica.

Treće, da učini da se regionalni problemi uzimaju u obzir pri definisanju drugih politika Unije.

Znači, da bi bila uspješna regionalna politika pretpostavlja se da će birokrati valjano ispraviti tržišne rezultate ili „tržišne greške“. Već kao takva, regionalna politika je problematična. Tržišne rezultate nije tako jednostavno prepravljati samo zato što se pretpostavlja da su oni nepravilni. Ispravljanje „tržišne greške“ ima smisla samo ako je cijena državne intervencije niža od greške, inače je to ekonomski besmisleno. Nadalje, pretpostavlja se da birokrati imaju odgovarajuća saznanja, da programe sprovode nepristrasno i pošteno i da ne nastaju veći negativni efekti usled pružanja regionalne pomoći. Vidjećemo da nije tako uvijek jednostavno, kako na prvi pogled izgleda. Osim toga, regionalna politika je zasnovana na šest načela – partnerstvo, proporcionalnost, supsidijarnost i učešće, koncentracija i programiranje. Kada je riječ o regionalnoj politici EU najsnažniji, skoro i odlučujući uticaj imaju Savjet ministara i Evropska komisija, a ne primjera radi Komitet regiona uz napomenu da kada je u pitanju regionalna politika Komitet regiona ima samo izvjesnu konsultativnu ulogu.

Faze razvoja regionalne politike

Pristup razvoju regionalne politike EU znatno se razlikuje u odnosu na druga ključna pitanja i sektore nastanka. Naime nastanak regionalne politike u višestrukom obilježju, obliku i značenju ima vrlo malo zajedničkog u normativnom i stvarnom tretmanu sa stvarnim stegama, u kome je danas utemeljena. To osnovni uzrok, što je regionalna politika veoma utemeljena i koncipirana istovremeno

sa stvaranjem zajedničkog tržišta sa ciljem da pospiješe privredno nerazvijene regione EU.

Početna faza je bila faza njenog uvođenja, to je ustvari period 2000-2006. godine.

Mada se regionalna politika utemeljila sa ciljem da bude u funkciji ili pomogne regione sa ekonomskim i populacionim problemima, pojačanim stvaranjem zajedničkog tržišta i evropske valute EVRO. Regionalna politika je od svog formiranja permanentno bila predmet raznih sporova. To je bio jedan od osnovnih razloga što je Evropska komisija utvrdila da je svrha regionalne politike da se efikasnije upravlja regionima. Isto tako, postojala su brojna mišljenja da je regionalna politika samo instrument Evropske komisije i da jačanjem regiona uzrokuje slabljenje nacionalne države sa ciljem da se na taj način pojača moć upravljanja nadležnih institucija EU. Ne može se pouzdano reći da li u tome ima tačnosti, mada se može reći da regionalna politika nema razrađene instrumentarije, koji bi mogli dovesti u pitanje moć nacionalnih država.

Osnovne karakteristike i obilježja regionalne politike EU

Početkom poslednje decenije XX vijeka započete su radikalne reforme regionalne politike i budžeta Evropske unije i uspostavljanje osnovnih ciljeva prema kojima je poseban akcenat dat na smanjivanje regionalnih razlika. Ovim se nakon 2000.godine regionalna politika se sve više usmjerava i na neke druge ciljeve, kao što je razvoj utanova, gradnja infrastrukture, regionalne i prekogranična saradnja i dr.

Da podsjetimo da je do petog najvećeg proširenja EU 2004. godine 68 miliona stanovnika ili 18% ukupne populacije EU živjelo je u nerazvijenim regionima sa prihodima manjim od 75% u odnosu na prosjek. Međutim, nakon proširenja 2004. godine ispod 75% od prosjeka dohotka EU imalo je čak 116 miliona stanovnika za 25 zemalja članica EU, što je 25% ukupne populacije stanovnika. Zatim, visina prosječnog dohotka u EU opala je usled ulaska dvanaest zemalja (10 novih članica 2004. i

2007. dvije članice) većina njih imala je relativno niske dohotke.

Kohezivni i strukturni fondovi i njihova uloga

U okviru dva glavna fonda: kohezivnom i strukturnom koncentrisana su skoro ukupna sredstva koja čine okosnicu regionalne politike Evropske unije. U prethodnom periodu djelovao je regionalni fond, koji je preimenovan u Fondove za strukturnu pomoć. Sem poljoprivrednog, to su prema iznosu sredstava najveći fondovi u Uniji od 2005.godine i raspolagali su sa 36% ukupnih sredstava EU uz konstataciju da su poljoprivredni i strukturni kohezivni fondovi obuhvatali oko 80% ukupnog budžeta EU. U periodu 2007-2013. učešće regionalne pomoći u budžetu EU prema usvojenoj strategiji permanentno će biti u porastu.

Podrška zemljama u tranziciji kandidatima za prijem u članstvo EU

Programi ISPA i SAPARD koristili su se, a i dalje su aktuelni za podršku zemalja kandidata za članstvo u EU. Zemlje koje su u statusima uslovno rečeno nižim od člana ili kandidata praktično nisu imale mogućnosti da koriste pomenute fondove, sem izuzetno u okviru nekih skoro beznačajnih programa i sa više nego simboličnim sredstvima. Takvim zemljama bili su namijenjeni spoljašni programi zajednice, a mogle su da koriste i program Cards.

Statistička politika i fondovi od 2007. do 2013. godine

Za period od 2007. do 2013. EU je usvojila strateške promjene, kojim je izvršila neke promjene nagoviještene prelaskom od politike prije 2000. i za period poslije 2000.godine promjene se uglavnom odnose na redefinisane ciljeva, načela pomaganja i oblika nekih fondova.

I tom smislu prema odredbama plana, predviđanje strategije u periodu 2007-2013.

regionalna politika biće zastupljena sa 35,7% ukupnog budžeta EU, tj. 347,41 milijardi evra u cijenama iz 2007. u poređenju sa cijenama iz 2004. kada je na regionalnu politiku izdvojeno 308,04 milijarde evra. To je suma koja je približno za 29% neminovno veća od one u odnosu na period 2000-2006, a skoro tri puta nominalno veća od izdatka za fondove u periodu 1994-2000. od 347,41 milijardi evra, 81,54% izdvojeno je na podsticanje konvergencije, 15,95% na regionalnu konkurentnost i zapošljavanje, a 2,52% spada na evropsku teritorijalnu saradnju. To su, ujedno, tri glavna cilja regionalne politike koji treba da zamijene više prethodnih ciljeva.

Tako je **prvi od tri cilja regionalne politike** u periodu 2007-2013. godine bila konvergencija. Ustvari ovaj cilj se svodio se na podsticanje rasta i zapošljavanja u najnerazvijenijim regionima. Glavni predmet podrške su nerazvijeni regioni koji imaju prosjek ispod 75% od prosječnog dohotka za 15 zemalja članica EU. Zatim u okviru ovog cilja daju se sredstva za slabo naseljene regione na primjer Finske i Švedske. Osim toga, iz Kohezivnog fonda sredstva se daju za regione ispod 90% od prosjeka EU15 s tom napomenom da EU subvencira najveći dio od 75-85% od potrebnih sredstava.

Drugi cilj je regionalna konkurentnost i zapošljavanje u regionima, ali ovdje se radi o tome da ne mogu učestvovati regioni koji spadaju u okviru Cilja 1 najviše 50-5% potrebnih sredstava. Za ove svrhe EU jer se upravo sredstva daju regionima sa nezaposlenošću višom od prosjeka EU ili sa opadajućim nivoom zaposlenosti, kao i seoskim populacijama sa manje od 100 stanovnika po kvadratnom kilometru ili duplo većom agrarnom zaposlenošću od prosjeka EU.

Treći cilj se odnosi na prekograničnu i pograničnu saradnju i on podrazumijeva međuregionalni nivo i višenacionalno stanovništvo. Finansira se iz ERDF-a dok EU izdvaja od 75 do 85% potrebnih sredstava. Osim toga cilj je modernizacija obrazovanja i politike zapošljavanja, a time i unapređenje zajedničkih rješenja za oblast gradskog, seoskog i priobalnog razvoja uključujući

razvoj ekonomskih odnosa i podršku malim i srednjim preduzećima. Zatim saradnja se odnosi na više, već samo na manji kraj oblasti, kao što su istraživanja, razvoj, društvo zasnovano na znanju prevencija rizika i integralno upravljanje vodama. Ono što razlikuje prethodne ciljeve u odnosu na ovaj treći je što za svrhe postoje posebni programi iz kojih se izdvajaju odgovarajuća sredstva.

2002. godine sa ciljem da bi se finansirala pomoć pri uklanjanju posljedica većih elementarnih nepogoda, kao što su poplave, suše, zemljotresi, oluje, dr. Za sredstva za odgovarajuće fondove mogu da konkurišu samo države članice. Budžet novog fonda iznosi oko 1 milijardu evra. Zatim, za pomoć u prekograničnoj i regionalnoj saradnji i za pomoć po raznim osnovama.

Stari regionalizam	Novi regionalizam
<ul style="list-style-type: none"> - Nastao u kontekstun bipolarnog svijeta hladnog rata - Zavisao od pokrića supersila - Ekonomski protekcionistički - Sektorski specifičan - Bez posebnog izazova za savremene države 	<ul style="list-style-type: none"> - Nastao u multipolarnoj globalnosti - Pokreću ga nacionalne države ne spoljne sile - Ekonomski otvoren - Multifunkcionalan - Dio transformacije suverenosti

Za pomoć za tzv.stare zemlje članice u periodu od 2007. do 2013. izdvojeno je oko 30% manje u odnosu na prethodni šesnaestogodišnji period, dok su nove članice dobile oko 166% više sredstava nego u prethodnom periodu 2004/2007. i to sve članice EU, pa time i sve stare članice dobijaju regionalnu pomoć. To je slučaj čak i sa dvije ekonomski najrazvijenije članice, Irskom i Luksemburgom. No to je opravdani razlog zbog kojeg čak i najrazvijenije zemlje dobijaju regionalnu pomoć što ima poseban značaj jer to ujedno olakšava odlučivanje o izdavanju sredstava za regionalne fondove.

I u narednom periodu regionalni fond zadržaće prvo mjesto i Kohezivni fond umjesto prethodni oblik finansiranja namijenjen zemljama sa dohotkom ispod 90% prosjeka zemalja članica EU sa osnovnim zadacima da umanjí ekonomske i socijalne teškoće. Tako su za period 2007-2013. sredstva koristile: Bugarska, Češka Republika, Estonija, Grčka, Kipar, Letonija, Litvanija, Mađarska, Malta, Poljska, Portugal, Rumunija, Slovačka i Slovenija. Dok će Španija samo djelimično moći da koristi sredstva Kohezivnog fonda.

Međutim, raniji oblik zadržali su regionalni fondovi ERDF i ESF, dok je u preostalom dijelu fondova došlo je do značajnih promjena. Tako je **fond solidarnosti koji je osnovan**

Znači da su svi navedeni fondovi dostupni samo zemljama članicama EU, a u nekim slučajevima i zemljama kandidatima za ulazak u EU čak za zemlje koje žele da postanu članice EU nisu postale kandidati i za kandidate EU je osnovala novi fond 2007.godine pod imenom IPA¹⁷. Sredstva iz fonda IPA manja su skorostu puta od ukupnog iznosa fondova regionalne pomoći. Ovo na izvijestan način svjedoči o marginalizaciji ove vrste pomoći.

Značajno je posebno naglasiti da se pomoć IPA daje u okviru pet stavki i to: uspostavljanje ustanova i vladavina prava, regionalna saradnja, prekogranična saradnja, ljudski resursi, razvoj sela.

Zašto je uvedena regionalna politika i regionalizam

Regionalna politika EU stvorena je sa ciljem da nadoknadi ili pak pomogne nedovoljo da se otklone izvjesni negativni efekti koji su u pojedinim regionima zemalja članica zemljama članicama podstakle ili pak stvorile neke druge politike, prije svega zajedničko

¹⁷ Ovaj fond je zamijenio jedan broj drugih fondova koji su u međuvremenu ukinuti, kao to su Phare, SAPARD, ISPA, Phare CBC, CARDS, te pretprijetna pomoć Turskoj i dr.

tržište i jedinstvena monetarna politika. Kao takvu treba je razlikovati od generalne politike nekih krugova u EU kojima se podstiče reorganizacija s tim što se može shvatiti i kao težnja da se stvori protivteža nacionalnim vladama zamalja članica. Treba razlikovati regionalizam – koncepciju naglašenog regionalnog uređenja Evropske unije koja je višestruko popularnija u teoriji i praksi.

Na kraju umjesto zaključka možemo konstatovati da je regionizam teorija utemeljena na stanovištu da većinu nadležnosti i sredstava potrebno prenijeti na regionalni nivo. Regionalisti ukazuju na to da je vremenom došlo do izmijenjenih okolnosti koje su dovele i do promjene suštine oblika i karaktera regionalizma. U nastavku tu našu tvrdnju dokazujemo kroz pokazatelje poredeći:

Prethodno prezentirani okvir ukazuje da se stav (prethodni) i novi regionalizam temeljno razlikuju na svojim osnovnim obilježjima i karakteristikom. Jer je očito da u vrijeme trajanja hladnog rata regionalizam uopšte nije bio aktuelan, a nacionalne države su tražile zaštitu od dvije supersile SAD i bivšeg Sovjetskog Saveza. Pored toga, protekcionističke politike poslije Drugog svjetskog rata zamijenjene su liberalnijim, ali tek posljednje tri decenije dvadesetog vijeka. Zatim su pojedine sektore privrede podržavale nacionalne države, a ne regioni.

Region jugoistočne Evrope ili Zapadni Balkan

Nakon sloma socijalističkog sistema početkom 1990-ih godina, rušenje Berlinskog zida, secesija Sovjetskog Saveza i raspada bivše Jugoslavije, EU imala je svoj prioritetni interes da transformiše jugoistočnu Evropu tzv. „prostor političke i socijalne stabilnosti i ekonomskog prosperiteta“. Međutim, velike razlike između zemalja jugoistočne Evrope - etničke, političke, kulturne, vjerske, jezičke, demografske i ekonomske, kao i razlozi za potencijalne konflikte, uključujući neriješena teritorijalna ni pitanja nacionalnih manjina, ekonomsku unazađenost nestabilne i često nedemokratske političke sisteme, nedovoljno

razvijene strukture i regionalne saradnje rezultirali su ne samo netrpeljivošću već je ovaj problem i skoro postao nerješiv u smislu pristupa, a i mirnom rješavanju konflikta i mjerama za jačanje povjerenja. To je zadatak EU, tretiranja ovog regiona kao cjeline veoma teškim. To je bio i osnovni razlog što je EU koncentrisala svoje napore na uspostavu bilateralnih odnosa sa svim zemljama ovog regiona. Pošto su se ciljevi politika EU, poklapali sa očekivanjima stanovnika da će region Jugoistočne Evrope ili Zapadnog Balkana biti usmjerena ka evropeizaciji, integraciji u modernu Evropu, a to je postala preporuka, oslonav i motivacija za sve njih, a posebno iz više razloga za Bosnu i Hercegovinu.

Radi toga su prvi elementi nove, koherentnije strategije prema zemljama bivše Jugoslavije predstavljeni nakon Rimske konferencije, 18. februara 1996, kojom je konsolidovan Dejtonski mirovni sporazum od 14. decembra 1995. godine. odnosno program koji je bio popraćen tzv. Rayamount procesom za stabilnost i dobrosusjedstvo u jugoistočnoj Evropi i kao takav bio je zamišljen kao uslovno rečeno „regionalni pristup“ EU u odnosu na one evropske zemlje za koje Evropsko vijeće još nije bilo usvojilo direktive o pregovaranju sporazuma o pridruživanju.

S obzirom da su takve direktive već stvorile osnov za pregovaranje Evropskog sporazuma sa Slovenijom, to ujedino znači da je ovaj program od početka bio namijenjen Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Makedoniji i SR Jugoslaviji odnosno kasnije Srbiji i Crnoj Gori.

Susjedne zemlje iz regiona bile su pozvane da učestvuju na odgovarajući način ali pošto su Rumunija i Bugarska već bile potpisale Evropske sporazume sa EU sem u slučaju Albanije koja je u to vrijeme već imala sporazum o saradnji, ali ne i sporazum o pridruživanju, uz napomenu da je ostala jedina zemlja izvan granica bivše Jugoslavije, koja se mogla priključiti u regionalni pristup.

Pored toga u okviru regionalnog pristupa, Evropska unija ponudila je finansijsku pomoć, unilateralne trgovinske preferencijale i ugovorne odnose u formi Sporazum o

bilateralnoj saradnji to su tzv. Sporazumi nazvani prva generacija koji u suštini sadrže odredbe o ekonomskoj i trgovinskoj saradnji zaviseći od volje odgovarajuće zemlje regiona jugoistočne Evrope, da ponovo uspostave međusobnu ekonomsku saradnju, kroz provođenje preko-graničnih projekata u oblastima za koje su koncipirani budući sporazumi.

Na kraju značajno je podsjetiti osim Albanije nijedna od zemalja nije imala ugovorne odnose sa EU, to su bila realna očekivanja da će veoma brzo uslijediti sklapanje novih sporazuma o saradnji, koji će omogućiti lakši pristup unutrašnjem tržištu EU za veliki broj njihovih proizvoda pospješiti brže ekonomske reforme i veću regionalnu saradnju.

Naime, od Rimskog ugovora usvojenog 1957. godine na osnovu koga je formirana Evropska ekonomska zajednica (EEZ) od strane šest inicijativnih zemalja njegovim odredbama regulisane su glavne oblasti i sektori ove prve evropske integracije, kao što su sektor poljoprivrede, budžet, zatim zajednička regionalna politika, zajedničko tržište i „dr“.

Skoro od tog osnivanja, EEZ, EZ i konačno EU skoro u svim svojim zakonskim i normativnim regulativama, kao jedno od kontinuiranih, stalnih zadataka je rješavanje pitanja zaposlenosti, odnosno rješavanje problema nezaposlenosti pojedinaca u svim zemljama članicama i na nivou EU, kao jedinstvenog i po mnogo čemu, specifičnog ekonomskog i političkog sistema u svijetu.

Međutim, ako posmatramo stopu nezaposlenosti kroz razna istraživanja, koja su obavljana u cjelokupnom periodu od strane raznih institucija, posebno Evropske komisije ili pak statističkih podataka kroz cjelokupni period od osnivanja zaključno sa prvom decenijom 21. Vjeka, zapazićemo razne neujednačenosti, bilo da je riječ o pojedinim zemljama ili regionima.

Tako, primjera radi, ako se posmatra stopa nezaposlenosti od 15 do 64 godine, najnižu stopu u zaposlenosti u EU27 imaju tri italijanska regiona - Kampanija, Kalabrija i Sardinija, s prosjekom od 41,9% zaposlenih. Zatim od 24 regiona sa stopom zaposlenosti nižom od 50%, šest je u Italiji, po pet je u

Francuskoj, Poljskoj i Bugarskoj, dva su u Španiji, a jedan u Mađarskoj. **Dakle, najveće probleme sa zapošljavanjem imaju regioni u južnim dijelovima EU27, uz izuzetak Poljske.**

Međutim, od 21 regiona sa zaposlenošću većom od 75%, 11 je u Velikoj Britaniji, 4i u Holandiji, 3 u Švedskoj, 2 u Finskoj i jedan u Danskoj. Dok je situacija u pogledu zaposlenosti sjeverne članice EU nalaze se u povoljnijem položaju u odnosu na zemlje članice. U novim zemljama članicama samo 6regiona sa zaposlenošću iznad 65%, 4 u Češkoj, 1 u Slovačkoj i Kipar što ukazuje na to da se nove članice prvih godina XXI vijeka još uvijek se nalaze u nepovoljnom položaju u odnosu tzv. 15 starih članica, jer imaju izraženije veću stopu nezaposlenih. Ako posmatramo period iza 2004. zapazićemo da se taj odnos u pozitivnom smislu popravlja.

Pored toga, značajno je podsjetiti na neke od značajnijih činjenica kada je riječ o analizi problema nezaposlenosti, odnosno nezaposlenost i trend kretanja za pojedine godine. U tom smislu nije na odmet ukazati da su sve zemlje članice Evropske unije registrovale porast zaposlenosti u 2002. godini u odnosu na 2001. godinu, izuzev Njemačke i Danske, koje su zabilježila pad od 0,7% i 0,5%. Najveći šporast zaposlenosti imale su Španija 2,0% i Italija i Irska po 1,9%, dok su nove članice zabilježile pad zaposlenosti i to 3% u Poljskoj 5,5% u Litvaniji 2,5% u Letoniji itd. u novim članicama relativno je više radne snage zaposleno u sektoru poljoprivrede u odnosu na stare zemlje članice, dok je u starim članicama veća zaposlenost u sektoru usluga.

Da zaključimo da je stopa nezaposlenosti 2002.godine iznosila 7,7% u EU15, a 14,9% u novim zemljama članicama. Od 2002. do 2008. nezaposlenost opada u obje grupe zemalja, ali je pad nezaposlenosti mnogo veći u novim članicama. 75 regiona Evropske unije u pak 27 zemalja članica imalo je stopu nezaposlenosti nižu od 5% i to: Austrija 8 regiona, Britanija 19, Italija 9, Njemačka 8, Holandija svih 12 regiona, Mađarska 2, Portugal, Češka i Švedska po tri regiona, Španija, Finska i Irska po jedan i Danska,

Kipar i Malta, koje čitave čine po jedan region. U 22 regiona stopa nezaposlenosti je bila iznad 20%, a ti regioni pripadaju Francuskoj (4), Italiji (3), Njemačkoj (2). Ostalih 13 regiona pripadaju Bugarskoj, Poljskoj i Slovačkoj i predstavljaju po polovinu regiona u tim zemljama.

LITERATURA

1. Bodiroža, M.: Evropska unija, III izdanje, Glas Srpske, Banja Luka, 2008.
2. Bodiroža, M.: Međunarodne finansijske i trgovinske institucije, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva RS, Srpsko Sarajevo, 2003.
3. Bodiroža, M.: Međunarodna ekonomija, šesto izdanje, Internacionalni univerzitet Travnik, 2012.

4. Hill, W.L.C.: Global Business Today, McGraw Hill, International Edition, New York, 2008.
5. Jusufrić, I.: Menadžerska ekonomija, Internacionalni univerzitet Travnik, 2012.
6. Steger, M.: Globalizacija, TDK Šahinpašić, Sarajevo, 2005.
7. Smajić, Z.: Evropska unija za svakog, Eurokontakt, Sarajevo, 2005.
8. Swann D.: The Economics of Europe, (Penguin Business Library), 2006.
9. Vajdenfeld, V., Vesels, V.: Evropa od A do Š, Priručnik za integraciju, Konrad Adenauer Fondacija, Beograd, 2003.

Internet izvori

1. www.eusrbih.org
2. www.entereurope.hr
3. <http://europa.eu/>

**PRIOLOG ZA OBJAŠNJENJE EKONOMSKIH, INFRASTRUKTURNIH I
INSTITUCIONALNIH OGRANIČENJA ZA PRISTUPANJE CRNE GORE EVROPSKOJ
UNIJI**

**dr Veselin Drašković, redovni profesor
Rukovodilac doktorskih studija**

Univerzitet Crne Gore, Fakultet za pomorstvo Kotor, Crna Gora

+ 382 68 688888, veso-mimo@t-com.me

**mr Milica Delibašić, doktorant
Internacionalni univerzitet Travnik, Ekonomski fakultet, Bosna i Hercegovina**

+ 382 69 902 393, 23.mildel@gmail.com

Apstrakt: Crna Gora je u civilizacijskom, istorijskom, kulturnom i geografskom smislu sastavni dio Evrope. Ali, ona to nije u ekonomskom (prvenstveno u dijelu konkurentnosti i zaostajanja većine ekonomskih pokazatelja), infrastrukturnom i institucionalnom smislu. 25-godišnje tranzicijske reforme nijesu dovele ni približno do očekivanih i propagiranih ekonomskih rezultata i pozitivnih institucionalnih promjena. S pravom se može izraziti sumnja u svakodnevne riječi vodećih političara da će navodno doći do „kvalitetnih sveobuhvatnih unutrašnjih reformi“. Navedenu sumnju potvrđuju riječi premijera Crne Gore u skorašnjem intervjuu, koje su u radu citiraju. U radu se preko SWOT analize prikazuju realna ekonomska, infrastrukturna i institucionalna ograničenja za pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji, koja su manje-više slična i za ostale države kandidate Jugoistočne Evrope. Polazi se od pretpostavke da postoji začarani krug međuzavisnosti ekonomskih, infrastrukturnih i institucionalnih ograničenja za pristupanje država kandidata iz regiona Jugoistočne Evrope.

Ključne riječi: Evropska unija, pridruživanje, ekonomska i institucionalna ograničenja.

**ATTACHMENT FOR EXPLAINING THE ECONOMIC, INFRASTRUCTURAL AND
INSTITUTIONAL CONSTRAINS FOR ACCESSION OF MONTENEGRO TO THE
EUROPEAN UNION**

Abstract: In civilization, historical, cultural and geographical sense, Montenegro is an integral part of Europe, but not in economical (primarily in the field of competitiveness and backwardness of most economic indicators), infrastructural and institutional sense. 25-years of transition reforms have not given the expected results or propagated economic performances or positive institutional changes. Rightly is doubted in everyday rethorics of leading politicians, promising "quality of comprehensive internal reforms." These doubts are confirmed by the words of Montenegrin Prime Minister in his recent interview, which is frequently cited. Through the swot analysis, this paper presents real economic, infrastructural and institutional constraints for accession of Montenegro to the European Union, more or less similar to other candidate countries of Southeast Europe. It starts from the hypothesis that there is a vicious interdependence circle of economic, infrastructural and institutional constraints to accession of candidate countries of Southeast Europe.

Keywords: European Union, accession, economic and institutional constraints.

1. UVOD

Za sve države koje očekuju pridruživanje Evropskoj uniji (u daljem tekstu: EU) važi isto pravilo: potrebno je da identifikuju i kvantitativno ocijene kratkoročne i dugoročne ekonomske koristi i troškove navednog čina i da prilagode svoje ekonomske, infrastrukturne i institucionalne kapacitete onima (standardima) koji postoje u EU. Po tom pitanju su urađene brojne analize i studije izvodljivosti, koje naravno, ukazuju na slabosti i mogućnosti, ali su mrtvo slovo na papiru bez odgovarajućih investicionih ulaganja. Takođe, predstavnici Vlada i brojni analitičari sagledavaju komparativna iskustva susjednih država, koja su ponekad kontradiktorna, posebno u dijelu zvaničnih izdvajanja iz budžeta za parlamentarne i vojne potrebe EU. Bez obzira na to, nema sumnje da pridruživanje EU nema alternativu.

Vodeći zvaničnici država članica se deklarativno izjašnjavaju za što ranije pridruživanje. Međutim, čini se da su sva ta izjašnjavanja uglavnom „sa zadržskom“, jer se ukazuje na aktualne (često nepremostive) probleme. Oni su direktno povezani za realneinfrastrukturne, institucionalne i ekonomske pokazatelje (posebno konkurentnost), zbog čega ne da daju nadu za optimizam. Na tom fonu je veoma indikativna skorašnja izjava crnogorskog Premijera M. Đukanovića u intervjuu datom 20.11.2014 u emisiji RTCG „U centar“, i to posebno po dva pitanja koja nam se čine najznačajnija za objašnjenje naše teme. Prvo pitanje se tiče značaja za EU pridruživanja Crne Gore (u daljem tekstu: CG) i država Jugoistočne Evrope (JIE - ili kako ih drugačijenazivaju – država Zapadnog Balkana): „EU se tokom prethodnih godina suočila sa brojnim novim izazovima. Prije svega izazovima koji su doveli u pitanje dosadašnju arhitekturu EU. Htio bih da podsjetim na krizu koja je na početku kvalifikovana kao finansijska, nakon toga je postala ekonomska, uskoro se pojavila kao institucionalna... EU se danas dominantno bavi vlastitim restrukturiranjem... u cilju njene

globalne kompetentnosti... U takvoj fazi EU rekao bih dosta je razumljivo koliko nam god to ne odgovaralo da politika proširenja nije top tema danas u EU“[5].

Drugo pitanje se tiče aktivne politike EU u odnosu na ekonomsku krizu u državama kandidatima iz JIE, njihovo ekonomsko zaostajanje i potrebu značajnijih investicionih ulaganja partnera iz EU: „*Meni se čini da je ta politika (EU – prim. autora)u odnosu na Zapadni Balkan... nedovoljno cjelovita. Dakle nedovoljno sveobuhvatna... Ne možemo riješiti problem vladavine prava tretirajući ga izolovano...(od ekonomskog zaostajanja – pim. autora). Kako ukloniti uzroke ekonomskog zaostajanja? ... Ključno pitanje u savladavanju tog dubokog jaza prije svega ekonomskog zaostajanja je izgradnja infrastrukture... Mislim da se tu moraju kreirati paralelne politike... da je izgradnja infrstrukture u ovom regionu uslov stabilnosti i ekonomskog razvoja prije svega i otvaranja novih radnih mjesta. I da onaj ko želi da nam pomogne da se ovaj region razvije i da se u njemu uspostavi vladavina prava mora da nam pomogne da riješimo ta pitanja. Ni jedna od država u ovom regionu to ne može da riješi sama. Naši su budžeti mali, naša su društva siromašna, naša je zaduženost visoka. Prema tome nije dovoljno ponavljati 'Vrata EU su otvorena'“[5].*

Analiza navedenih stavova omogućuje da se zaključi sljedeće:

- u prvom pitanju se, konačno, priznaje postojanje institucionalne krize, ali se ne objašnjava koji su njeni uzroci i ko je dužan da je rješava,
- u drugom dijelu se zaboravlja na institucionalnu krizu kao najvažniji faktor, pa se uzroci krize svode na postojanje „začaranog kruga“ koji čini relacija: vladavina prava – zaostajanje infrastrukture – ekonomsko zaostajanje, da bi se ukazalo na potrebu ekonomske

pomoći EU i njenih investicionih ulaganja,

- pošto se u drugom pitanju decidno pominje ekonomski razvoj (koji, pored ostalog, uslovno predstavlja zbir ekonomskog rasta, dugog roka, strukturnih promjena, institucionalnih promjena i održivog razvoja), jasno je da se ne smije apstrahovati institucionalni razvoj i svi problemi svesti u ravan navedenog „začaranog kruga“ i
- ključno je da se izbjegavaju institucionalna ograničenja, za koja se ni u kojem slučaju ne može optuživati EU, nego svaka konkretna domicilna država i vlast koja je zadužena da izgrađuje i jača formalne i neformalne institucije.

Istraživački problem koji proizilazi iz navedenih početnih zapažanja (komentara) biće objašnjen u 3. dijelu ovog rada.

2. USLOVI ZA PRIDRUŽIVANJE CRNE GORE EVROPSKOJ UNIJI I SWOT ANALIZA POKAZATELJA KONKURENTNOSTI

U oktobru 2007. godine, potpisani su *Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju* između Evropskih zajednica i njihovih država članica i CG i *Privremeni sporazum o trgovini i srodnim pitanjima*. Privremeni sporazum je stupio na snagu u januaru 2008. godine, a *Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju* u maju 2010. godine, poslije ratifikovanja svih država potpisnica. Savjet je usvojio Evropsko partnerstvo sa CG 22. januara 2007.

CG je podnijela zahtjev za punopravno članstvo u EU 15. decembra 2008. godine.

Tabela 1: Značajni datumi

<i>Datum</i>	<i>Događaj</i>
15.10.2007.	CG potpisala sporazum o stabilizaciji i pridruživanju.
15.12.2008.	Podnijela formalni zahtjev za članstvo.
12.04.2010.	CG podnijela odgovore na Upitnik Komisiji.
09.11.2010.	Evropska komisija odgovora na Upitnik s pozitivnim mišljenjem (Avis)..
17.12.2010.	CG dobija službeni status kandidata.
12.10.2011.	Komisija predlaže početak pregovora.
26.03.2012.	Skrining počeo.
26.06.2012.	Evropski savjet postavlja ciljni datum 29. jun za početak pristupnih pregovora.
29.06.2012.	Pristupni pregovori započeti sa procesom skrininga.
18.12.2012.	CG otvorila i zatvorila 25.poglavlje nauka i istraživanje.
15.04.2013.	CG otvorila i zatvorila 26.poglavlje obrazovanje i kultura.
27.06.2013.	CG završila skrining.
18.12.2013.	CG otvorila poglavlja 5,6,20,23 i 24.
31.03.2014.	CG otvorila poglavlja 7,10.

Izvor:

http://sr.wikipedia.org/sr/Pristupanje_Crne_Gore_Evropskoj_uniji

Formalno uspostavljanje pravnog i institucionalnog poretka je skoro završeno. Ustav je uopšteno usklađen sa evropskim standardima. Izborni standardi u CG su od Evropske Komisije ocijenjeni kao zadovoljavajući, uz neke opšte primjedbe vezane za ostvarivanje biračkih pravai mehanizama kontrole finansiranja izbornih kampanja, kao i jačanje administrativnih kapaciteta, koji će se baviti obavezama koje proizilaze iz budućeg pristupanja EU. Smatra se da institucionalni okvir za borbu protiv korupcije treba učiniti djelotvornijim i ojačati, kako bi se pažljivo pratile i rigorozno sprovodile obaveze državnih organa.

Evropska komisija je objavila Mišljenje 9. novembra 2010, u kojem je navedeno da CG mora da ispuni sljedeće ključne prioritete:

- poboljša zakonodavni okvir za izbore i osnaži zakonodavnu i nadzornu ulogu Parlamenta,
- dovrši suštinske korake u reformi javne administracije, s ciljem da se poveća njen profesionalizam i depolitizacija, a posebno prilikom imenovanja i napredovanja,
- osnaži vladavina prava, poboljša antikorupcijski zakonodavni okvir i implementira *Strategija za borbu protiv korupcije* i *Akcioni plan*,
- osnaži borbu protiv organizovanog kriminala,
- ojača sloboda medija i
- implementira pravni i politički okvir za anti-diskriminaciju u skladu sa evropskim i međunarodnim standardima.

Kroz prizmu dosadašnjeg napretka, Komisija je preporučila Savjetuda CG dodijeli status zemlje kandidata za članstvo u EU, što je Evropski savjet odlučio na sjednici 17. decembra 2010.

Brojni pregledi i analize postojećih istraživanja konkurentnosti crnogorske privrede daje prilično pozitivnu sliku napretka, koji je zemlja ostvarila u periodu od sticanja nezavisnosti. To je jasan zaključak Izvještaja Evropske komisije o napretku za CG, koji mjere napredak CG sa aspekta kriterijuma iz Kopenhagena, kao godišnjih Ekonomskih i fiskalnih programa CG, koji predstavljaju glavno sredstvo za dijalog CG sa Evropskom komisijom o ekonomskoj politici.

Tabela 1: SWOT analiza crnogorske ekonomije na osnovu raspoloživih međunarodnih skupova pokazatelja konkurentnosti

(WEF – Globalni indeks konkurentnosti GCI, Lisbonski pregledni indeks i Indikatori R&D, obrazovanja i ICT)

Izvor: Konkurentnost Crnogorske ekonomije, 2010

<i>SNAGE</i>	<i>SLABOSTI</i>
Osnovni zahtjevi	Osnovni zahtjevi
1. Makroekonomska stabilnost (WEF GCI)	1. Infrastruktura
2. Obrazovanje	- Infrastruktura (WEF GCI)
Zdravstvo i osnovno obrazovanje (WEF GCI)	Mrežna industrija (WEF Lisabon)
3. Infrastruktura	2. Ekonomski sistem
Opšta infrastrukturna reforma (EBRD)	Institucije (WEF GCI)
4. Ekonomski sistem	Vladavina prava (WBWGI)
Liberalizacija (WEF Lisabon)	- Kvalitet propisa (WBWGI)
5. Poslovno okruženje	Djelotvornost vlade (WBWGI)
Zaštita investitora (WBDE)	- Kontrola korupcije (WBWGI)
Zatvaranje preduzeća (WBDE)	3. Poslovno okruženje
	Primjena ugovora (WBDE)
	Registracija imovine (WBDE)
	Izdavanje građevinskih dozvola (WBDE)
	Plaćanje poreza (WBDE)
	Osnivanje preduzeća (WBDE)
	Dobijanje kredita (WBDE)
Elementi koji povećavaju efikasnost	Elementi koji povećavaju efikasnost
1. Tržište dobara	1. Visoko obrazovanje
Efikasnost tržišta dobara (WEF GCI)	Visoko obrazovanje i obuka (WEF GCI)
Prekogranična trgovina (WBDE)	2. Proces tranzicije
2. Tržište rada	Restrukturiranje preduzeća (EBRD)
Efikasnost tržišta rada (WEF GCI)	Politika konkurencije (EBRD)
Zapošljavanje radnika (WBDE)	3. Finansijsko tržište
3. Finansijsko tržište	Tržište HOV i ne-bankarske finansijske institucije
Sofisticiranost finansijskog tržišta (WEF GCI)	4. Tehnološka spremnost (WEF GCI)
Finansijske usluge (WEF Lisabon)	5. Veličina tržišta (WEF GCI)
Reforma bankarskog sektora i stabilizacija kamatnih stopa (EBRD)	6. Informaciono društvo
4. Proces tranzicije	Informaciono društvo (WEF Lisabon)
Privatizacija velikih sistema (EBRD)	
5. Poslovno okruženje	
Okruženje u kojem rade preduzeća (WEF Lisabon)	
Faktori koji utiču na inovacije i sofisticiranost	Faktori koji utiču na inovacije i sofisticiranost
	1. Inovacije i istraživanje i razvoj (WEF GCI, WEF Lisabon)
	2. Sofisticiranost poslovanja (WEF GCI)
Ostalo	Ostalo
1. Socijalna inkluzija (WEF Lisabon)	1. Održivi razvoj (WEF Lisabon)
2. Politička stabilnost (WBWGI)	
3. Odgovornost i prepoznatljivost (WBWGI)	
MOGUCNOSTI	PRIJETNJE
Faktori proizvodnje	Faktori proizvodnje
Završetak privatizacije velikih sistema	Zastoj u restrukturiranju preduzeća
Ubrzavanje restrukturiranja preduzeća	Nerazvijena infrastruktura / mrežne industrije
Razvoj infrastrukture / mrežnih industrija	Zastoj u razvoju informacionog društva
Napredak u razvoju visokog obrazovanja i obuke	Nizak stepen istraživanja i razvoja i inovacija
Razvoj informacionog društva	Nizak stepen sofisticiranosti poslovanja
Vači pristup kreditima	Nedovoljna afirmacija koncepta održivog razvoja u praksi
Promovisanje istraživanja i razvoja i inovacija	
Ekonomski sistem	Ekonomski sistem
Razvoj djelotvornih institucija	Neefikasne institucije
Napredak u afirmaciji vladavine prava	Nedovoljan stepen vladavine prava
Napredak u vidu kvaliteta propisa	Nedovoljan kvalitet propisa
Napredak u djelotvornosti rada vlade	Nedovoljna djelotvornost vlade
Poslovno okruženje	Poslovno okruženje
Poboljšanja politike konkurencije	Neefikasna politika konkurencije
Poboljšanja u primjeni ugovora	Neefikasnost u primjeni ugovora
Poboljšanja u registraciji imovine	Neefikasnost u registraciji imovine
Poboljšanja u izdavanju građevinskih dozvola	Problemi u izdavanju građevinskih dozvola
Poboljšanja u plaćanju poreza	Neefikasnost u plaćanju poreza

1. INSTITUCIONALNA OGRANIČENJA U DRŽAVAMA TRANZICIJE

U većini država tranzicije situacija u praksi se približila disfunkcionalnosti društvenih i ekonomskih institucija. Primjenjivana ekonomska politika je, pored ostalih faktora uticaja, značajno doprinijela razvoju brojnih negativnih ekonomskih i društvenih pojava, koje su kulminirale opštom tranzicijskom izom. Zbog toga je pitanje (i problem, jer se retorički produžava proces, a rezultata nema) modeliranja institucionalnog ponašnja od prioritarnog značaja za izradu konzistentne razvojne strategije i racionalne ekonomske politike.

Iz mišljenja Evropske komisije kao i navedene SWOT analize se mogu sagledati neke osnovne i konkretne institucionalne slabosti i prijete, koje direktno i indirektno utiču na pokazatelje konkurentnosti crnogorske privrede. Primijetno je da one daleko nadmašuju prikazane i veoma ograničene snage i mogućnosti, koje su u pojedinim segmentima čak diskutabilne.

Mnoga teorijska istraživanja raznih autora (D. North, O. Williamson, D. Acemoglu, D. Rodrik, A. Greifi dr.) su nedvosmisleno pokazala prvorazredan značaj institucija za ekonomski rasti ekonomski razvoj. Analizom institucionalne strukture u većini država postsocijalističke tranzicije, mnogi autori ukazuju i upozoravaju:

- da je propagirana i nominovana masovnost privatne svojine u praksi većine država tranzicije supstituisana enormnom svojinom malog broja privilegovano (netržišno) obogaćenih pojedinaca i
- da su ekonomske (i druge) institucije najrazvijenije u kapitalizmu kao carstvu “istinskog individualizma” i pluralističkih institucionalnih aranžmana, gdje se

kontinuirano odvijaju realne institucionalne promjene.

Institucije po prirodi stvari zavise od pojedinaca, koji ih kreiraju u istorijskoj i društvenoj perspektivi, ali pojedinci ne mogu da ih zamjenjuju (osim u kvazi-institucionalnim aranžmanima alternativnog tipa). Smatra se da je pojedinim postsocijalističkim državama postojala jedna druga kontroverzna zakonomjernost: struktuiranjem, usmjeravanjem i ograničavanjem individualnog ponašanja, pojedine formirane i ojačane *alternativne institucije* su formirale određene sklonosti prema *netržišnom ponašanju* pojedinaca, koje je presudno uticalo na svojinsku preraspodjelu i posledične negativne odnose zavisnosti i druge posljedice. To je dovelo do specifične anti-razvojne institucionalne strukture koja se reprodukovala u cijelom periodu tranzicije (Delibasic 2014, p. 17).

U teorijskoj dimenziji su poznate akademske rasprave između „jake“ države i „mini“ države. I dalje ne odustajući od neoliberalizma, koji se u praksi pogubno dokazao kao kvazi-institucionalni monizam (privilegovanog tipa), u sposljednje vrijeme su neki njegovi regionalni „guru“ počeli da prizivaju „jaku državu“. Isti oni koji su zagovarali podjelu ekonomista na „diržište“ i „neoliberalne“. Po tom pitanju se može dati sljedeće zapažanje: najkraće (jer smo dosta pisali o tome) i najblaže rečeno (jes smo dosta kritikovali), odnos između „jake“ i „minimalne“ države se u našim tranzicijskim uslovima ne može i ne smije razmatrati bez objašnjenja uloge tzv. „grabeške“ države. I upravo zbog toga se mora u ekonomsku teoriju uvesti jedan pojam (kategorija), koji je karakterističan isključivo za države tranzicije. Naime, kategorija „diržišti“ zvuči anahrono, jer se povezuje za socijalizam. Za postsocijalističku praksu je karakterističan jedan sasvim drugi fenomen (grabljenje države od strane nomenklatura vlasti i njihovih lobista), koji je iznjedrio jednu realnu ekonomsku kategoriju – subjekte kvazi-neoliberalnih diržišta. Riječ je o ekonomskim

subjektima koji su visoko interesno zainteresovani i koji su upotrijebili i zloupotrijebili državu (vlast) za svoje lične interese.

Naravno, prednje zapažanje implicira navođene i ostalih učesnika „neoliberalne metafore“: to su modelsko-teorijski neoliberali, koji se mogu podijeliti u dvije grupe: čisti i dobronamjerni (entuzijasti) i alibi ili apologetski neoliberali (koji su u odnosu na visoko zainteresovane diržižiste „samo“ sitno zainteresovani).

Savremena praksa razvijenih i nerazvijenih društava i privreda pokazuje da je najvažniji uslov za obezbjeđenje ekonomskih sloboda i svojinskih oblika – snažno i pluralističko institucionalno ograničenje (institucionalna kontrola) punomoćja izvršne vlasti u oblasti imovinskih odnosa, tj. materijalne i statusne isplativosti i moći politike kao elementa sociokulturnog okruženja.

Na žalost, činjenica je da je u postsocijalističkim državama tranzicije došlo do supstitucije jednog institucionalnog monizma (socijalističkog diržižizma) drugim, mnogo pogubnijim po stanovništvo. Navedena supstitucija je omogućena jednom drugom supstitucijom, i to formalnih i neformalnih institucija tzv. alternativnim institucijama, koje su uspostavile totalnu kontrolu nad svim oblastima društva i privrede. Umjesto formiranja i jačanja institucionalne kontrole kao osnovnog cilja tranzicije, došlo je do dominacije partijske kontrole i njene (interesne) zloupotrebe. Nije teško odgovoriti: da li je EU za to kriva, ili tranzicijski kvazi i alibi reformatori, koji su svoje „izume“ zasnavali na sociopatološkom oportunističkom ponašanju (djelovanju)?

2. ZAKLJUČAK

Jedno od najvažnijih, najsloženijih i najdiskutabilnijih pitanja savremene tranzicije u postsocijalističkim državama je izbor i

kombinacija raznih oblika i mehanizama privrednog regulisanja. Ono rezultira iz problema šireg društvenog regulisanja (političkog, institucionalnog, socijalnog, moralnog, kulturnog i dr.). Za razliku od razvijenih država, u kojima dominira institucionalni pluralizam, mnoge postsocijalističke države su se opredijelile za neoliberalnu ekonomsku politiku, koja po definiciji preferira institucionalni monizam.

Tranzicijski institucionalni ambijent je dominantno orijentisan na afirmaciju kvazi-tržišnih institucija i grabešku privatizaciju. Zbog toga je izubio ne samo institucionalni pluralistički kapacitet, nego i pojedine njegove vitalne elemente (zakonitost, dobra sudska praksa, kontrola i smjenjivost vlasti, vladavina prava itd.). To je dovelo do pogoršanja efikasnosti implicitnih društvenih ugovora, povećanja oportunističkog ponašanja i formiranja kvaz-tržišnih struktura, što je posleđično onemogućilo efikasno funkcionisanje tržišta. Na taj način je široko omogućeno netržišno prisvajanje, a tranzicijske reforme su diskreditovane. Društveni i organizacioni kapital su dobili novu kontrolu i nove vlasnike, uz dominantnu pomoć alternativnih institucija i brojne konflikte interesa. Na taj način, narušenisu institucionalna kontrola, institucionalna konkurencija i princip Pareto optimuma, a onemogućeno je i djelovanje Coase-ove teoreme.

Institucionalni pluralizam kao razvojni princip je organska i cjelovita karakteristika razvijenih društava i privreda. On se dokazao kao oblik kretanja i rješavanja brojnih protivurječnosti između javnih i privatnih interesa. Zbog toga on predstavlja elementarni princip od kojeg države tranzicije moraju poći pri modeliranju institucionalizovanog ponašanja i odgovarajuće ekonomke politike i razvojne strategije. Njegovo postojanje u razvijenim državama svijeta i EU dokazuje da se od njih mogu tražiti investiciona ulaganja tek kad se uspostavi jaka, razvijena i stabilna institucionalna struktura. Međutim, navedena struktura protivurječi očuvanju bogatstva

novokomponovanih bogataša i to je jedan od ključnih problema dugog trajanja krizne tranzicije.

Sve analize u ovom radu pokazuju da se može nedvosmisleno verifikovati polazna hipoteza, prema kojoj postoji začarani krug međuzavisnosti ekonomskih, infrastrukturnih i institucionalnih ograničenja za pristupanje država kandidata iz regiona Jugoistočne Evrope. Iz toga slijedi zaključak da je navedeni krug nemoguć bez institucija kao njegovog ključnog člana, jer od njih sve ostalo zavisi.

LITERATURA

1. Delibasic, M. (2014), »The Post-Socialist Transition Through the Prism of O. William-son's Insight«, *Montenegrin Journal of Economics*, Podgorica, Vol. 9, No. 4, 13-24.
2. Đukanović, M. (2014), Intervjuu 20.11.2014 u emisiji RTCG „U centar“, <http://www.rtcg.me/tv/emisije/informativni/u-centar.html> (preuzeto 23.11.2014)
3. Draskovic, V. (2014), *Neolieral Metaphore*, SPH, Celje,
4. *Konkurentnost Crnogorske ekonomije*, Podgorica: Ministarstvo financija Crne Gore, 2010.
5. <http://www.dps.me/o-nama/video-galerija/intervjui>
6. <http://www.me.undp.org/content/montenegro/en/home.html>
7. [http://sr.wikipedia.org/sr/Pristupanje Crne Gore Evropskoj uniji](http://sr.wikipedia.org/sr/Pristupanje_Crne_Gore_Evropskoj_uniji)
8. [http://www.seetoint.org/wpcontent/uploads/downloads/2014/01/Montenegro Nacionalni-Program-za-Integraciju-u-EU.pdf](http://www.seetoint.org/wpcontent/uploads/downloads/2014/01/Montenegro_Nacionalni-Program-za-Integraciju-u-EU.pdf)

**MOGUĆNOSTI PRIDRUŽIVANJA CRNE GORE EVROPSKOJ UNIJI
S ASPEKTA KRITERIJUMA KONVERGENCIJE**

dr Mimo Drašković, docent

Rukovodilac odsjeka Menažment u pomorstvu

Univerzitet Crne Gore, Fakultet za pomorstvo u Kotoru

rookie@t-com.me, + 382 68 583 622

Sažetak: Integracioni procesi su posledica globalizacije i fenomen koji obuhvata mnoge društveno-ekonomske aspekte. Crna Gora je u poziciji da izvrši direktan prelaz iz tranzicije u integraciju, pri čemu mora izvršiti nominalnu, realnu, strukturnu i institucionalnu konvergenciju. U radu se analizira uslovljenost dostignutog ekonomskog, institucionalnog i društvenog razvoja Crne Gore s Kopenhaškim kriterijumima konvergencije, kroz prizmu pridruživanja EU. Pokušavaju se definisati osnovne karakteristike savremene opšte i posebno ekonomske pozicije Crne Gore u procesu pridruživanja EU. Ukazuje se na direktnu zavisnost brzine pridruživanja od odlučnosti u realizaciji reformi, odnosno od ispunjavanja predviđenih evropskih kriterijuma i standarda, kao i mogućnosti alternativnih razvojnih strategija.

Ključne riječi: Evropska unija, Crna Gora, pridruživanje, Kopenhaški kriterijumi, konvergencija

**POSSIBILITIES OF ACCESSING THE MONTENEGRO TO THE EUROPEAN UNION
FROM THE ASPECT OF CONVERGENCE CRITERIA**

Abstract: Integration processes are the result of globalisation and phenomenon which include a lot of social – economic aspects. Montenegro is in position to do a direct crossing from transition to integration, through nominal, actual, structural and institutional convergence. This paper analyses the achieved economic, institutional, and social development of Montenegro according to the Copenhagen convergence criteria, through the prism of accessing the EU. Also, this paper is trying to define basic characteristics of modern general and special economic position of Montenegro in the process of joining the EU. This paper points out two facts: direct condition between speed of accessing the EU and resolution in realisation reforms, in order to satisfy all the European requirements and possibilities of alternative developing strategies.

Keywords: European Union, Montenegro, Accession, Copenhagen Criteria, Convergence

1. UVOD

U 63-godišnjem razvojnem periodu Evropska unija (EU) je brojnim "talasima" integracija ne samo omasovljena, nego je ojačala teritorijalno, demografski, ekonomski, institucionalno, infrastrukturno, geopolitički i u mnogim drugim aspektima. Sve države članice povezuju zajednički ekonomski i drugi interesi, svijest o potrebi evropskog civilizacijskog sinergizma i dinamičke saradnje na zajedničkom tržištu, u jedinstvenim institucionalnim okvirima.

Proces pridruživanja EU uvijek je bio složen, naporan, zahtjevan, dugoročan i postupan. Čini se da je taj proces danas teži nego ikad. Pa ipak, činjenica je da je strategija pridruživanja ostala nepromjenjiva i potpuno transparentna, jer podrazumijeva postizanje stabilnog i održivog ekonomskog razvoja (mjereno raznim ekonomskim pokazateljima), uz jačanje konkurentnosti sopstvenog tržišta i postizanje određenih institucionalnih promjena. Sve navedeno, pored evidentnih kriznih uslova i njihovog dugoročnog reprodukovanja otežava pridruživanje ostalih država kandidata sa područja Jugoistočne Evrope (JIE).

Navedene države se stalno i javno deklariraju da je pridruživanje EU njihov dugoročno najznačajniji politički i ekonomski cilj. Ali, na tom putu stoje brojne prepreke, koje počev od institucionalnih ograničenja, preko nedovoljnog niva razvijenosti u raznim društvenim i ekonomskim oblastima, pa do slabe konkurentnosti. Posebno je zabrinjavajuća činjenica što se veoma sporo sprovode institucionalne promjene, za koje se zna da generišu i direktno uzrokuju skoro sve ostale probleme. Navedena konstatacija se može objasniti jedino željom nomenklatura vlasti da što duže zadrže status quo, koji štiti njihove interesne, svojinske, lobističke, upravljačke i druge pozicije. Prednje objektivno protivurječi imperativu demokratskih, civilizacijskih, razvojnih i ekonomskih promjena, koje treba da dovedu do maksimalno moguće eliminacije

sociopatološke fenomenologije i do ambijenta koji će biti kompatibilan postojećem društvenom, ekonomskom, institucionalnom, pravnom i drugom okruženju EU [3].

U ovom radu upotrebljavamo uopšteni izraz konvergencija država kandidata, misleći na institucionalne, ekonomske, pravne, političke i druge oblike (aspekte) konvergencije, u smislu da slabije razvijene države vremenom treba da sustižu razvijene države. Ako se zanemare institucionalni oblici konvergencije, za koje vjerujemo da će se najteže ispuniti (zbog postojanja sistema jakih i umreženih alternativnih institucija), sljedeći po značaju su ekonomski oblici i kriterijumi konvergencije. Za njih je precizirano da moraju da zadovolje tri vrste uslova i to kako slijedi [3]:

- *nominalni* (zahtjev od država kandidata da udovolje kriterijumima iz Maastrichta i Kopenhagena, kao i institucionalnim kriterijumima iz Madrida, 1993),
- *realni* (smanjivanje razlika u nivou ekonomske razvijenosti prema raznim pokazateljima: BDP per capita, nivo zarada, ravnoteža realnog valutnog kursa, ljudski kapital, nivo produktivnosti, stabilnost cijena, održiv ekonomski rast, poreska i sudska regulacija biznisa, suzbijanje kriminala i korupcije, finansijska stabilnost) i
- *strukturni* (finansijska otvorenost, mobilnost faktora proizvodnje, visoko učešće međusobne trgovine, sličnosti privrednih struktura između država).

Svi navedeni kriterijumi su poznati i široko razmatrani u literaturi, zbog čega nije potrebno da se ponavljaju. međutim, značajno je pomenuti da se u literaturi [3, s. 225] ukazuje na razne situacije u kojima su mogući konflikti između nominalne i realne konvergencije (npr. veće stope inflacije često prate veće stope ekonomskog rasta, ostvarenje veće produktivnosti može izazvati inflaciju itd.). Takođe je potrebno ukazati na nespornu

činjenjicu da postoji direktno proporcionalna zavisnost između brzine i uspješnosti sprovođenja tranzicijskih (institucionalnih, ekonomskih i drugih) reformi i šansi za pristupanje EU. Najzad, ne smiju se zanemariti skeptična mišljenja pojedinih autora (a bogami i naroda) koji vjerovatno opravdano postavljaju pitanja tipa: hoće li članstvo u EU zaista biti dobitak za kandidate, hoće li oni biti ravnopravni partneri, hoće li biti isplativa izdvajanja za članstvo u EU itd.

2. INTEGRACIONI IZAZOVI ZA DRŽAVE KANDIDATE

Ekonomska suština integracija se sagledava sa nekoliko osnovnih aspekata: mobilnost faktora proizvodnje, konkurentnost proizvoda i usluga, jednakost i/ili sličnost stimulativnih mjera ekonomske politike, institucionalizovano nadnacionalnog i dr. Praksa EU pokazuje da je od svih oblika savremenih međunarodnih ekonomskih integracija (zone slobodne trgovine, carinske unije, zajedničko tržište, ekonomska zajednica) *ekonomska unija* najveći stepen ekonomske integracije raznih država.

Kao i po mnogim drugim značajnim ekonomskim pitanjima, ne postoji teorijska saglasnost u pogledu načina, kriterijuma i efikasnosti ekonomskog i institucionalnog integrisanja. Liberalno orijentisani ekonomisti insistiraju na forsiranju tržišnog regulisanja i uklanjanju vještački stvorenih carinskih i necarinskih prepreka slobodnoj trgovini (J. Viner, J. Meade, R. Lipsey, G. Haberler i dr.). Suprotne stavove zastupaju predstavnici raznih pravaca institucionalizma, polazeći od neophodnosti planiranja tržišnih odnosa i postojanja opšte strategije i politike privrednog razvoja. Pri tome se protekcionisti zalažu za regionalnu zaštitu nacionalnih privreda (P. Streeten, K. Rothschild i dr.), a dirižisti u ekonomskim integracijama vide mogućnosti regionalnog (nadmacionalnog) proširenja i jačanja državne uloge u međunarodnim ekonomskim odnosima (G. Myrdal, J. Tinbergen i dr.). S druge strane,

praksa izbjegava polarizaciju navedenih teorijskih stavova, i relativizuje je i zasniva se na njihovoj realnoj i racionalnoj kombinaciji i kompromisu [3].

Sve savremene međunarodne integracije se uklapaju u logiku globalizacijskih procesa. One se realizuju funkcionalno (međunarodne institucije tipa WTO, IMF i dr.) i regionalno (teritorijalno - EU, ASE-AN, CEFTA, NAFTA, APEC), a zasnivaju se na tri osnovna principa: *otvorenost* (transparentnost), *poštovanje različitosti* (specifičnosti) i *kohezija* (zajedništvo) poslovne kulture. Pridruživanje EU kao ekonomski mnogo razvijenijem području predstavlja višestruki izazove za sve države kandidate. Mnoge razvojne disproporcije i heterogenosti (institucionalne, političke, ekonomske – na mikro i makro nivou, geografske, demografske i dr.) su prisutne i u samoj EU, a posebno kod država kandidata. Međutim, one se nivelišu strogo definisanim tzv. *minimalnim kriterijumima*, koje mora da ispuni svaka nova država kandidat za pridruživanje. Naravno, podrazumijeva se institucionalna obaveza EU da pomaže u smanjivanju navedenih razlika i osposobljavanju država kandidata [3].

CG je po broju stanovnika i površini teritorije manja čak i od najmanjih postsocijalističkih država članica EU (Slovačka, Litvanija, Letonija, Slovačka i Estonija), a približno je jednaka s Kiprom, Luksemburgom i Maltom. Iako navedeni pokazatelji mogu da predstavljaju prednost i/ili nedostatak uprocesu prilagođavanja, njihova uticaj, ipak, najviše zavisi od pravilno izabrane razvojne strategije, stepena njene implementacije i brzine institucionalnih i strukturnih prilagođavanja. Naravno, u tome je možda najvažnije pravilno i dosljedno forsiranje i iskorišćavanje sopstvenih komparativnih prednosti, uz aktivnu promociju pozitivnih specifičnosti i stalno jačanje kadrovskih potencijala (znanja) u svim oblastima i na svim nivoima.

Da bi se prednje ostvarilo, CG mora mnogo energičnije i odlučnije da krene u stvaranje

stabilnog i stimulatorynog demokratskog i poslovnog ambijenta. On podrazumijeva političku stabilnost, vladavinu prava, realne i kvalitetne institucionalne promjene, brz razvoj infrastrukture i savremena strukturna prilagođavanja. Sve su to preduslovi za dugoročno privlačenje inostranih investitora, koji su do sada dolazili više zbog crnogorskih prirodnih ljepota i nekretnina, ali i (perceptivno) sociopatološkog karaktera pojedinih privatizacija značajnog finansijskog iznosa, nego zbog povoljnog poslovnog ambijenta.

Osnovni integracioni izazovi svih država odnose se na koristi i troškove koji nastaju od pridruživanja - upor. [6, ss. 370-371]. Kao osnovne koristi navode se: smanjenje transakcionih troškova, veće tržište, ekonomija obima, investiciona ulaganja i poboljšani ekonomski i politički položaj u međunarodnim odnosima. U osnovne troškove navode se: izdvajanja cca 2% iz BDP za skupu regulativu (ekologija, zaštita potrošača, administracija, sudstvo i sl.), doprinos briselskom budžetu (1,24% od BDP), prenošenje dijela suvereniteta, smanjenje direktnih stranih ulaganja itd. Na sajtu Vlade CG uopšteno se navode *opšte koristi* (stabilnost, sigurnost, prosperitet i usvajanje zajedničkih evropskih civilizacijskih vrijednosti), *razvojne koristi* (jasnija razvojna strategija, evropska agenda, brži proces ekonomskih reformi, tehnička i finansijska podrška EU, institucionalizovani know-how i capacity building) i *koristi za građane* (kojima će se povećati životni standard zbog rasta BDP i slobodnog protoka kapitala, roba, ljudi i usluga).

CG dijeli sudbinu većine država Zapadnog Balkana (sa izuzetkom Hrvatske) u pogledu brzine i stepena približavanja EU. Razlozi su brojni, od posljedica ratnih sukoba i ekonomskih sankcija, preko slabih rezultata reformi i njihove sporosti, do sporosti u prevazilaženju brojnih balasta prošlosti i tranzicije (sociopatološke pojave, ugrožavanje vladavine prava i demokratije, slabi rezultati procesa privatizacije, produžena tranzicija, dominacija alternativnih institucija itd.).

3. CRNOGORSKI INTEGRACIONI POTENCIJALI I PROBLEMI PRILAGODAVANJA EU

CG je mala država u razvoju svojoj geografskoj veličini i broju stanovnika, ali i po svojem geopolitičkom značaju, veličini tržišta i agregatne tražnje, proizvodnom, investicionom, izvoznom, tehnološkom i ekonomskom potencijalu. Ta njena ključna specifična (dopunjena institucionalnom i infrastrukturnom zaostalošću, kao i dugoročnim kriznim uslovima) uslovljava potrebu brižljivo planiranog selektivnog razvoja i formulisanja odgovarajuće strategije prilagođavanja i približavanja EU. Ta strategija se mora zasnivati na forsiranju crnogorskih komparativnih prednosti i aktiviranju svih unutrašnjih rezervi, a posebno na prihvatanju dominantne uloge znanja kao jedinog nelimitiranog resursa, čija propulzivnost mnogim teritorijalno i populaciono malim državama obezbjeđuje zavidno mjesto u međunarodnoj podjeli rada. Međutim, negativna (partijska, lobistička, nepotistička, monopolska i druga) selekcija kadrova predstavlja ozbiljnu prepreku na navedenom (potrebnom) putu.

Pored toga, jasno je da je potrebno ispuniti sve ostale predviđene uslove u pogledu tržišne otvorenosti, izvozne orijentacije i drugih kriterijuma i standarda koje je postavila EU, kako ekonomskih (kupovna moć, stopa privrednog rasta, izvoz u EU i uvoz iz EU, stopa inflacije, stopa nezaposlenosti, javna potrošnja, investicije i dr.), tako i neekonomskih (politička stabilnost, demokratizacija, liberalizacija i institucionalizacija društva, zakonitost, savremena infrastrukturna izgrađenost, bezbjednost, sigurnost stranih ulaganja, poštovanje ekoloških i socijalnih standarda, efikasnost pravnog sistema, poštovanje ljudskih prava, usklađenost visokog školstva s Bolonjskim procesom i dr.).

Razmatranje procesa priključivanja države i privrede nekoj integraciji uvijek je povezan s

značajnim troškovima prilagođavanja, jer je izgradnja novog društveno-ekonomskog modela neminovnost. Čini se da je uvođenje eura kao jake valute u CG već je dovelo do plaćanja određenog iznosa tih troškova, koje je rezultiralo u velikom stepenu u promjeni relativnih cijena proizvoda i usluga na domaćem tržištu. Navedena tendencija je stimulatívno uticala na razvoj preduzetništva i pojedinih tržišta faktora proizvodnje. Djelovanje negativnih tranzicijskih ekonomskih pokazatelja i liberalizacija privrede uticali su na jačanje uvozne zavisnosti i smanjenje domaće proizvodnje, koja još uvijek nije stabilizovana (naprotiv!) To bitno ometa realizaciju strategije pridruživanja EU.

Crnogorski BDP je u 2011. godini iznosio 3.234 mil. € što predstavlja 5.211 € per capita. Isti pokazatelj računat na bazi snage kupovne moći iznosio je 42% prosjeka EU27. Međutim, zabrinjava i činjenica da je navedeni pokazatelj značajno ispod odgovarajućek indikatora za Hrvatsku (61%) i Sloveniju (84%) – vidi tabelu 1. Uz iste projekcije rasta, procjenjuje se da posmatrani odnos može porasti na 48 % u 2016. godini (prema [4] i [5]). Prednje ukazuje na potrebu dinamiziranja ekonomskog rasta da bi se CG što prije približila standardima evropskih zemalja.

Tabela 1: Pariteti kupovne moći u odabranim zemljama, 2011, EU27=100

Država	BDP per capita prema paritetu kupovne moći	Stvarna lična potrošnja	Indeks cijena
EU 27	100	100	100
Hrvatska	61	59	69
Makedonija	35	40	42
Slovenija	84	81	85

Srbija	35	43	51
Albanija	30	34	43
Bosna i Hercegovina	30	36	51
Crna Gora	42	53	51

Izvor: EUROSTAT

Stvarna lična potrošnja (tabela 1) je značajno iznad razmatranog pokazatelja i iznosila je 53% prosjeka EU27, što se može objasniti, pored ostalog, tendencijom permanentnog zaduživanja u inostranstvu. Indeksi cijena su na nivou od 51% prosjeka EU27. Pokazatelji stvarne lične potrošnje i indeksa cijena su takođe znatno su ispod odgovarajućih indikatora za Sloveniju i Hrvatsku.

I pored potojanja evidentne metodološke neuporedivosti podataka iz raznih izvora, okvirni pregled izabrani makroekonomskih pokazatelja za CG u periodu 2000-2006. godine može se ukratko sumirati na sljedeći način (prema [3], kao i Agenda Ekonomskih reformi Crne Gore 2005-2007; MONSTAT); CBCG; European Commission): BDP per capita (tekuće cijene u €) porastao je sa 1669€ na 2926€ stope realnog rasta BDP su varirale od 1% do 6,5%: stopa nezaposlenosti je smanjena sa 32,7% na 14,7%, a stopa inflacije sa 22,8% na 2,8%; prosječna mjesečna plata je povećana sa 150€ na 377€; % učešća spoljnotrgovinskog deficita u BDP je smanjen sa -45% na -39,2%; deficit platnog bilansa je povećan sa -15,2 na -29,1% od BDP; spoljni dug je 2006. iznosio 504 miliona €; učešće javnog duga u BDP je povećano smanjeno sa 65,7% na 35,6%; izuzetno su povećane strane direktne investicije sa 10,6 na 644 miliona € siva ekonomija je smanjena sa 32% na 11%.

Crnogorsku privredu je prije globalne finansijske i ekonomske krize, karakterisao je ubrzani rast, koji se uglavnom zasnivao na visokom prilivu stranih direktnih ulaganja.

Prosječna stopa rasta BDP u periodu od 2006. do 2008. godine iznosila je 8,7%. Poslije toga je, zbog ekonomskog procesa konvergencije i uticaja globalne ekonomske krize značajno usporen privredni rast, isko se inflacija smanjila na prihvatljiv nivo. Oporavak privrede je počeo u 2010. i 2011. godini, a uslovljen je rastom u sektorima turizam, maloprodaja, informatika i komunikacije, te drugim povezanim aktivnostima. Rast je, takođe, zabilježen u poljoprivredi, proizvodnji i građevinarstvu.

U periodu 2007-2013. godine ključni makroekonomski indikatori su zabilježili apsolutni i relativni rast 2007. godine, da bi odna uslijedio njihov vrtoglavi pad, izazvan uticajem globalne ekonomske krize, koji je pokazao većiku osjetljivost i mnoge slabosti urušene crnogorske privrede. realna stopa rasta BDP je opala da 6,9% u 2008. godini na -5,7% u 2009. godini, da bi onda uslijedio oporavak, kojim je navedena stopa stabilizovana na nivou od 2,5% (izuzev 2012. godine, kada je iznsila svega 0,5%). Stopa nezaposlenosti je porasla na nivo od cca 14%, ali je prosječna plata, ipak, rasla do nivo od 484€, Stopa inflacije je varirala u prihvatljivom rasponu od 0,7%(2010) do 4% (2012), da bi se smanjila na 2,7% (2013). Vjerovatno je najznačajniji i najpogubniji podatak da je javni dug stalno rastao, i t sa 462 miliona €(2007), preko 700 miliona €(2009) na 1971 miliona (2014), što premašuje 58% BDP, od čega je spoljni dug iznosio 1576 miliona €(preko 46% BDP). U clučaju CG je osnovni i objektivni problem mogućnost budućeg servisiranja javnog duga.

4. CRNA GORA I STRATEGIJA „EVROPA 2020“

„Evropa 2020“ je strategija rasta EU za period 2010-2020. godine. Ona je usmjerena na tri međusobno povezana prioriteta (pametni, održivi i inkluzivni rast), koji treba da pomognu državama članicama EU da ostvare visoki stepen zapošljavanja, produktivnosti i socijalne kohezije, kao i da se izbore se sa negativnim efektima nadovezujućih talasa postojeće finansijske i ekonomske krize.

Strategija „Evropa 2020“ propisuje sedam ambicioznih ciljeva vezanih za zapošljavanje, inovacije, digitalizaciju, korišćenje resursa, industrijsku politiku, obrazovanje i borbu protiv siromaštva, koje treba ostvariti do 2020. godine. Pored država članica EU, i države kandidati treba da definišu nacionalne ciljeve u svakoj oblasti rasta i definišu mjere na nacionalnom nivou koje bi se prilagodile razmatranoj Strategiji. U tom smislu je Vlada CG uradila odgovarajuću SWOT analiza crnogorske eprivrede, i to za tri navedena strategijska pravca rasta (pametni, održivi i inkluzivni). pri tome je uzela u obzir svih 18 oblasti politika pravaca rasta.

Konstatovano je da za CG pametan rast znači smanjenje uvozne zavisnosti i deficita platnog bilansa, povećanje stranih direktnih investicija i produktivnosti. Potrebno je povećati izvoznost konkurentnost domaće proizvodnje. Komparativne prednosti CG mogu doći će do izražaja uz reformu javne uprave i njeno usmjeravanje prema uslugama. U tom kontekstu su kao prioriteta definisani poboljšanje poslovnog okruženja i jačanje ljudskih kapaciteta.

Kao strategijski resursi CG potrebni za održivi razvoj istaknuti su prirodni resursi u oblastima energije, turizma i poljoprivrede. Značajno je i bolje upravljanje javnim i prirodnim dobrima, kao i obnove infrastrukture.

Inkluzivni rast ima za cilj povećanje zaposlenosti svih društvenih grupa, kroz jačanje aktivnih i pasivnih mjera na tržištu rada, cjeloživotno učenje i građansku kulturu. To je način da se podržava socijalna kohezija, odnosno sprječava socijalna marginalizacija i smanjuje siromaštvo.

5. ZAKLJUČAK

Budući novi identitet crnogorske privrede (i društva) mora uvažavati Kopenhaške kriterijume (među kojima dominiraju: visok nivo institucionalizacije, relativno visok i održiv nivo ekonomskog razvoja, konkurentnost i slična infrastruktura i privredna struktura), kao i Maastrichtske i

Lisabonske kriterijume. Datum prijema CG u EU i njena uloga u evropskim (i širim) integracijama zavisi od kvaliteta i brine reformskih promjena, koje se moraju zasnivati na prilagođavanju civilizacijskim normama, čiji su nosioci razvijene države.

Za postizanje kvalitetnog novog identiteta CG, pored ispunjavanja navedenih kriterijuma, od presudnog je značaja usavršavanje znanja i kvaliteta usluga, kao i pravilno valorizovanje i efikasno iskorišćavanje sopstvenih komparativnih prednosti. Promjena načina razmišljanja i ponašanja je obavezan uslov za uspješno i ravnopravno pridruživanje CG Evropskoj uniji. Glavnu ulogu stimulatornog promotera na navedenom planu moraju odigrati kvalitetne institucionalne i demokratske promjene u društvu, koje moraju biti glavni prioritet, jer su jedini garant ostvarenja ekonomskih i drugih sloboda, realnog preduzetništva, sistemske i ekonomske održivosti, prevazilaženja nagomilanih kriznih isociopatoloških problema u privredi i društvu. Kroz navedenu prizmu treba posmatrati mogućnosti i vremenske rokove pristupanja CG Evropskoj uniji.

Čini se da je slaba institucionalizacija (i odnosa) jaka kvazi-institucionalizacija) u CG mnogo veća prepreka njenom pridruživanju EU nego makroekonomska situacija. U krajnjem, ova dokazano je da ova druga direktno zavisi od prve.

LITERATURA

1. *Agenda Ekonomskih reformi Crne Gore 2005-2007*, Vlada Crne Gore.
2. Bilas, V. (2005), „Konvergencija tranzicijskih zemalja prema Evropskoj uniji“, *Ekonomski pregled*, br. 56 (3-4), 221-238.
3. Drašković, M. (2008), „Ekonomski razvoj Crne Gore i Evropska Unija s aspekta kriterijuma konvergencije“, *Montenegrin Journal od Economics*, Vol. 4, No. 7, 111-119.
4. *Konkurentnost Crnogorske ekonomije*, Podgorica: Ministarstvo finansija Vrne Gore, 2010.
5. *Pravci Razvoja Crne Gore 2013-2016. godine*, Podgorica: Ministarstvo finansija, 2013.
6. Prokopijević, M. (2005), *Evropska unija: uvod*, Beograd: Službeni glasnik.

INDIKATORI EKO-EFIKASNOSTI U FUNKCIJI MJERENJA ODRŽIVOG RAZVOJA GRADOVA

Prof. dr Rade Biočanin, Internacionalni univerzitet Travnik u Travniku

rbiocanin@np.ac.rs

Tanja Milešević, MA zaštite životne sredine, Internacionalni univerzitet Travnik u Travniku

tanjamilesevic@gmail.com

Mr Mirsada Begić, Univerzitet u Novom Pazaru

Sažetak: Često je nepoznanica kako aktivno primijeniti i mjeriti održivi razvoj u stvarnosti. Jedan od načina procjene održivog razvoja gradova, postiže se mjerenjem eko-efikasnosti. Eko-efikasnost, kao dvodimenzionalni indikator održivog razvoja, je jedan od načina na koji održivi razvoj može da se implementira na svim nivoima. Procjeniti trenutnu eko-efikasnost grada znači odgovoriti na pitanje: Koliko efikasno koristimo inpute (resurse) u odnosu na željeni izlaz (vrijednosti za društvo) i koliki su neželjeni efekti (uticaji na životnu sredinu). U radu su opisana tri moguća pristupa mjerenja eko-efikasnosti grada, i to pomoću; seta pojedinačnih indikatora za svaku od tri područja eko-efikasnosti (upotreba resursa, zagađenja i društvenih vrijednosti), seta indikatora eko-efikasnosti i indeksa eko-efikasnosti. Primjena koncepta eko-efikasnosti u urbanim područjima znači stvaranje veće vrijednosti za građana, uz smanjenje korištenja resursa i smanjenje proizvodnje otpada i zagađenja.

Ključne riječi: održivi razvoj, eko-efikasnost, indikatori, mjerenje, grad.

ECO-EFFICIENCY INDICATORS IN FUNCTION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT MEASUREMENT OF THE CITIES

Abstract: Often remains unknown how to apply and measure sustainable development into reality. One way to measure the sustainable development of cities, is achieved by measuring the eco-efficiency. Eco-efficiency, two-dimensional indicator of sustainable development, is one of the ways in which sustainable development can be implemented at all levels. Assess the current eco-efficiency of the city means to answer the question: how effectively we use inputs (resources) in relation to the desired output (value to society) and what are the side effects (environmental impacts)? The paper describes three possible approaches to measuring the eco-efficiency of the city, and it means; sets of individual indicators for each of the three eco-efficiency (use of resources, pollution and social values), a set of indicators of eco-efficiency and eco-efficiency index. Application of the concept of eco-efficiency in urban areas means creating greater value for citizens, while reducing the use of resources and reduce waste and pollution.

Keywords: sustainable development, eco-efficiency indicators, measuring, city.

1. UVOD

Iako je „održivi razvoj“¹⁸ jedan od najprisutnijih pojmova u današnjoj nauci, masovnim medijima i ukupnoj sferi savremenog društva, opet je često nepoznanica kako aktivno primijeniti i mjeriti održivost u stvarnosti. To je pojam koji je samo deklarativno prihvaćen jer se obični ljudi osjećaju bespomoćno za konkretnu i praktičnu primjenu održivog razvoja. Sve prepreke održivom razvoju treba sagledavati u cjelini s njihovim uzročno-posljedičnim vezama, a ne kao izolovane segmente. Kako bi se pristupilo rješavanju tih prepreka, potrebna je društvena, tehnološka, ekonomska, ekološka i politička integracija temeljena na principima održivog razvoja.

Uspostavljanje koncepta održivog razvoja i upravljanje njime u dužem vremenskom periodu, moguće je preko seta odgovarajućih *indikatora održivog razvoja*. Poglavlje 40 „Agende 21“¹⁹ poziva države i međunarodnu zajednicu da razviju indikatore održivog razvoja²⁰, jer oni mogu igrati veliku ulogu prilikom donošenja odluka koje se tiču održivog razvoja. Jasno definisani indikatori mogu sistematski da opisuju progres, odnosno da definišu ograničenja ne-održivog razvoja. Oni pomažu boljem razumijevanju složenih

problema i na jedostavan i jasan način daju kvantitativnu informaciju, jer vrše procjene (mjerenja) napretka u ostvarivanju zadanog cilja.

Jedan od načina procjene održivog razvoja gradova, postiže se mjerenjem *eko-efikasnosti*, kao dvodimenzionalnog indikatora održivog razvoja (slika 1). Koncept eko-efikasnosti je privukao međunarodnu pažnju 1990-ih godina, kada su OECD²¹ i WBCSD²² uključile koncept eko-efikasnosti u svoje razvojne programe i počele njegovo promovisanje i implementaciju. Eko-efikasnost je mjera upravljačkog procesa čiji je cilj da se maksimizira efikasnost proizvodnog procesa, a minimiziraju njegovi negativni uticaji na životnu sredinu. U formalnom smislu eko-efikasnost je odnos dobrobiti (blagostanja) i korištenja resursa. Ovaj odnos pokazuje koliko se koristi postiže iz jedne jedinice „prirode/resursa“. Povećanje eko-efikasnosti kao bitnog elementa (strategije) održivosti, stoga znači „postizanje više od manje“.

Treba imati na umu da je održivi razvoj krajnji cilj, a eko-efikasnosti je jedan od načina na koji održivi razvoj može da se implementira.

Praćenje indikatora eko-efikasnosti na lokalnom nivou (ili nivou projekta) je najsvrsishodnije jer se održivi razvoj odvija na lokanom nivou, uzimajući u obzir regionalne, nacionalne i globalne međudnose. Analiza i

¹⁸ Najpoznatija definicija održivog razvoja, je ona Svjetske komisije za zaštitu životne sredine i razvoj, poznate javnosti i kao Brundtland komisija, koja gleda na razvoj kao na „Proces u kome su sadašnje generacije u stanju zadovoljiti sve svoje potrebe, ne ugrožavajući zadovoljavanje potreba budućih generacija“ (WCED, 1987: 46).

¹⁹ „Agenda 21“ usvojena je od strane 178 članica UN na konferenciji o životnoj sredini i razvoju, održanoj u Rio de Janerio, Brazil, 1992. godine, predstavlja sveobuhvatan plan akcija koje treba da preduzmu globalno, nacionalno i lokalno UN, vlade i uticajne grupe u svakoj oblasti u kojoj može postojati uticaj na životnu sredinu.

²⁰ Indikator se može definisati kao „parametar ili vrijednost izvedena na osnovu parametara, koja ukazuje, pruža informacije ili opisuje stanje pojave (okruženja, prostora) i ima značajan uticaj koji prevazilazi domet same vrijednosti parametra.“ (OECD, 2003).

²¹ Definicija eko-efikasnosti od strane OECD-a (Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (1998)) jasno proširuje koncept uključiti socijalnu dimenziju, navodeći da "eko-efikasnost izražava efikasnost kojom se ekološki resursi koriste da zadovolje ljudske potrebe".

²² The WBCSD (Svjetski poslovni savjet za održivi razvoj (2000)) definiše eko-efikasnost na sljedeći način: "Eko-efikasnost se postiže kroz isporuku roba i usluga po konkurentnim cijenama, koje zadovoljavaju ljudske potrebe i dovode do poboljšanja kvaliteta života, uz progresivno smanjenje ekoloških uticaja i intenziteta pritiska na prirodne resurse ". Ovo je široko prihvaćena definicija koja kombinuje rad, konkurentnost, proizvod ekološkog uticaja tokom njihovog životnog ciklusa, korištenje prirodnih resursa i nosivost kapaciteta resursa

redovno praćenje realnog urbanog razvoja uz pomoć indikatora eko-efikasnosti je neophodan preduslov za procjenu u kojoj mjeri je pravi proces urbanog razvoja jednak održivom urbanom razvoju.²³ [1]

Eko-efikasnost

Slika 1. Eko-efikasnost kao dvodimenzionalni indikator održivog razvoja

2. EKO-EFIKASNOST GRADOVA

Gradovi utiču na svakodnevni život milijardi ljudi kroz svoju strukturu i uslove života. [2] Veličina gradova se sve više povećava. 2003. godine 48 % svjetskog stanovništva (3 milijarde ljudi) su živjele u urbanim područjima. Smatra se da će do 2020. godine, 4.1 milijardi ljudi (55% svjetske populacije) živjeti u urbanim područjima, a ostatak populacije će sve više zavisiti u socijalnom, kulturnom, ekonomskom i političkom kontekstu. [3]

Danas se gradovi često posmatraju odvojeno od prirode a od ključne je važnosti da planiranje i upravljanje gradskim centrima,

²³ Urbana održivost se može shvatiti kao sposobnost grada da stvori i održi životne uslove za sigurno, harmonično stanište, zdravo i kvalitetno okruženje uz poštovanje prirodnog eko-sistema. Mjesto gdje su demokratska praksa, pravda i jednakost i razmjena mišljenja, osnova društva. Iz navedenog, proizilazi pet generalnih atributa održivog grada: siguran grad, zdrav grad, vizualno privlačan, kulturni centar, efikasan i funkcionalan grad i grad jednakosti.

bude tako da oni mogu postojati u skladu s prirodom. Gradovi moraju početi planirati izgradnju, za stanovništvo „prijateljskog“ okruženja, okruženja sa smanjenim uticajima po glavi stanovnika. Iako su mnogi gradovi napravili razne pokušaje prema održivom pravcu, većina pokušaja su fragmentirani i nedostaje holistički okvir prema globalnoj održivosti urbanih sredina.

2.1. Grad kao živi organizam (urbani metabolizam)

Ljudi žive u gradovima da bi imali lakši pristup zapošljavanju, obrazovanju, zdravstvu, robama i raznim uslugama. Urbana ljudska naselja su materijalni i energetske potrošači velikih količina resursa. Gradovi su kao živi organizmi, trebaju energiju i resurse kao što su gorivo, voda, hrana, zemljište, vazduh, kao inpute za održavanje života u njima. Ovi „metabolički inputi“²⁴ nakon što se prerade, vraćaju se u životnu sredinu u vidu otpada. Nejednak balans tokova²⁵ koji dolaze u grad i onih koji iz njega odlaze prouzrokuje probleme u svim oblastima.[4] Kvalitet života svih stanovnika, kao i ekonomska konkurentnost i zdravlje u gradovima zavise od efikasnosti ovog "urbanog metabolizma". U cilju postizanja eko-efikasnosti i održivog kvaliteta života, za gradove je izuzetno

²⁴ Metabolizam se uopšteno definiše kao "zbir hemijskih reakcija koje se dešavaju u živom organizmu" što se primjenjeno na grad kao sistem može odnositi na fizičke tokove iz okruženja u grad, transformaciju ovih tokova kroz proizvodnju i potrošnju i fizičke tokove iz grada u okruženje.

²⁵ Skala uticaja koji gradovi imaju na životnu sredinu razlikuje ih od drugih sistema u globalnom ekosistemu. U drugim sistemima, na primjer, koncept otpada je nešto drugačiji od onog koji je prisutan danas u gradovima. U biološkim sistemima ne postoji akumulirani otpad, jer se svi nusproizvodi ponovo reintegrišu u biološke procese. Za razliku od bioloških procesa, sistemi gradova još uvijek nisu dovoljno sofisticirani u postupanju sa tonama otpada u vidu aerozagađenja, efluenta, otpada iz proizvodnje ili pakovanja.

važno da funkcionišu efikasno i da smanje korištenje oskudnih prirodnih resursa. [5]

Primjena koncepta eko-efikasnosti u urbanim područjima znači stvaranje veće vrijednosti za građana, uz smanjenje korištenja resursa i smanjenje proizvodnje otpada i zagađenja.

Eko-efikasnost grada kombinuje ekonomsku efikasnost s "ekološkom efikasnosti", a suštinski znači stvaranje više robe i bolje usluge, veći kvalitet života, uz sve manje korištenje resursa i stvaranje manje otpada i zagađenja u gradskim sredinama.

2.2. Socijalna održivost kao dio eko-efikasnosti grada

Obično, eko-efikasnosti se posmatrala kao odnos između ekonomije i životne sredine a socio-kulturna dimenzija nije uključivana u analize eko-efikasnosti. Socijalna održivost grada²⁶ je relativno nov koncept, koji je nedovoljno teorijski i metodološki razrađen usljed dugogodišnjeg zanemarivanja i pojednostavljenog tumačenja socijalne održivosti uopšte. [6]

Tradicionalna shvatanja održivog društva su podrazumjevala smanjenje siromaštva i osiguravanje sredstava za život, socijalnu pravdu i drugo, dok novo shvatanje socijalne održivosti uključuje identitet i društvene mreže, demografske promjene, socijalna miješanja i kohezije, identitet, blagostanje, sreću i kvalitet života. [7]

Socijalna održivost grada može se posmatrati u dva pravca – prema spolja (u odnosu na prirodno okruženje) i prema unutra (u odnosu na svoje sastavne dijelove). Iz toga su proizašla dva komplementarna pristupa socijalnoj održivosti grada. Prema jednom pristupu, socijalna održivost grada je sredstvo za dostizanje ekološke i ekonomske održivosti,

²⁶ Socijalna održivost grada je „trajna sposobnost zajednice da funkcioniše kao bezbjedno, zdravo i odgovarajuće okruženje za ljudsku interakciju, obrazovanje, zapošljavanje, rekreaciju i kulturni razvoj“ (The Sheltair Group, 1998).

te se tumači kao skup društvenih uslova koji daju podršku dominantnim dimenzijama održivog urbanog razvoja. Prema drugom pristupu, socijalna održivost grada je cilj po sebi, odnosno skup društvenih uslova koji omogućavaju skladno funkcionisanje grada kao društvenog sistema. [8]

Pregled socio-kulturnih indikatora koji podržavaju mjerenje eko-efikasnosti grada dat je u tabeli 1.

Tabela 1. Socio-kulturni indikatori koji podržavaju mjerenje eko-efikasnosti grada;

Tema	Indikator	Statistika
Promjene broja stanovnika	Migracije u regiji Promjena broja stanovnika Broj populacije/ stanovnika koji zavise od onih koji su zaposleni Rast stanovništva kroz imigracije	Neto migracije Broj rođenih Odnos zavisnih Broj stranaca
Zapošljavanje	Nezaposlenost Posao - struktura	Stopa nezaposlenosti Struktura-posao po sektorima
Društvena isključenost	Socijalna pomoć Ljudi izvan mreže socijalne sigurnosti Siromaštvo	Domaćinstva koja primaju socijalnu pomoć Broj samoubistava Stopa siromaštva
Zdravlje	Očekivano trajanje života	Očekivano trajanje života novorođenčadi

	Prijevremena smrt	Umrli prije 65 godina
Sigurnost	Sigurnost saobraćaja	Razvoj sigurnosti u saobraćaju
	Nasilni kriminal	Djela protiv života i zdravlja
	Saobraćajne nesreće	Broj saobraćajnih nezgoda
Obrazovanje	Nivo obrazovanja	Broj onih koji završavaju srednje obrazovanje i visoko obrazovanje
	Istraživanje i razvoj	Izdaci za istraživanje i razvoj
Kultura	Sredstva za obrazovanje i kulturu	Neto javna potrošnja za obrazovanje i kulturu
	Korištenje javnih biblioteka	Broj pozajmljenih knjiga iz javnih biblioteka
Lokalni identitet	Učešće u donošenju odluka	Glasanje (stopa) na lokalnim izborima
	Turistička posjeta	Noći provedene u hotelima
	Cirkulacija novine	Tiraž novina

Da bi društvena zajednica efikasno funkcionisala, moraju da budu ispunjeni osnovni zahtjevi njenih stanovnika. Socijalno održiva zajednica mora da ima sposobnost da održava ali i gradi, svojim vlastitim sredstvima, i da ima otpornost i da sprečava probleme u budućnosti.

3. POTENCIJALNI PRISTUP MJERENJA EKO-EFIKASNOSTI GRADOVA

Procjena trenutne eko-efikasnosti grada znači odgovoriti na pitanje: Koliko efikasno koristimo inpute (resurse) u odnosu na željeni izlaz (vrijednosti za društvo) i koliki su neželjeni efekti (uticaje na životnu sredinu)?

Procjena eko-efikasnosti podrazumijeva uvijek odnos dva elementa. Mjerenje eko-efikasnosti zahtijeva procjenu, s jedne strane proizvedene vrijednosti (VI), a sa druge strane s njima povezanih uticaja na životnu sredinu (EI).

Eko-efikasnost gradova, može da se izračuna prema standardnoj formuli; [9]

$$(1) \text{ Urbana EE} = \frac{\text{Poboljšanje kvaliteta VI} \cdot \text{Proizvedena vrijednost}}{\text{Uticaj na životnu sredinu EI} \cdot \text{Smanjenje uticaja}}$$

Gdje je;

$$VI = a1*Produktivnost + a2*Pristup + a3*Priuštivost + \dots$$

$$EI = b1*Intenzitet resursa + b2*Intenzitet zagađena + b3*Uticaj na biodiverzitet$$

$$\text{Intenzitet resursa} = r1*I. \text{ energije} + r2*I. \text{ vode} + r3*I. \text{ materijala} + r4*I. \text{ korištenja zemljišta}$$

$$\text{Intenzitet zagađenja} = p1*GHG \text{ intenzitet} + p2*I. \text{ otpada} + p3* I. \text{ emisija u vazduh} + p4* I. \text{ emisija u vodu}$$

U nastavku su opisana tri moguća pristupa mjerenja eko-efikasnosti grada, i to pomoću; [10]

- 1) Seta pojedinačnih indikatora za svaku od tri područja eko-efikasnosti (upotreba resursa, zagađenja i društvenih vrijednosti). U tabeli 2. su opisani mogući pojedinačni indikatori eko-efikasnosti.

Tabela 2. Opis mogućih pojedinačnih indikatora eko-efikasnosti;

Područje uticaja	Promjenljiva
Potrošnja resursa	Energija (Indikator-Ukupna potrošnja energije (GWh / god))
	Voda (Infikator-Dnevno korištenje vode (litra / dan))
	Materijali
	Zemljište
Uticaj na životnu sredinu	Emisije (Indikator za vazduh-Emisija CO2 (tona / godišnje))
	Otpad (Indikator-Ukupno čvrstog otpada (tona / godišnje ili m3 / god))
	Obnovljivi izvori
	Biodiverzitet
Društvene vrijednosti	Ekonomski povrat
	Zapošljavanje
	Dostupnost (Indeks-Početna cijena (najam) u odnosu na prihod (%))
	Uključenost (Indeks-Vlasništvo firmi (formalno vlasništvo, zakup, skvoteri, drugo,%))

2) Seta indikatora eko-efikasnosti (dekupling omjeri - omjeri razdvajanja)

Kao što je prikazano prema formuli gore, indikatori eko-efikasnosti su izraženi kao odnos između vrijednosti robe ili usluge i njihovih uticaja na životnu sredinu.

Takođe indikatori mogu biti izraženi i pomoću eko-intenziteta, koji se izražava se obrnutim odnosom;

$$(2) \text{Eko} - \text{intenzitet} = \frac{\text{Uticaji na životnu sredinu}}{\text{Vrijednost proizvoda ili usluga}}$$

Tako na primjer, za transport, mjera može biti broj putnika/km, za zgrade mjera može biti veličina korisnog prostora. Na nivou grada, mjera intenziteta ugljika je na primjer CO₂/BDP ili tona CO₂ / putničkih kilometara za transport ili tona CO₂ / m² za građevine.

3) Indeksa eko-efikasnosti

Stvaranje indeksa eko-efikasnost znači kreiranje jednog kompozitnog indikatora iz pojedinačnih, gore navedenih indikatora. Generička formula za takve kompozitne indikatore, je:

$$(3) \quad I = \sum_{i=1}^n W_i Y_i$$

Gdje Y_i predstavlja indikatore a W_i težinu (vrijednost), dodijeljenu svakom indikatoru.

Kreiranje kompozitnih indikatora može biti vrlo korisno prilikom ilustriranja složenih pitanja, kao što je urbani razvoj. Međutim, kompozitni indikatori mogu poslati pogrešne poruke, ukoliko su slabo izgrađeni ili pogrešno protumačeni.

Koji pristup odabrati?

Svaki od navedenih pristupa mjerenja performansi eko-efikasnosti ima svoje prednosti i nedostatke (tabela 3). Izbor zavisi od raznih faktora, uključujući okvir procesa planiranja, dostupnost podataka, kapaciteta ali i raspoloživog vremena. Prvi pristup se preporučuje, za one gradove koji imaju ograničeno iskustvo u procjeni eko-efikasnosti (ili održivosti), ograničene kapacitete i resurse.

Drugi i treći pristup, više su pogodni za gradove koji imaju veće iskustvo procjene eko-efikasnosti (ili održivost) i visok nivo kapaciteta i resursa.

Tabela 3. Prednosti i nedostaci pristupa za mjerenje i eko-efikasnosti grada;

Pristup	Prednost	Nedostatak
Set pojedinačnih indikatora	<i>Korisni za procjenu sektorskih performansi</i> <i>Mogu se razviti s dostupnim podacima i lako uklopiti u postojeće okvire i procese</i> <i>Socijalni aspekti se mogu ugraditi u set indikatora</i>	<i>Set pojedinačno razvrstanih indikatora možda neće pokazati sve odnose ukupnog sistema</i> <i>Može biti previše slična tradicionalnoj procjeni održivosti</i>
Indikatori odnosa	<i>Korisni za procjenu sektorskih performansi</i> <i>Mogu se razviti s dostupnim podacima i lako uklopiti u postojeće okvire i procese</i>	<i>Set pojedinačno razvrstanih indikatora možda neće pokazati sve odnose ukupnog sistema</i> <i>Socijalni aspekti bi trebalo da budu mjereni kroz poseban set indikatora</i>
	<i>Korisno za komunikacij u i za angažovanje</i>	<i>Teški da se prikupe i teški da se objedine, jer različite</i>

Indeksi	<i>svih aktera</i> <i>Omogućava integraciju socijalnih aspekata u formulu eko-efikasnosti</i>	<i>interesne grupe mogu da imaju različite prioritete i da daju veću važnost određenim pitanjima u odnosu na druge</i>
---------	--	--

Eko-efikasnost opisuje kvalitet života u odnosu na uticaje na životnu sredinu, korištenje resursa i troškove razvoja. Održive zajednice igraju visoku ulogu za ublažavanje klimatskih promjena i značajno smanjenje emisije CO₂ u sektoru zgradarstva, energetske i transportne infrastrukture.

4. ZAKLJUČAK

Urbana ljudska naselja su materijalni i energetske potrošači velikih količina resursa. Ovi resursi se uvoze u gradove, dok se kao krajnji produkti njihove potrošnje javljaju znatne količine čvrstog otpada, otpadnih voda, otpadne toplote, itd. U cilju postizanja održivog kvaliteta života, za gradove je izuzetno važno da funkcionišu *efikasno* i da smanje korištenje oskudnih prirodnih resursa. Eko-efikasnost je jedan od načina na koji održivi razvoj može da se implementira na nivou grada, regija, država i šire.

Povećanje eko-efikasnosti kao bitnog elementa održivosti, znači „postizanje više od manje“. Primjena koncepta eko-efikasnosti u urbanim područjima znači stvaranje veće vrijednosti za građana i bolji kvalitet života, uz smanjenje korištenja resursa i smanjenje proizvodnje otpada i zagađenja. Eko-efikasnost se postiže temeljnim promjenama u načinu na koji društva proizvode i konzumiraju resurse.

Treba imati na umu da je održivi razvoj krajnji cilj, a eko-efikasnosti je jedan od načina na koji održivi razvoj može da se implementira.

Ovakav poduhvat realizovan na bilo kom nivou, svakako da nije jednostavan i lak, ali rezultati koji iz njega proističu, vidljivi su kako kratkoročno, tako i dugoročno. Kratkoročno, uvidjeće se trenutni nivo razvoja, dugoročno otvoriće se mogućnost za dalje unapređivanja i upoređivanja sa referentnim nivoima unutar zemlje, kao i na međunarodnom nivou.

5. LITERATURA

1. Sustainability indicators in urban planning, Rosales N., 46th ISOCARP Congress 2010
2. <http://www.cityindicators.org/Deliverables/Discussion%>
3. BENCHMARKING URBAN SUSTAINABILITY-A COMPOSITE INDEX FOR MUMBAI AND BANGALORE, Sudhakara Reddy B., Balachandra P.
4. Urbanizacija i održivi razvoj, Milutinović S., Univerzitet u Nišu, 2004
5. http://ec.europa.eu/environment/pubs/pdf/urban/cities_of_the_future.pdf
6. Socijalna održivost grada: Annaliza koncepta, Mirkov A.
7. Sustainable built environment – viewpoints, business opportunities and life cycle costs, Nissinen K., VTT Technical Research Centre, Finlandkari.nissinen@vtt.fiVeli
8. TST Issues Brief: SOCIAL PROTECTION, The Technical Support Team (TST), Department of Economic and Social Affairs and the United Nations Development Programme.
9. Environment and Development Division, Towards measuring eco-efficiency of urban areas: Potential approaches and indicators, Santucci L., 2009
10. <http://www.cepal.org/publicaciones/xml/1/9/52019/Guidelines.pdf>

EUROPSKA UNIJA I JAČANJE KONKURENTNOSTI MALOG GOSPODARSTVA U ZEMLJAMA JUGOISTOČNE EUROPE

**Miljenko Balaško, MSc, INA, d.d. Zagreb, 10 000 Zagreb, Većeslava Holjevca 10
00385 98215455; miljenko.balasko2@ina.hr**

**Duro Horvat PhDSc, Visoko učilište Effectus, 10 000 Zagreb, J.F. Kennedy 2
00385 98 9841700; horvat@edukator.hr**

**Marcel Vučetić, Športski centar Kutina, 44 320 Kutina, Hrvatskih branitelja 8
00385 98441431; mvonvucetic@gmail.com**

Sažetak: EU putem programa, projekata i fondova za regionalni razvoj snažno potiče i omogućava jačanje konkurentnosti malog poduzetništva, unapređenje poduzetničkog okruženja, promociju i učenje za poduzetništvo i obrt, a samim time i regionalni razvoj. Uz potporu EU moguće je brže pristupiti procesu nesumnjivo potrebnih poslovnih promjena i ostvariti njihove ciljeve. Menadžeri moraju pažljivo razmotriti aktualnu situaciju i odabrati onaj put promjene za koji misle da je najprimjereniji za dugoročni razvoj - mijenjanjem sebe samog. Kopiranje drugih ili neselektivno praćenje trendova u okruženju ne dovodi do željenih rezultata. Uspjeh promjena počiva na relevantnosti odgovora na pitanja što, kako i kada mijenjati, kako se nositi s predvidivim i nepredvidivim posljedicama uvođenja promjena, te kako upravljati različitošću istodobnih i uzajamno isprepletenih promjena. Cilj rada je ukazati na jedan od mogućih načina udruživanja poduzeća. Stvaranjem clustera omogućuje unapređivanje konkurentnosti poduzeća. Osnovna hipoteza rada je da mali i srednji gospodarski subjekti: proizvođači dvopeka, keksa, trajnih peciva u Republici hrvatskoj nedovoljno koriste mogućnosti jačanja konkurentne prednosti, odnosno ne koriste prednosti povezivanja i zajedničkog tržišnog nastupa udruživanjem u cluster. U tom se smislu predlaže i pojašnjava model clusterskog razvoja malih i srednjih gospodarskih subjekata jer udruživanjem isti jačaju konkurentnu sposobnost i pokreću razvoj na lokalnoj i regionalnoj razini što potiče EU.

Ključne riječi: clusteri, poslovne promjene, gospodarski subjekti, udruživanje

EUROPEAN UNION AND STRENGTHENING THE COMPETITIVENESS OF SMALL BUSINESSES IN SOUTH-EAST EUROPEAN COUNTRIES

Abstract: By means of programs, projects and funds for regional development, EU strongly encourages and enables the strengthening of competitiveness of small entrepreneurship, enhancement of entrepreneurial environment, promotion and training for entrepreneurship and crafts, and thereby the regional development itself. With EU support, it is possible to access faster the process of the undoubtedly needed business changes and to realize their objectives. Managers have to carefully examine the current situation and select that change route which they believe is the most appropriate for long term development – changing themselves. Copying others or following the trends in the surroundings with no selectivity applied does not yield the desired results. The success of changes rests upon the relevance of the responses to the questions what, how and when to change, how to cope with the predictable and unpredictable ramifications of change implementation, and how to manage the diversity of simultaneous and mutually interwoven changes. The paper aims to indicate at one of the possible ways of associating companies. Creating clusters enables enhancing the companies' competitiveness. The paper's underlying hypothesis is that small and medium-sized business enterprises: the producers of toast, biscuits, long-life rolls in the Republic of Croatia; are under-utilizing the possibilities of strengthening the competitive advantage, i.e. they do not use the advantages of affiliations and of the joint market approach through associating into clusters. Proposed and elaborated in this sense is the cluster development model among small and medium sized business enterprises since through associating they strengthen their competitive capacities and move the development on both the local and the regional level which is encouraged by EU.

Keywords: clusters, business change, business enterprises, associating

UVOD

Pokretanje poslovanja iz sadašnje u novu poziciju izuzetno je zahtjevan i neizvjestan postupak. Za pokretanje kotačića potrebni su koordinirani timski naponi i multidisciplinarni pristup. Proučavanje upravljanja promjenama i povezivanja malih i srednjih gospodarskih subjekata kroz zajedničke aktivnosti (*clusterski pristup*) pruža mogućnost integriranja, kako niza menadžerskih područja, kao što su učenje u organizaciji, razvoj dobre komunikacije, izgradnja tima i učinkovito vođenje ljudskih potencijala tako i za povezivanja, odnosno zajedničkog djelovanja u područjima:²⁷

1. promocije i marketinga
2. dobavljanja sirovina i repromaterijala
3. distribuciji i održavanju
4. edukaciji i razvoju stručnog ljudskog potencijala
5. organiziranom povezivanju struktura
6. razvoju tehnika i informiranju o konkurenciji.

Jačanje održive konkurentnosti gospodarski subjekti postižu međusobnom suradnjom i povezivanjem, vrlo često unutar jednog poslovnog okruženja, radi smanjenja opasnosti, izbjegavanja prijetnji, većeg i boljeg korištenja prilika i održavanja stabilnosti. EU putem svojih programa i fondova za male gospodarske subjekte (MGS) uvelike pomaže i potiče razvoj istih i jačanje njihove konkurentnosti.

2. EUROPSKA UNIJA & KONKURENTNOST MALOG GOSPODARSTVA

Europska unija (EU) putem programa i projekata i u tu svrhu osnovanih fondova, te

²⁷ Horvat, Đ., Kovačević V.: (2004.), Clusteri - put do konkurentnosti, CERA PROM d.o.o., Zagreb, 2004. str.17.

potpornih institucija snažno potiče i pomaže u jačanju i razvoju konkurentnosti malog poduzetništva u zemljama članicama EU i zemljama koje žele pristupiti EU putem pred pristupnih fondova.

2.1. EU programi i projekti

Snažna potpora EU odvija se putem operativnih programa i EU fondova za regionalni razvoj koje se može koristiti za razvoj i unapređenje regionalne infrastrukture i jačanje atraktivnosti regija, jačanje konkurentnosti i tehničku pomoć u pripremi projekata.

Danas najznačajniji programi EU su: Program Horizon 2020, COSME program (Programme for the Competitiveness of enterprises and SMEs Program za poduzetništvo i inovacije (Entrepreneurship and Innovation Programme) i **Makroregionalni program za učinkovitiji razvoj dunavske regije**.

Jačanje konkurentnosti malog gospodarstva potiče se mjerama koje jačaju i razvijaju²⁸:

- mikro poduzetništvo i obrt
- zadružno poduzetništvo
- poduzetništvo *clustera*
- malo i srednje poduzetništvo i obrt
- inovacije u poduzetništvu.

Za uspješno jačanje konkurentnosti neophodno je unapređivanje poduzetničkog okruženja putem:²⁸

- tehnoloških parkova, poslovnih inkubatora i poduzetničkih akceleratora
- razvojnih agencija, poduzetničkih centra i centra kompetencije
- internacionalizacijom poslovanja te promocijom i učenjem za poduzetništvo i obrt.

Podrška razvoju konkurentnosti, uključujući razvoj *clustera*, otvara nove mogućnosti za društveno-gospodarski razvoj kroz

²⁸ www.minpo.hr/degault.aspx?id=548-555

implementaciju prekograničnih i transnacionalnih projekata sa zemljama regije. Ono je, također, prilika za daljnje jačanje nacionalnih, regionalnih i lokalnih institucionalnih kapaciteta i primjenu iskustava i znanja stečenih u hrvatskim pretpripravnim pregovorima za ne članice EU.

2.2. Poduzetničke potporne institucije

Uspješno jačanje konkurentnosti malog gospodarstva moguće je provesti uz pomoć potpore poduzetničkih institucija.

Snažnu pomoć u poticanju, jačanju i razvoju malog poduzetništva pružaju slijedeće institucije:²⁹

- regionalne razvojne agencije
- poduzetnički centri
- poduzetnički inkubatori
- tehnološki parkovi.

Uloga navedenih institucija je savjetovanje i informiranje, pomoć pri izradi poslovnih planova i investicijskih studija i izradi Cost-benefit analiza i studija izvodljivosti, edukacija, te pomoć pri

pripremi prijave na regionalne, nacionalne i EU programe. Poglavitno se bave razvojem poduzetništva u segmentu poslovnog razvoja (konkurentnost, izvoz, kreativno poduzetništvo, investicije, upravljanje projektima, investicijsko i poslovno planiranje), cjeloživotnim obrazovanjem u segmentu poduzetništva i menadžmenta, razvojem lokalnog sustava informiranja gospodarskih subjekata, te poslovnim savjetovanjem malog gospodarstva općenito. Veliku ulogu imaju u pružanju usluga podrške u transferu tehnologije, komercijalizaciji inovacija i razvoju novih proizvoda (kroz analize i ocjene projekata, vođenje kroz proces i podrška kod transfera), analizi tržišta i pomoći pri ulasku na tržište.

2.3. Poduzetničke potpore RH

Prema izvješću HAMAG BICRO - Sektor za financijsku podršku putem potporadodijeljeno je bespovratnih poticaja u visini 2.553.741,25³⁰ kunapoduzećima koja se bave proizvodnjom trajnih peciva, slastičarskih proizvoda i kolača u 2009. 2010. 2011. i 2012. godini. Navedene potpore dodijelila je Hrvatska agencija za malo gospodarstvo, inovacije i investicije te Ministarstvo poduzetništva i obrta, odnosno tadašnje Ministarstvo gospodarstva, rada i poduzetništva, a financirane su iz nacionalnog proračuna RH.

3. VAŽNOST CLUSTERA

Važnost *clustera*, kao modela razvoja gospodarskih subjekata, za gospodarstvo RH i za gospodarstvo BiH temelji se na činjenici što su obje države dio globalnog tržišta.

Rast i razvoj poduzetništva, posebno malog, zahtijeva stalno traganje za organizacijskim modelom koji osigurava opstanak poduzetnika na tržištu, a ujedno zadovoljava strateški cilj^[6]:

1. povećanje dodane vrijednosti po jedinici proizvoda, odnosno profitabilnost
2. povećanje proizvodnje usmjerene na izvoz
3. održanje i povećanje broja zaposlenih.

Potreba prilagođavanja globalnom tržištu zahtijeva od gospodarskih subjekata, svrstanih u istu djelatnost, projektiranje i postavljanje takove organizacijske strukture koja će im omogućiti jačanje konkurentske pozicije na globalnom tržištu, a samim time održivi razvoj. Organizacijski model *clustera* to omogućuje malim i srednjim gospodarstvima i predstavlja jedan od najučinkovitijih organizacijskih modela udruživanja i suradnje.

²⁹ www.minpo.hr/degault.aspx?id=84-87

³⁰ www.minpo.hr/degault.aspx?id=84-87

Važnost modela *cluster*a bitna je zbog³¹:

1. organskog rasta malih i srednjih gospodarskih subjekata koji je nedovoljan da bi se postigle zahtjevne stope rasta
2. brzog izlaska na tržište, a suradnja s drugim gospodarskim subjektima bitno povećava brzinu izlaska na tržište
3. složenosti poslovanja koja je svakom danom sve veća, i niti jedan mali i srednji gospodarski subjekt ne posjeduje ukupno potrebno iskustvo i stručnost
4. mogućnosti snižavanja troškova istraživanja i razvoja
5. olakšavanja pristupa globalnom tržištu
6. povećanje stope inovacija.

U posljednjih nekoliko desetljeća mali i srednji gospodarski subjekti postali su dominantan cilj usmjeren na rast zaposlenosti i ukupnog razvoja gospodarstva. Globalizacija zahtijeva povezivanja i suradnju malih i srednjih gospodarskih subjekata radi jačanja konkurentnosti, odnosno radi ravnopravne konkurentnosti s velikima. Dakle važnost *clusterskog* organiziranja malih i srednjih gospodarskih subjekata očituje se u jačanju i stvaranju konkurentne sposobnosti koja će im omogućiti ravnopravnu konkurentnost velikom gospodarskim subjektima.

3.1. Važnost *cluster*a za državu, regiju i gospodarske subjekte

Tranzicijske zemlje napuštaju ulogu aktivnog planiranja, izvršavanja i ulogu supervizora, jer se pokazalo da te zadatke puno učinkovitije i stručnije obavlja privatni sektor. Države, njihove vlade i institucije moraju shvatiti i prihvatiti ulogu određivanja i stvaranja povoljnih zakonskih uvjeta za ostvarivanje konkurentnosti.

Osnovni zadatci vladinih sudionika u stvaranju strategijske orijentacije na *cluster*e su³²:

1. stvaranje zajedničkih i administrativnih uvjeta za unapređenje konkurentnosti
2. planiranje i izvedba pomoćnih koncepcija koje podržavaju razvoj *cluster*a
3. poticanje nacionalne konkurentnosti tako da se potiče kvaliteta i inovacije, odgovarajući tehnološki i tržišni pristup
4. poticanje i usmjeravanje dijaloga među sektorima i mrežom (odozgo prema dolje), čak i više od toga – poticanje samih *cluster*a (odozdo prema gore).

Clusterski pristup tržištu omogućuje državi i regiji bolje razumijevanje vlastite ekonomije i selekcijom pojedinih *cluster*a unaprijediti pojedine industrije. Razvijanje *cluster*a olakšat će, kako državi tako i regiji, odgovor na pitanje gdje smjestiti i u što uložiti slobodne i raspoložive resurse, dakle već postojeće.

Razvoju malog i srednjeg gospodarstva država uvelike pomaže stvaranjem povoljnog gospodarsko okvira kroz: pojednostavljenje upravnih procedura, poticajna porezna politika, jednostavnija registracija, organiziranjem savjetovanja, treninga pružanja financijski i savjetodavnih usluga. Također u tome veliku ulogu imaju i institucije – posrednici – gospodarske i obrtničke komore i druga udruženje za razvoj poduzetništva.

3.2. Konkurentnost gospodarskih subjekata u uvjetima globalizacije i utjecaj *cluster*a

Reorganizaciji i većoj fleksibilnosti velikih gospodarskih subjekata uvelike može pridonijeti udruživanje u *cluster*, velikih s malim i srednjim gospodarskim subjektima, i na taj način, suradnjom i povezivanjem, *clusteri* preuzimaju dio djelatnosti velikog gospodarskog subjekta. Obostrana želja,

³¹ Horvat, Đ., Kovačević V.: (2004), *Clusteri - put do konkurentnosti*, CERA PROM d.o.o., Zagreb, 2004. str. 7.

³² Horvat, Đ., Kovačević V.: (2004), *Clusteri - put do konkurentnosti*, CERA PROM d.o.o., Zagreb, 2004 str. 25.

velikih i malih, za povezivanje radi povećanja konkurentnosti u globalnim uvjetima poslovanja postaje razlog za traženja načina horizontalnog i vertikalnog povezivanja.

Poticaji izdvajanja pojedinih proizvodnih faza velikih gospodarskih subjekata, njihovo pretvaranje u zasebne poduzetničke projekte i ulazak u *cluster*, može se sažeti u nekoliko točaka od kojih su najvažnije³³:

1. smanjenje transakcijskih troškova
2. specijalizacija
3. međusobno iskorištavanje fleksibilnosti i specijalnosti
4. uporaba zajedničke infrastrukture i učenje.

S obzirom na vizije, misije i postavljene ciljeve velike gospodarske subjekte, poslije organizacijskog restrukturiranja neophodno je svesti na razumnu mjeru.

Promatrajući različite činitelje koji utječu na konkurentnost gospodarskih subjekata unutar *cluster*a i na cjelokupan *cluster* u uvjetima globalizacije možemo sa sigurnošću reći da su među najznačajnijima: lokacija, inovacija, fleksibilnost, imitacija, učenje, izobrazba i trening, ljudski

potencijali, razvoj tehnologije, dostupnost kapitala i kvaliteta. Ti činitelji omogućuju pravodobno, točno, učinkovito i stalno zadovoljavanje kupaca i svih zainteresiranih strana za uspješno i održivo poslovanje *cluster*a.

4. TENDENCIJA RAZVOJA CLUSTERA

Pristup samostalnog razvoja, pripajanja, ulaženja u joint venture sve više daje prostora *clusterima*. U zadnjih dvadesetak godina stavlja se u prvi plan međusobna suradnja i povezivanje radi održanja stabilnosti poslovanja. *Clusteri* se okreću prema inovaciji i razvojnim programima.

Regionalno povezanim gospodarskim subjektima u *cluster*e obilježje posebnosti daju industrijske specifičnosti, tradicija i dinamika. Stupanj uključivanja regionalne vlade i njihovih institucija pa i uopće postignuti stupnja spoznaje i prihvaćanja takovog modela razvoja malih i srednjih gospodarskih subjekata utječu na prepoznatljivost društva^[10].

Clusteri omogućuju stvaranje konkurentske industrijske baze što ih čini katalizatorima potrebnog industrijskog razvoja regije i zemlje.

Razvoj *cluster*a povezan je sa sve širom globalizacijom svjetskog gospodarstva. Rezultat globalizacije podrazumijeva specifičnosti u ekonomskoj organizacije koje proizlaze iz vlastitih mogućnosti da se nešto proizvede podržavajući industrije koje su globalno konkurentne. Razvoj *cluster*a postavlja regiju kao središte razvoja, inovacija i promjena.

Clusteri utječu na konkurentnost na tri načina³⁴:

1. povećavaju proizvodnost kompanije koje su utemeljene na zemljopisnoj regiji *cluster*a
2. vode usmjeravanje i kretanje inovacija
3. potiču stvaranje novih gospodarskih subjekata unutar *cluster*a.

Internacionalni naponi usmjereni su prema industrijskom i regionalnom razvoju konkurentskih prednosti, a to omogućuju *clusteri*.

Iskustva razvoja modela *cluster*a u nekim zemljama EU govore da je uz pomoć *cluster*a moguće postići konkurentsku prednost i internacionalizaciju. Konkurentska prednost može se steći iz raznih izvora, uključujući tehnologiju, razlike u opskrbi ili diferencijaciji proizvoda. Gospodarski subjekti se moraju koncentrirati na te aktivnosti i svoju

³³ Ibidem, str. 27.

³⁴ Dostić, M.: (2002), Menadžment malih i srednjih tvrtki, Ekonomski fakultet Sarajevo, Sarajevo, 2002., str. 161.

sposobnost da si pribave konkurentsku prednost stvarajući tako vrijednost koja nadmašuje onu njihova konkurenta.

5. CILJEVI, HIPOTEZA I METODE ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja je utvrditi mogućnosti poboljšanja konkurentске prednosti malog gospodarstva proizvodnje dvopeka, keksa i srodnih proizvoda; proizvodnja trajnih peciva, slastičarskih proizvoda i kolača (NKD - 10.72) *clusterskim* pristupom poslovanja i korištenja EU poticaja.

Hipoteza rada je: Mali i srednji gospodarski subjekti - proizvođači dvopeka, keksa, trajnih peciva u Republici Hrvatskoj nedovoljno koriste mogućnosti jačanja konkurentске prednosti, odnosno ne

koriste prednosti povezivanja i zajedničkog tržišnog nastupa, ne koriste model *clusterskog* poslovanja. Također ne koriste mogućnosti poticaja iz EU fondova.

U radu su korištene različite znanstvene metode: metoda analize i sinteze, komparativna metoda, statistička metoda, metoda klasifikacije i deskripcije. Sekundarni izvori istraživanja dobiveni su iz relevantne i recentne stručne inozemne i domaće literature, znanstvenih i stručnih radova.

6. ISTRAŽIVANJE POKAZATELJA POSLOVANJA

Empirijsko istraživanje obavljeno je na temelju preuzetih statističkih podataka HGK za 2009. 2010. 2011. i 2012. godinu.

Istraživanjem su obuhvaćeni MGS - mali i VGS – veliki gospodarski subjekata

- ukupnog gospodarstva RH,
- prerađivačke industrije (NKD - C),
- proizvodnje dvopeka, keksa i srodnih proizvoda; proizvodnja trajnih peciva, slastičarskih proizvoda i kolača (NKD

- 10.72) u razdoblju od četiri godine (2009. - 2012.).

Istraživanjem gospodarstva RH i navedenih djelatnosti utvrđeni su slijedeći pokazatelji:

- udjeli - broja tvrtki, broja zaposlenih, imovine, prihoda, izvoza, dobiti i gubitka
- dinamika - indeks kretanja - broja tvrtki, broja zaposlenih, imovine, prihoda, izvoza, dobiti i gubitka
- dinamika - indeks kretanja - imovine, prihoda, izvoza i investicija po zaposlenom i
- dinamika - indeks kretanja - odnosa imovine, prihoda, izvoza i investicija po zaposlenom između VGS i MGS.

6.1. Pokazatelji prerađivača trajnih peciva, slastičarskih proizvoda i kolača (NKD–10.72)

Istraživanja su napravljena za male i velike gospodarske subjekte gospodarstva RH, prerađivačke industrije RH i proizvođača trajnih peciva, slastičarskih proizvoda i kolača (NKD–10.72) u RH.

U rada su prikazani samo pokazatelji MGS i VGS proizvođača trajnih peciva, slastičarskih proizvoda i kolača (NKD–10.72) u RH.

Kretanje udjela broja tvrtki, broja zaposlenih, imovine, prihoda, izvoza, dobiti i gubitka MGS i VGS u strukturi proizvodnje trajnih peciva, slastičarskih proizvoda i kolača (NKD – 10.72) gospodarstva RH prikazano je u tablici 1, a dinamika istih pokazatelja prikazana je u tablici 2.

Tablica 1: Udjeli (%): broja tvrtki, zaposlenih, imovine, prihoda, izvoza, investicija, dobiti i gubitka MGS i VGS u proizvodnji trajnih peciva, slastičarskih proizvoda i kolača (NKD – 10.72) gospodarstva RH

Veličina gospodarskog subjekta	MGS - Mali gospodarski subjekti					VGS - Veliki gospodarski subjektu					
	Godina	2009	2010	2011	2012	prosjeak	2009	2010	2011	2012	prosjeak
Broj tvrtki		90,48	95,65	95,83	93,10	93,81	9,52	4,35	4,17	6,90	6,19
Broj zaposlenih		16,20	42,31	48,47	18,24	30,76	83,80	57,69	51,53	81,76	69,24
Imovina		9,92	40,68	46,84	12,95	27,11	90,08	59,32	53,16	87,05	72,89
Prihod		13,11	52,45	48,68	19,18	33,16	86,89	47,55	51,32	80,82	66,84
Izvoz		4,67	50,71	38,92	13,31	28,63	95,33	49,29	61,08	86,69	71,37
Investicije		13,61	59,74	87,68	59,01	54,99	86,39	40,26	12,32	40,99	45,01
Dobit		12,30	100,00	74,30	47,05	63,94	87,70	0,00	25,70	52,95	36,06
Gubitak		100,00	5,02	100,00	100,00	28,53	0,00	94,98	0,00	0,00	71,47

MGS u strukturi proizvodnje trajnih peciva, slastičarskih proizvoda i kolača (NKD–10.72) u promatranom razdoblju u odnosu na baznu 2009. godinu iskazuju trend:

1. Rastu svake godine udjeli tvrtki, zaposlenih, imovine, prihoda, investicija, izvoza i dobiti,
2. Pada udjel gubitka 2010. i raste naredne dvije godine.

VGS u strukturi proizvodnje trajnih peciva, slastičarskih proizvoda i kolača (NKD–10.72) u promatranom razdoblju u odnosu na baznu 2009. godinu iskazuju trend:

1. Rasteudio gubitka 2010. i pada naredne dvije godine, - ukazuje na povećanje produktivnosti,
2. Padaju udjeli tvrtki, zaposlenih, imovine, prihoda izvoza, investicija i dobiti.

MGS u odnosu na VGS imaju obrnute trendove promatranih pokazatelja – što je kod jednih raslo kod drugih je padalo.

Indeksi-dinamika kretanja: broja tvrtki, zaposlenih, imovine, prihoda, izvoza, investicija,
 Tablica 2: dobiti i gubitka MGS i VGS u proizvodnji trajnih peciva, slastičarskih proizvoda i kolača
 (NKD – 10.72) gospodarstva RH

Veličina gospodarskog subjekta	MGS - Mali gospodarski subjekti					VGS - Veliki gospodarski subjektu				
	Godina	2009	2010	2011	2012	prosjeak	2009	2010	2011	2012
Broj tvrtki	1,00	1,16	1,21	1,42	1,20	1,00	0,50	0,50	1,00	0,75
Broj zaposlenih	1,00	2,43	2,44	0,96	1,71	1,00	0,64	0,50	0,83	0,74
Imovina	1,00	3,77	4,94	1,47	2,80	1,00	0,61	0,62	1,09	0,83
Prihod	1,00	4,30	3,84	1,75	2,72	1,00	0,59	0,61	1,11	0,83
Izvoz	1,00	12,50	8,36	2,19	6,01	1,00	0,60	0,64	0,70	0,73
Investicije	1,00	2,27	6,65	5,65	3,89	1,00	0,24	0,15	0,62	0,50
Dobit	1,00	14,52	4,15	4,51	6,05	1,00	0,00	0,20	0,71	0,48
Gubitak	1,00	2,05	11,52	0,91	3,87	0,00	x	0,00	0,00	0!

MGS proizvodnje trajnih peciva, slastičarskih proizvoda i kolača (NKD – 10.72) u promatranom razdoblju u odnosu na baznu 2009. godinu iskazuju trendove dinamike - kretanja:

1. Rastu svake godine broj tvrtki (prosjeak 1,20), imovina (prosjeak 2,80), prihod (prosjeak 2,72) izvoz (prosjeak 6,01), investicije (prosjeak 3,89) i dobit (prosjeak 6,05),
2. Promjenjiv indeks – rast 2010. i 2011. i pad 2012. iskazuju broj zaposlenih (prosjeak 1,71), i gubitak (prosjeak 3,87).

VGS proizvodnje trajnih peciva, slastičarskih proizvoda i kolača (NKD – 10.72) u promatranom razdoblju u odnosu na baznu 2009. godinu iskazuju trendove dinamike - kretanja:

1. Promjenljiv indeks kretanja – pad 2010. i 2011. i rast 2012. iskazuju broj tvrtki (prosjeak 0,75), imovina (prosjeak 0,83) i prihod (prosjeak 0,83),

2. Padaju svake godine broj zaposlenih (prosjeak 0,74), izvoz (prosjeak 0,73), i investicije (prosjeak 0,50) i dobit (prosjeak 0,48),
3. Bez trenda je gubitak, jer je ostvaren samo 2010. godine.

MGS i VGS u promatranom periodu iskazali su suprotne trendove broja tvrtki, zaposlenih, imovine, prihoda, izvoza, investicija i dobiti.

Dinamika - indeks kretanja imovine, prihoda, izvoza i investicija po zaposlenom MGS i VGS u proizvodnji trajnih peciva, slastičarskih proizvoda i kolača (NKD – 10.72) gospodarstva RH prikazana je u tablici 3.

Tablica 3: Indeksi-dinamika kretanja: imovine, prihoda, izvoza i investicija po zaposlenom MGS i u proizvodnji trajnih peciva, slastičarskih proizvoda i kolača (NKD – 10.72) gospodarstva RH

Veličina gospodarskog subjekta	MGS - Mali gospodarski subjekti					VGS - Veliki gospodarski subjektu					
	Godina	2009	2010	2011	2012	prosjeck	2009	2010	2011	2012	prosjeck
Imovina		1,00	1,55	2,02	1,53	1,64	1,00	0,95	1,23	1,31	1,11
Prihodi		1,00	1,77	1,57	1,83	1,60	1,00	0,92	1,22	1,34	1,11
Izvoz		1,00	5,15	3,42	2,28	3,52	1,00	0,93	1,28	0,84	0,99
Investicije		1,00	0,94	2,72	5,89	2,28	1,00	0,38	0,29	0,74	0,67

MGS u proizvodnji trajnih peciva, slastičarskih proizvoda i kolača (NKD – 10.72) u promatranom razdoblju u odnosu na baznu 2009. godinu iskazuju trendove dinamike – kretanja po zaposlenom:

1. Rastu svake godine imovina (prosjeck 1,64), prihod(prosjeck 1,60) i izvoz(prosjeck 3,52),
2. Promjenljiv indeks kretanja– pad 2010. i rast naredne dvije godine ostvarujuinvesticije (prosjeck 2,28).

VGS u proizvodnji trajnih peciva, slastičarskih proizvoda i kolača (NKD – 10.72) u promatranom razdoblju - u odnosu na baznu 2009. godinu iskazuju trendove dinamike - kretanja po zaposlenom:

1. Promjenljiv indeks kretanja – pad 2010. a rast 2011. 2012. ostvarujuimovina (prosjeck 1,11) i prihod (prosjeck 1,11), te pad 2010. rast 2011. i pad 2012. iskazujeizvoz (prosjeck 0,99),
2. Padaju svake godine investicije (prosjeck 0,67).

MGS i VGS u promatranom periodu iskazali su različite trendove kod svih pokazatelja.

Dinamika - indeks kretanja odnosa između VGS i MGS imovine, prihoda, izvoza i investicija po zaposlenom u proizvodnji trajnih peciva, slastičarskih proizvoda i kolača (NKD – 10.72) gospodarstva RH prikazana je u tablici 4. Prikazani podatci govore koliko kuna VGS ostvaruju po zaposlenom u odnosu ostvarenja jedne kune MGS po zaposlenom.

Tablica4: Indeksi odnosa između VGS i MGS u proizvodnji trajnih peciva, slastičarskih proizvoda i kolača (NKD – 10.72) gospodarstva RH: imovine, prihoda, izvoza i investicija po zaposlenome

Veličina gospodarskog subjekta	VGS/MGS					
	Godina	2009	2010	2011	2012	prosjeak
Imovina		1,76	1,07	1,07	1,50	1,19
Prihodi		1,28	0,67	0,99	0,94	0,90
Izvoz		3,95	0,71	1,48	1,45	1,11
Investicije		1,23	0,49	0,13	0,16	0,36

Dinamika kretanja odnosa po zaposlenom između MGS i VGS u proizvodnji trajnih peciva, slastičarskih proizvoda i kolača (NKD – 10.72) je slijedeća:

1. Smanjenje jaza ostvareno je kod imovine (sa 1,76 na 1,50 kn) i izvoza (sa 3,95 na 1,53 kn),
2. Obrnuti trend jaza ostvaren je kod prihoda (sa 1,28 na 0,94 kn) i investicija (sa 1,23 na 0,16 kn).

6.2. Usporedba rezultata istraživanja

Usporedba udjela strukture MGS u proizvodnji trajnih peciva, slastičarskih proizvoda i kolača (NKD – 10.72) sa strukturom MGS cjelokupnog realnog gospodarstva RH i MGS prerađivačke industrije (NKD - C) gospodarstva RH pokazuje slijedeće:

1. udjeli broja tvrtki i zaposlenih su lošiji tijekom cijelog promatranog razdoblja,
2. udio imovine je lošiji 2010. znatno lošiji 2009. i 2012. a dok je bolji 2011. od prerađivačke industrije i nešto lošiji od gospodarstva RH,

3. udjeli prihoda i izvoza u MGS NKD 10.72 u odnosu na cjelokupno gospodarstvo i prerađivačku industriju RH su znatno lošiji 2009. i 2012. dok su bolji 2010. i 2011. godine,

4. udjeli investicija i dobiti su znatno lošiji 2009. a u ostale tri godine osjetno su bolji nego u gospodarstvu i prerađivačkoj industriji RH i

5. udio gubitka je znatno manji 2010. dok je u ostale promatrane tri godine znatno veći.

Usporedba dinamike promatranih - istih veličina kao i kod strukture, MGS NKD 10.72 u odnosu na cjelokupno gospodarstvo i prerađivačku industriju RH bila je slijedeća:

1. dinamika broja tvrtki, zaposlenih, imovine, prihoda, izvoza, investicija i dobiti iskazuju bolje trendove tijekom cijelog promatranog razdoblja i
2. dinamika gubitka je višestruko veća 2011. dok je u ostalim promatranim godinama, u odnosu na baznu, osjetno manja od MGS gospodarstva i prerađivačke industrije RH.

Dinamika imovine, prihoda, izvoza i investicija MGS NKD 10.72 po zaposlenom u odnosu na MGS gospodarstvo i prerađivačku industriju RH je snažnija, odnosno indeksi kretanja su znatno veći kod svih promatranih veličina.

Indeksi odnosa VGS/MGS NKD 10.72 u usporedbi s odnosima VGS/MGS gospodarstva i prerađivačke industrije RH (ostvarenje jedne kune po zaposlenom u MGS daje X kuna u VGS) pokazuju da su svi jazovi manji u NKD 10.72 osim u izvozu 2009. godine, odnosno promatrani indeksi u gospodarstvu i prerađivačkoj industriji RH iskazuju veće jazove nego u NKD 10.72.

Indeksi odnosa prihoda, izvoza i investicija po zaposlenom u promatranom periodu bilježe obrnuti jaz, dakle jedna ostvarena kuna u MGS

NKD 10.72 predstavlja ostvarenje manje od jedne kune u VGS.

Prema dobivenim podacima HAMAG BICRO - Sektora za finansijsku podršku utvrđeno je da poduzeća NKD 10.72 u RH nisu tijekom promatranog razdoblja koristila sredstva iz EU fondova namijenjena poticanju razvoja MGS već samo sredstva RH za tu namjenu.

7. ZAKLJUČAK

U djelatnosti NKD – 10.72 udjeli u strukturi gubitaka se povećavaju, dinamika investicija i gubitaka bilježi snažan rast, dinamika zaposlenosti iskazuje rast i pad u 2012. godini, dinamika kretanja odnosa investicija VGS/MGS po zaposlenom pokazuje snažan trend smanjenja i prelaska u korist MGS i dinamika kretanja odnosa izvoza VGS/MGS po zaposlenom pokazuje nestabilnost.

Osnovom utvrđenih pokazatelja udjela u strukturi, dinamici, a posebno kretanja po zaposlenom i odnosa VGS/MGS po zaposlenom vidljivo je da trend investicija, prihoda, izvoza, pa čak i zaposlenosti se kreću u istom smjeru, ali kretanje investicija je snažnije uslijed korištena poticajnih sredstva dobivenih od RH. Investicije još nisu dale rezultate u prihodima i dohotku. Naročiti problem je ostvarenje povećanog gubitka.

Pokazatelji dinamike promatranih veličina u MGS NKD 10.72 koji su skokoviti – veliki rast i potom pad ukazuju da su isti rezultat individualnih napora pojedinih poduzeća, odnosno nije korištena sinergija koja može proizaći iz zajedničkih aktivnosti koja dovode do jačanja konkurentne sposobnosti.

Nedvojbeno je utvrđeno da promatrani gospodarski subjekti ne koriste mogućnosti jačanja konkurentne prednosti koju pruža EU putem projekata i fondova i da ne koriste prednosti povezivanja i zajedničkog tržišnog nastupa, odnosno ne koriste model *clusterskog*

poslovanju za jačanje konkurentnosti što potvrđuje postavljenu hipotezu.

LITERATURA

1. Dostić, M.: (2002.); Memadžment malih i srednjih tvrtki, Ekonomski fakultet Sarajevo, Sarajevo
2. Gambiroža-Jukić, M.: (2004.), Klasteri - potreba ili prolazna novost, koža&obuća, Zagreb, broj 4-6/04, godina 51, str. 24-26.
3. Horvat, Đ., Kovačević V.: (2004.), Clusteri - put do konkurentnosti, CERA PROM d.o.o., Zagreb
4. Porter, M.: (1998.), Cluster and competitiveness, Harvard Business Review, Vol. 76, November/December 1998.
5. Pung, C.: (2007), Driving radical change, McKinsey Quarterly, November 2007.

Ostalo:

1. Gospodarska kretanja 2013. godine, Hrvatska gospodarska komora, 2013.
2. Hrvatsko gospodarstvo 2012. godine, Hrvatska gospodarska komora, 2013.
3. Izvješće o malim i srednjim poduzećima u Hrvatskoj - 2013. CEPOR, Zagreb, 2013.
4. Strategija razvoja poduzetništva u Republici Hrvatskoj 2013.-2020. Narodne novine broj: 136 studeni 2013., Zagreb
5. www.hamagbicro.hr (28. listopada 2014.)
6. www.minpo.hr (03. listopada 2014.)

**TRŽIŠNO NATJECANJE I DRŽAVNE POTPORE U REPUBLICI HRVATSKOJ, NOVOJ
ČLANICI EUROPSKE UNIJE****Doc.dr.sc. Dalija Kuvačić****Sveučilište u Splitu, Nastavni centar Zagreb, dkuvacic@oss.unist.hr****Mr. Jasmin Jusufrić****Internacionalni univerzitet Travnik u Travniku, j.jusufranic@gmail.com**

Sažetak: Tržišno natjecanje između poduzetnika pokretačka je snaga svakog tržišnog gospodarstva. U globalnom okruženju tržišno natjecanje donosi niže cijene, bolje proizvode, veću mogućnost izbora, inovacije, učinkovitije poduzetnike i slično, pa za održavanje uvjeta tržišnog natjecanja moraju postojati i određeni mehanizmi koji zakonski uređuju njegovu zaštitu. Zato, i hrvatski Zakon o zaštiti tržišnog natjecanja predstavlja pravni temelj kojim se utvrđuju pravila zaštite, pa njegova provedba osigurava uvjete poštene kompeticije. Tijelo nadležno za provedbu i nadzor nad pridržavanjem tih pravila u Hrvatskoj je Agencija za zaštitu tržišnog natjecanja, čija je zadaća da u okviru pokrenutih postupaka ispituje ponašanja na tržištu koja imaju negativne učinke na tržišno natjecanje. Pravo tržišnog natjecanja u Hrvatskoj primjenjuje se na sve oblike sprječavanja, ograničavanja i narušavanja tržišnog natjecanja od strane poduzetnika u gotovo svim gospodarskim sektorima. Općenito, zabranjeno je svako netržišno ponašanje što se ogleda u koncentracijama poduzetnika koje imaju značajan negativan učinak na tržišno natjecanje. U nekim, jasno definiranim slučajevima, ograničavajući sporazumi mogu biti izuzeti od zabrane (to se nikako ne odnosi na zlouporabu vladajućeg položaja). U ovom radu koncentrirat ćemo se na nedopuštene koncentracije poduzetnika, kartele i druge zabranjene sporazume, zlouporabe vladajućeg položaja te državne potpore, kao četiri glavna područja ograničavanja i narušavanja tržišnog natjecanja.

Ključne riječi: tržišno natjecanje, mjerodavno tržište, koncentracija poduzetnika, zabranjeni sporazumi, vladajući tržišni položaj, državne potpore.

**MARKET COMPETITION AND STATE SUPPORT IN THE REPUBLIC OF CROATIA,
THE NEW STATE MEMBER OF THE EUROPEAN UNION**

Abstract: Market competition between entrepreneurs is the driving force of every market economy. In a global environment, competition brings lower prices, better products, greater choice, innovation, efficient companies and similarly, but to maintain the conditions of competition there must be some mechanisms that regulate the legal protection. Therefore, the Croatian law on protection of market competition provides a legal basis, which defines security policies, and its implementation ensures conditions of fair competition. The body responsible for the implementation and supervision on compliance with these rules in Croatia is the Agency for protection of market competition, whose task is in the frame of investigative procedures to explore market behavior which have negative effects on competition. Law on market competition in Croatia applies to all forms of prevention, restriction and distortion of competition by businesses in almost all economic sectors. Generally, it is prohibited any distortion of the market which is reflected in concentrations between undertakings which have a significant adverse effect on competition. In certain, clearly defined cases, restrictive agreements may be exempted from the restriction (this is not the case for abuse of dominant position). In this paper we will concentrate on illicit concentration of entrepreneurs, cartels and other prohibited agreements, abuse of dominant position and state support, as well as four major areas of distortion of competition.

Keywords: market competition, the relevant market, the concentration between undertakings, prohibited agreements, dominant market position, state support.

1. UVOD

Kao što smo u Sažetku istakli, zaštita tržišnog natjecanja u Republici Hrvatskoj regulirana je Zakonom o zaštiti tržišnog natjecanja kojim se utvrđuju pravila zaštite, pa njegova provedba osigurava uvjete poštene kompeticije. Tijelo nadležno za provedbu i nadzor nad pridržavanjem tih pravila je Agencija za zaštitu tržišnog natjecanja. Zaštita tržišnog natjecanja odnosi se na sve poduzetnike³⁵ bez izuzetka. Zato ih nijedan poduzetnik ne smije zanemariti, jer u suprotnom postaje žrtva vlastita ponašanja i djeluje protivno Zakonu. U želji da se to ne dogodi, preporučam poduzetnicima da se upoznaju s temeljnim odredbama Zakona o zaštiti tržišnog natjecanja, kao i ulogom te djelokrugom rada Agencije.³⁶ Pravilna primjena propisa o tržišnom natjecanju u izravnoj je vezi s pravilnim utvrđivanjem mjerodavnog tržišta, o čemu će kasnije biti više riječi.³⁷

Još u Sporazumu o stabilizaciji³⁸ hrvatsko pravo tržišnog natjecanja trebalo se primijeniti i tumačiti u skladu s pravilima, mjerama i načelima pravila o tržišnom natjecanju u

Zajednici.³⁹ Ulaskom Hrvatska u Europsku uniju ona je postala dio jedinstvenog unutarnjeg tržišta te je započela s izravnom primjenom pravne stečevine Unije iz područja zaštite tržišnog natjecanja. Naime, članstvom u Uniji, u postupcima utvrđivanja zabranjenih sporazuma između poduzetnika i zloporabe vladajućeg položaja, nužno je osigurati da se, uz nacionalno zakonodavstvo, izravno primjenjuje pravo Unije kada je riječ o postupanjima poduzetnika koji imaju učinak na trgovinu između Hrvatske i članica Unije.

Osim u Ugovoru o funkcioniranju Europske unije,⁴⁰ na ovu se problematiku izravno primjenjuje i odredbe dva akta Vijeća Unije (Uredba o provedbi pravila o tržišnom natjecanju⁴¹ i Uredba o kontroli koncentracije između poduzetnika.⁴²). Tako je hrvatska Agencija za zaštitu tržišnog natjecanja postala dio regulatornog sustava Unije, odnosno tijelo koje je uz nacionalne propise nadležno i za primjenu europskih normi u Hrvatskoj. U svrhu provedbe takve paralelne nadležnosti, Europska komisija i nacionalna tijela za zaštitu tržišnog natjecanja članica sudjeluju u Europskoj mreži tijela za zaštitu tržišnog natjecanja.

2. PRAVNI OKVIR

Na temelju mnoštva pravnih propisa Europske unije koji se odnose na zaštitu tržišnog natjecanja, svaka članica konstituirala vlastiti pravni okvir koji se odnosi na ravnopravan položaj poduzetnika na tržištu. Zakon o zaštiti tržišnog natjecanja,⁴³ odnosno Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti

³⁵ Prema članku 2 Zakona o zaštiti tržišnog natjecanja, poduzetnici su trgovačka društva, trgovci pojedinci, obrtnici i druge pravne i fizičke osobe koje obavljajući gospodarsku djelatnost sudjeluju u proizvodnji i/ili prometu robe, odnosno pružanju usluga, državna tijela i jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave, kada izravno ili neizravno djeluju na tržištu, kao i sve druge pravne ili fizičke osobe (udruge, sportske organizacije, ustanove, vlasnici autorskih i sličnih prava i ostali) koje djeluju na tržištu.

³⁶ Olgica Spevec, predsjednica Vijeća za zaštitu tržišnog natjecanja (Predgovor): O pravu tržišnog natjecanja i Agenciji za zaštitu tržišnog natjecanja (kratki vodič za poduzetnike), Agenciji za zaštitu tržišnog natjecanja, Zagreb, 2006. godine; dostupno na: www.aztn.hr

³⁷ Više vidjeti u: O pravu tržišnog natjecanja i Agenciji za zaštitu tržišnog natjecanja (kratki vodič za poduzetnike), Agenciji za zaštitu tržišnog natjecanja, Zagreb, 2006.; dostupno na: www.aztn.hr

³⁸ Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju između Republike Hrvatske i Europskih zajednica i njihovih država članica, potpisan u Luksemburgu 29. listopada 2001. godine, a donesen u Hrvatskom saboru 5. prosinca 2001. godine.

³⁹ Babić, Boris: Reforma hrvatskog prava tržišnog natjecanja - pogled odvjetnika; dostupno na www.babis-partners.hr/reforma-hrvatskog-prava-... iz 2008. godine

⁴⁰ *Pravila o zaštiti tržišnog natjecanja koja se primjenjuju na poduzetnike nalazimo u člancima 101 do 106 Ugovora o funkcioniranju Europske unije.*

⁴¹ Uredba Vijeće (EZ), broj 1/2003.

⁴² Uredba Vijeća (EZ) broj 139/2004.

⁴³ Narodne novine, broj 79/2009., stupio na snagu 1. listopada 2010. godine.

tržišnog natjecanja⁴⁴ te Zakon o državnim potporama,⁴⁵ dva su temeljna hrvatska zakona koji se odnose na zaštitu tržišnog natjecanja i na koje ćemo se referirati u ovom radu.

1. Zakonom o zaštiti tržišnog natjecanja te njegovim izmjenama i dopunama uređuju se pravila i mjere zaštite tržišnog natjecanja, ovlasti i zadaće te ustrojstvo tijela za zaštitu tržišnog natjecanja i postupanje u provedbi Zakona.⁴⁶ Zakon se primjenjuje na sve oblike sprječavanja, ograničavanja ili narušavanja tržišnog natjecanja od strane poduzetnika, na teritoriju Republike Hrvatske ili izvan njezinog teritorija, ako imaju učinak na Republiku Hrvatsku.⁴⁷ Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti tržišnog natjecanja donio je novi pravni okvir zaštite tržišnog natjecanja, što će utjecati na poslovanje hrvatskih tvrtki i potencijalnih investitora u Hrvatsku.

U Europskoj uniji zaštita tržišnog natjecanja regulira se mjerodavnim odredbama Ugovora o funkcioniranju Europske Unije i jedanaest uredbi koje podrobnije uređuju posebne aspekte tržišnog natjecanja unutar jedinstvenog europskog tržišta. Također, važne izvore prava tržišnog natjecanja čine i sudska praksa Europske komisije i Europskog suda, s obzirom da ta dva tijela dijele nadležnost u odlučivanju o predmetima tržišnog natjecanja koji utječu na jedinstveno europsko tržište. Iako je postojeće hrvatsko zakonodavstvo koje uređuje pravo tržišnog natjecanja već usklađeno s navedenim

⁴⁴ Narodne novine, broj 80/2013., stupio na snagu danom pristupanja Republike Hrvatske Europskoj uniji.

⁴⁵ Narodne novine, broj 47/2014., stupio na snagu osmoga dana od objave u Narodnim novinama, osim odredbi članka 15 (Registar državnih potpora i potpora male vrijednosti), stavak 1 (Ministarstvo financija vodi registar državnih potpora i potpora male vrijednosti na temelju primljenih podataka iz članka 14 Zakona) i 2 (Registar iz stavka 1 jedinstvena je elektronička baza podataka), koje stupaju na snagu 1. siječnja 2017. godine. Inače, članak 14 (u 5 stavaka) odnosi se na evidenciju državnih potpora i potpora male vrijednosti i dostavu podataka.

⁴⁶ Članak 1 Zakon o zaštiti tržišnog natjecanja.

⁴⁷ Članak 2 Zakon o zaštiti tržišnog natjecanja.

pravnim okvirom, predložene izmjene Zakona uvest će znatne promjene.⁴⁸

2. Zakonom o državnim potporama uređuju se nadležnosti tijela Republike Hrvatske iz područja državnih potpora i potpora male vrijednosti, politika državnih potpora Republike Hrvatske, postupanja prije dodjele državnih potpora, vođenje evidencija i izvještavanje o državnim potporama i potporama male vrijednosti.⁴⁹ Državne potpore u Republici Hrvatskoj uređuju se ne dirajući njihovo uređenje Ugovorom o funkcioniranju Europske unije i uredbama tamošnjih institucija kao područja isključive nadležnosti Unije.⁵⁰ Osim članka 17, Zakona se ne primjenjuje na državne potpore poljoprivredi i ribarstvu kako su one određene propisima o poljoprivredi i ribarstvu.⁵¹ Inače, članak 17 (u 5 stavaka) odnosi se na godišnje izvješće o državnim potporama.

3. Zakonom o zaštiti tržišnog natjecanja u Republici Hrvatskoj zaštita je povjerena Agenciji za zaštitu tržišnog natjecanja koja je osnovana odlukom Hrvatskog sabora i počela je s radom sredinom 1997. godine. Agencija je pravna osoba s javnim ovlastima koja samostalno i neovisno obavlja poslove u okviru djelokruga i nadležnosti određenih Zakonom o zaštiti tržišnog natjecanja i Zakonom o državnim potporama, za što odgovara Hrvatskom saboru.⁵² Statutom Agencije detaljno su definirane aktivnosti i djelokrug rada Agencije, a u dijelu koji se odnosi na postupak, a nije uređen Zakonom, supsidijarno primjenjuje Zakon o općem upravnom postupku.

U djelokrug rada Agencije ulaze glavna područja sprječavanja, ograničavanja i narušavanja tržišnog natjecanja, kao što su to koncentracije poduzetnika, karteli i ostali

⁴⁸ Čolić, Luka: Novi zakon o zaštiti tržišnog natjecanja; dostupno na: www.wolfheiss.com/.../Client...

⁴⁹ Članak 1, stavak 1 Zakona o državnim potporama.

⁵⁰ Članak 1, stavak 2 Zakona o državnim potporama.

⁵¹ Članak 1, stavak 3 Zakona o državnim potporama.

⁵² Članak 26, stavak 1 Zakona o zaštiti tržišnog natjecanja.

zabranjeni sporazumi, zloporabe vladajućeg položaja, koncentracije poduzetnika te državne potpore. U vođenju postupka te ispitivanju i analizi tržišta koristi posebne ovlasti koje su joj dane Zakonom o zaštiti tržišnog natjecanja. Nadalje, Agencije provodi aktivnu politiku promicanja tržišnog natjecanja koja se prije svega sastoji od stručnih mišljenja koja izdaje na zahtjev ministarstava i drugih državnih tijela o zakonima i drugim propisima koji mogu utjecati na tržišno natjecanje, i koje upućuje Vladi. Također, Agencija provodi aktivnu međunarodnu suradnju s ostalim zemljama i nadležnim tijelima, kao što su, primjerice, Europska komisija i OECD.⁵³ U vezi s djelatnosti Agencije, u Zakonu nalazimo odredbe o Postupku u nadležnosti Agencije - glava VII. (Primjena odredaba koje uređuju postupak koji je u nadležnosti Agencije; Stranke u postupku; Inicijativa za pokretanje postupka; Pokretanje postupka; Zaključak o pokretanju postupka; Prikupljanje podataka; Pravo uvida u spis; Obavijest o preliminarno utvrđenim činjenicama u postupku; Preuzimanje obveza od strane poduzetnika; Usmena rasprava; Privremene mjere; Rokovi za donošenje rješenja; Akti Agencije te Dostava i objava rješenja i ostalih akata Agencije),⁵⁴ odredbe o Upravno-kaznenim mjerama - glava VIII. (Pojam upravno-kaznene mjere; Upravno-kaznene mjere za teške povrede propisa o tržišnom natjecanju; Upravno-kaznene mjere za lakše povrede propisa o tržišnom natjecanju; Upravno-kaznene mjere za ostale povrede propisa o tržišnom natjecanju; Kriteriji za izricanje upravno-kaznene mjere te Oslobođenje ili umanjenje upravno-kaznene mjere),⁵⁵ odredbe o Suradnji Agencije s drugim tijelima i o sudskoj zaštiti - glava IX. (Suradnja Agencije s pravosudnim i drugim tijelima te Sudska zaštita)⁵⁶ te odredbe o Izvršenju upravno-kaznene mjere o zastari i troškovima postupka

⁵³ O pravu tržišnog natjecanja i Agenciji za zaštitu tržišnog natjecanja (kratki vodič za poduzetnike), Agenciji za zaštitu tržišnog natjecanja, Zagreb, 2006.; dostupno na: www.aztn.hr

⁵⁴ Članak 35 do 59 Zakona o zaštiti tržišnog natjecanja.

⁵⁵ Članak 60 do 65 Zakona o zaštiti tržišnog natjecanja.

⁵⁶ Članak 66 do 69 Zakona o zaštiti tržišnog natjecanja.

- glava X. (Postupak izvršenja upravno-kaznene mjere; Zastara; Zastara izvršenja upravno-kaznene mjere te Troškovi postupka).⁵⁷

3. KONCENTRACIJA PODUZETNIKA

Poduzetnici se obično udružuju radi zajedničke nabave ili distribucije robe te radi unapređenja poslovanja. Koncentracija donosi korist i potrošačima, tržišnom natjecanju i cijelom gospodarstvu (primjerice, bolje iskorištavanje proizvodnih, trgovačkih i drugih izvora, veća fleksibilnost i niže cijena, popusti na cijene, veća kvaliteta i veći izbor proizvoda). Međutim, koncentracija ima i negativan učinak na tržišno natjecanje, što se ogleda u manjem broju tržišnih takmaca (veća tržišna snaga sudionika koncentracije), slabijem tržišnom natjecanju (stvaranje ili jačanje vladajućeg položaja), mogućnosti koluzije (dogovor o cijenama ili dogovor o podjeli tržišta), smanjivanju koristi za potrošače (rast cijena, pad kvalitete, izostanak ulaganja u inovacije, smanjena mogućnost izbora), zaprekama ulasku na tržište novih sudionika i slično.⁵⁸

Do koncentracije poduzetnika dolazi promjenom kontrole nad poduzetnikom na trajnoj osnovi koja se stječe pripajanjem ili spajanjem dva ili više neovisnih poduzetnika ili dijelova tih poduzetnik te stjecanjem izravne ili neizravne kontrole ili prevladavajućeg utjecaja jednog, odnosno više poduzetnika nad drugim, odnosno više drugih poduzetnika ili dijelom, odnosno dijelovima drugih poduzetnika i to stjecanjem većine dionica ili udjela, ili stjecanjem većine prava glasa, ili na drugi način u skladu s odredbama Zakona.⁵⁹ Osim toga, poduzetnikom pod

⁵⁷ Članak 70 do 73 Zakona o zaštiti tržišnog natjecanja.

⁵⁸ Zaštita tržišnog natjecanja i državne potpore, mini vodič za poslovnu zajednicu, MINIPO, HAMAG-BIRCO, HGK, HOK, HUP, HSZ; Ovaj projekt sufinancira Europski fond za regionalni razvoj; dostupno na: www.azth.hr/.../minivodic_za_poslovnu_zajednicu.pdf

⁵⁹ Članak 15, stavak 1 Zakona o zaštiti tržišnog natjecanja.

kontrolom drugog poduzetnika smatra se poduzetnik u kojem drugi poduzetnik ima pravo na postavljanje više od polovice članova uprave, ili nadzornog odbora ili odgovarajućeg tijela za upravljanje te vođenje poslova, ili pak na drugi način ima pravo na upravljanje poslovanjem poduzetnika.⁶⁰

Stjecanje kontrole ostvaruje se prijenosom prava kojima jedan ili više poduzetnika, pojedinačno ili zajednički, stječe mogućnost ostvarivanja prevladavajućeg utjecaja nad jednim ili više poduzetnika na trajnijoj osnovi. Koncentracija nastaje i kada se dva poduzetnika ugovorno udružuju u nekom zajedničkom poslovnom pothvatu (tzv. joint venture), pri čemu ostaju neovisni pravni subjekti, a udružuju se samo na poslu u kojem imaju zajednički cilj i interes i koji kontroliraju obje strane. Vlada Republike Hrvatske, na prijedlog Agencije, utvrdit će način prijave i kriterije za ocjenu koncentracije.⁶¹ Koncentracijom poduzetnika ne smatra se:

- Kada kreditne ili druge financijske institucije, fondovi ili društva za osiguranje u svom redovitom poslovanju privremeno, ali ne dulje od 12 mjeseci, stječu ili drže dionice ili udjele s isključivom namjerom njihove daljnje prodaje, a ne korištenja prava od dionica ili udjela;
- Stjecanje dionica ili udjela koje je posljedica internog restrukturiranja poduzetnika povezanih zajedničkom kontrolom (pripajanje, spajanje, prijenos vlasništva i slično); te
- Kada je kontrola nad poduzetnikom prenesena na stečajnog upravitelja ili likvidatora sukladno odredbama Stečajnog zakona i Zakona o trgovačkim društvima.

Dakle, poduzetnik može rasti ne samo povećanjem obujma i prodaje svojih proizvoda na hrvatskom tržištu, već i udruživanjem snaga s drugim poduzetnikom ili

poduzetnicima. Koncentracija može nastati spajanjem dvaju ili više poduzetnika tako da oni nastave poslovati pod imenom jednog od njih, ili tako da osnuju novo društvo. Međutim, problem se može pojaviti kada pripajanje ili spajanje te stjecanje kontrole ili prevladavajućeg utjecaja poduzetnika (koji je prethodno samostalno funkcionirao), za posljedicu ima dugoročno remećenje tržišnog natjecanja na hrvatskom tržištu.

Sukladno rečenom, zabranjene su koncentracije kojima se može značajno utjecati na sprječavanje, ograničavanje ili narušavanje tržišnog natjecanja, osobito ako je to posljedica jačanja postojećeg ili stvaranja novog vladajućeg položaja jednog ili više sudionika koncentracije, pojedinačno ili skupno, osim u slučaju ako sudionici dokažu da će ta koncentracija dovesti do jačanja tržišnog natjecanja koje će biti značajnije od negativnih učinaka stvaranja ili jačanja njihovoga vladajućeg položaja. Radi ocjene dopuštenosti koncentracije njezini sudionici obvezni su Agenciji prijaviti svaku takvu namjeru ako su kumulativno ostvareni sljedeći uvjeti:⁶²

- Ukupan godišnji konsolidirani prihod svih sudionika ostvaren prodajom robe i/ili usluga na svjetskom tržištu, iznosi najmanje milijardu kuna sukladno izvješćima za prethodnu financijsku godinu, ako najmanje jedan sudionik koncentracije ima sjedište i/ili podružnicu u Hrvatskoj; te
- Ukupan prihod svakog od najmanje dva sudionika koncentracije, u Hrvatskoj, iznosi najmanje stotinu milijuna kuna prema financijskim izvještajima u godini koja je prethodila koncentraciji.

U slučaju kada jedan poduzetnik stječe kontrolu ili prevladavajući utjecaj nad cijelim ili dijelom drugog poduzetnika, prijavu Agenciji podnosi poduzetnik koji stječe kontrolu, a u svim drugim slučajevima svi su sudionici obveznici podnošenja jedne prijave,

⁶⁰ Članak 4, stavak 1 Zakona o zaštiti tržišnog natjecanja.

⁶¹ Članak 15, stavci 2, 3 i 4 Zakona o zaštiti tržišnog natjecanja.

⁶² Članak 17 Zakona o zaštiti tržišnog natjecanja.

sukladno njihovom zajedničkom dogovoru. Prijava se podnosi nakon zaključenja ugovora kojim se stječe kontrola ili prevladavajući utjecaj, odnosno nakon objave javne ponude, a prije provedbe koncentracije.⁶³ Također, Zakonom su precizira sadržaj prijave namjere provedbe koncentracije, postupak ocjene dopuštenosti koncentracije, potvrda o dopuštenosti koncentracije i rješenje o ocjeni koncentracije, ukidanje i izmjena rješenja o koncentraciji te mjere nakon provedbe nedopuštene koncentracije.⁶⁴

4. ZABRANJENI SPORAZUMI

Horizontalne sporazume⁶⁵ kojima se izravni takmaci na tržištu dogovaraju o cijeni proizvoda nazivamo kartelima, a njihov je cilj dogovor o cijenama, podjeli tržišta, ili pak ograničavanju proizvodnje.⁶⁶ Nažalost, danas smo svjedoci da se kartelno ponašanje u svijetu proširilo na sve djelatnosti, od proizvodnje grafitnih elektroda i vitamina, do bankarstva i trgovine umjetninama.⁶⁷ Takvo sporazumijevanje tržišnih takmaca o cijeni

proizvoda ili usluge izravno i bez iznimke ukida tržišno natjecanje na tržištu na koje se sporazum odnosi. Na taj način izravno su zakinuti kupci, odnosno potrošači, jer gube mogućnost izbora između proizvoda različitih proizvođača prema cijeni koja im najviše odgovara ili koju, s obzirom na svoju kupovnu moć, mogu platiti. Dogovor o cijenama ima negativan učinak i na poduzetnike koji nisu članovi kartela koji će se teško nositi s takvom neloyalnom konkurencijom, jer svaki njihov pokušaj prodaje po nižoj cijeni kartel će kazniti daljnjim snižavanjem cijena koje oni neće moći pratiti na dugi rok. Stoga, kartel izravno eliminira tržišno uspješne poduzetnike koji nisu njegovi članovi.

Načelno, članovi kartela cijenu utvrđuju prema troškovima svog najneučinkovitijeg člana, pa kartel ima za posljedicu i generiranje neučinkovitosti samih članova koji bi zbog svoje neučinkovitosti u normalnom kompetitivnom okruženju nestali s tržišta, što izravno financiraju kupci, ali i članovi kartela koji se odriču dijela dobiti koju bi mogli ostvariti zato što su sposobni prodavati više i kvalitetnije i time povećati svoj tržišni udjel i prihod. Također, dogovor o cijeni sudionike ničim ne potiče na smanjenje troškove proizvodnje ili distribucije, na unaprjeđenje postojećih ili uvođenje novih inovativnih proizvoda. Stoga, u slučaju promjena tržišnih uvjeta koje rezultiraju pristupanjem novih, agresivnih i financijski jakih konkurenata, članovima se kartela može dogoditi da više nemaju konkurentne proizvode, znanje i iskustvo potrebno za tržišno natjecanje.⁶⁸ To se pokazalo izvjesnim ulaskom Hrvatske u Uniju, odnosno otvaranjem hrvatskog tržišta novim takmacima velike tržišne i financijske

⁶³ Članak 19 Zakona o zaštiti tržišnog natjecanja.

⁶⁴ Članci 20 do 24 Zakona o zaštiti tržišnog natjecanja.

⁶⁵ U pravu tržišnog natjecanja pojam je sporazuma na neki je način širi od pojma ugovora kao pojma građanskog prava. Tako, sporazumi koji za cilj imaju određeno ograničavanje tržišnog natjecanja, mogu biti u obliku formalnog, pisanog ugovora ili pojedinih odredbi ugovora između dvaju ili više neovisnih poduzetnika, to mogu biti ne samo izričiti, već i prešutni sporazumi o usklađenom djelovanju poduzetnika na nekom tržištu. U tom kontekstu, sporazumom poduzetnika smatraju se odluke njihovih udruženja.

⁶⁶ O pravu tržišnog natjecanja i Agenciji za zaštitu tržišnog natjecanja (kratki vodič za poduzetnike), Agenciji za zaštitu tržišnog natjecanja, Zagreb, 2006.; dostupno na: www.aztn.hr

⁶⁷ Stoga, imajući na umu izuzetno negativne učinke kartelnih sporazuma na tržišno natjecanje i interese kupaca, tijela za zaštitu tržišnog natjecanja u Uniji i SAD-u usredotočila su se upravo na suzbijanje stvaranja novih i razbijanje postojećih kartela (danas mediji govore o *novom valu udara na kartele*). Također, hrvatske Agencije za zaštitu tržišnog natjecanja usmjerena je na otkrivanje, razbijanje i sprječavanje stvaranja novih kartela, a novi Zakon o zaštiti tržišnog natjecanja Agenciji je dao nove, učinkovite alate za borbu protiv kartela.

⁶⁸ Slične učinke ima i dogovor poduzetnika o podjeli tržišta. Ta podjela može biti podjela tržišta u zemljopisnom smislu ili prema kupcima ili skupinama kupaca. Slikovito rečeno, takva podjela se može opisati kao "ja neću prodavati na tvom području i tvojim kupcima, ako ti nećeš prodavati na mojem području i mojim kupcima".

snage, s razvijenim novim tehnologijama i posebnim znanjima.⁶⁹

Prema Zakonu, zabranjeni su svi sporazumi između dva ili više neovisnih poduzetnika, odluke udruženja poduzetnika i usklađeno djelovanje poduzetnika što dovodi do narušavanja odnosa slobodne konkurencije s ciljem narušavanja tržišnog natjecanja na mjerodavnom tržištu. Utvrđivanje mjerodavnog tržišta prvi je korak u konkretnom postupku ocjene povrede odredbi Zakona o zaštiti tržišnog natjecanja. Mjerodavno se tržište definira kao tržište određene robe ili usluga koje su predmet obavljanja djelatnosti poduzetnika na određenom zemljopisnom području.⁷⁰ U proizvodnom smislu obuhvaća sve robe ili usluge za koje potrošači drže da su međusobno zamjenjive s obzirom na njihove bitne značajke, cijenu ili način uporabe, a u zemljopisnom smislu obuhvaća zemljopisno područje na kojem poduzetnici sudjeluju u ponudi ili nabavi robe i/ili usluga.

Zabranjeni su sporazumi osobito ugovori, pojedine odredbe ugovora, usmeni ili pisani dogovori poduzetnika te praksa koja je posljedica takvih dogovora, odluke poduzetnika ili udruženja poduzetnika, opći uvjeti poslovanja i drugi akti poduzetnika koji jesu ili mogu biti sastavni dio ugovora i slično, neovisno o tome jesu li takvi sporazumi sklopljeni između poduzetnika koji djeluju na istoj razini proizvodnje, odnosno distribucije (horizontalni sporazumi) ili između poduzetnika koji ne djeluju na istoj razini proizvodnje, odnosno distribucije (vertikalni sporazumi).

Osobito su zabranjeni sporazumi kojima se izravno ili neizravno nameću kupovne ili prodajne cijene, odnosno drugi trgovinski uvjeti, ograničava ili nadzire proizvodnja, tržište, tehnološki razvoj ili ulaganje na štetu

potrošača, dijele tržišta ili izvori nabave, primjenjuju nejednaki uvjeti na istovrsne poslove s različitim poduzetnicima, čime ih se dovodi u nepovoljniji položaj u odnosu na konkurente te uvjetuje sklapanje ugovora prihvaćanjem od drugih ugovornih strana dodatnih obveza, koje po svojoj prirodi ili običajima u trgovini nisu u vezi s predmetom tih ugovora.⁷¹

Stoga, Agencija za zaštitu tržišnog natjecanja utvrđuje postojanje zabranjenog sporazuma, sudionike tog sporazuma, vrstu sporazuma, robe i/ili usluge na koje sporazum ima ili može imati učinak, zemljopisno područje na kojem sporazum ima učinak, trajanje sporazuma, cilj sporazuma i način provođenja sporazuma, određuje mjere, uvjete i rokove za otklanjanje štetnih učinaka zabranjenog sporazuma te izriče upravno-kaznenu mjeru sukladno odredbama ovoga Zakona.

Odredbe Zakone ne primjenjuju se na tzv. sporazume male vrijednosti,⁷² odnosno one u kojima je zajednički tržišni udjel sudionika sporazuma i poduzetnika pod njihovom kontrolom neznatan, ali pod uvjetom da ne sadrže odredbe koje se drže teškim ograničenjima tržišnog natjecanja. Također, određeni se sporazumi neće držati zabranjenim, odnosno izuzet će se od opće zabrane ako kumulativno, za vrijeme njihova trajanja, ispunjavaju sljedeća četiri uvjeta: ako pridonose unapređenju proizvodnje ili distribucije robe i/ili usluga ili promicanju tehnološkog ili gospodarskog razvoja, ako potrošačima pružaju razmjernu korist, ako poduzetnicima ne nameću ograničenja koja nisu neophodna za postizanje ciljeva te ako ne omogućuju isključivanje većeg dijela konkurencije s tržišta.⁷³

Propisima o skupnom izuzeću utvrđuju se uvjeti koje pojedini sporazumi moraju ispuniti

⁶⁹ Više vidjeti u: Cerovac, Mladen: *Zabrana sporazuma o cijenama u pravu tržišnog natjecanja*; dostupno na: www.agenti.hr/.../novi-zakon-o-zaštiti-trzisno...

⁷⁰ Članak 7 Zakona o zaštiti tržišnog natjecanja.

⁷¹ Prilagođeno prema članku 8 Zakona o zaštiti tržišnog natjecanja.

⁷² Članak 11, stavak 2 Zakona o zaštiti tržišnog natjecanja.

⁷³ Članak 8, stavak 3 Zakona o zaštiti tržišnog natjecanja.

kako bi bili izuzeti od opće zabrane.⁷⁴ Za ove kategorije sporazuma Vlada, na prijedlog Agencije, utvrđuje uvjete koje sporazumi moraju sadržavati te ograničenja ili uvjete koja ne smiju sadržavati. Sporazumi koji ispunjavaju uvjete iz navedenih propisa, sudionici ne podnose Agenciji na ocjenu.⁷⁵ Skupnim su izuzećem obuhvaćeni vertikalni sporazumi (sporazumi između poduzetnika koji nisu na istoj razini proizvodnje, odnosno distribucije, a osobito sporazumi o isključivoj kupnji i distribuciji, selektivnoj distribuciji i franchisingu), horizontalni sporazumi (sporazumi između poduzetnika koji nisu na istoj razini proizvodnje, odnosno distribucije, a osobito sporazumi o istraživanju i razvoju te o specijalizaciji), sporazume o prijenosu tehnologije, o distribuciji i servisiranju motornih vozila, o osiguranju te sporazume u sektoru prometa.

Agencija može pokrenuti postupak za ocjenu pojedinog sporazuma koji ispunjava uvjete za skupno izuzeće kada učinci tog sporazuma, samostalno ili kumulativno sa sličnim sporazumima na mjerodavnom tržištu, ne ispunjavaju uvjete iz Zakona.⁷⁶ Ako se u postupku ocjene pojedinog sporazuma utvrdi da sporazum ima učinke koji su u suprotnosti s uvjetima propisanim Zakonom, Agencija će rješenjem ukinuti skupno izuzeće za taj sporazum.

5. ZABRANA ZLOPORABE VLADAJUĆEG POLOŽAJA

Poduzetnik ima vladajući položaj ako se zbog svoje tržišne snage na mjerodavnom tržištu može ponašati neovisno od svojih stvarnih ili mogućih konkurenata, potrošača, kupaca ili dobavljača. Poduzetnik čiji tržišni udjel na mjerodavnom tržištu iznosi više od 40% može biti u vladajućem položaju te time sprječavati učinkovito tržišno natjecanje. Zakon propisuje

da dva ili više pravno neovisna poduzetnika mogu biti u zajedničkom vladajućem položaju ako u odnosu na svoje konkurente, dobavljače ili potrošače na određenom tržištu nastupaju ili djeluju zajednički (veličina tržišnog udjela, kao indicija zajedničkog vladajućeg položaja, nije propisana).⁷⁷

Iako je velik tržišni udjel često mjerodavan kriterij za utvrđivanje vladajućeg položaja poduzetnika, on nikako ne predstavlja i jedini kriterij za njegovo utvrđivanje. Utvrđivanje vladajućeg položaja moguće je i procjenom zapreka pristupa drugih poduzetnika mjerodavnom tržištu. Vladajući položaj sam po sebi nije zabranjen, ali poduzetnik u vladajućem položaju ima posebnu odgovornost za postupanje prema drugim sudionicima na tržištu. Ni hrvatsko pravo tržišnog natjecanja ne zabranjuje vladajući položaj, ali propisuje ograničenja poduzetniku koji se u tom položaju nalazi. Kao što rekosmo, poduzetnik je u vladajućem položaju ako se zbog svoje tržišne snage⁷⁸ može ponašati na mjerodavnom tržištu u značajnoj mjeri neovisno o svojim stvarnim ili mogućim konkurentima, potrošačima, kupcima ili dobavljačima.

Prema Zakonu, poduzetnik je u vladajućem položaju ako nema značajnih konkurenata na mjerodavnom tržištu i/ili ima značajnu tržišnu snagu na tom tržištu u odnosu na stvarne ili moguće konkurente, a osobito s obzirom na tržišni udjel i položaj te vrijeme kroz koje ga ostvaruje, i/ili financijsku snagu, i/ili prednosti u pristupu izvorima nabave ili tržištu, i/ili povezanost s drugim poduzetnicima, i/ili pravne ili činjenične zapreke pristupa drugih poduzetnika tržištu, i/ili sposobnost nametanja tržišnih uvjeta s obzirom na njegovu ponudu ili potražnju, i/ili sposobnost isključivanja

⁷⁴ Članak 8, stavak 1 Zakona o zaštiti tržišnog natjecanja.

⁷⁵ Članak 10, stavak 2 Zakona o zaštiti tržišnog natjecanja.

⁷⁶ Članak 8, stavak 3 Zakona o zaštiti tržišnog natjecanja.

⁷⁷ Članak 12, stavci 1 do 3 Zakona o zaštiti tržišnog natjecanja.

⁷⁸ Tržišna je snaga sposobnost poduzetnika da utječe na cijene, proizvodnju, inovacije, asortiman i kvalitetu robe ili usluga te na tržišno natjecanje tijekom duljeg razdoblja.

konkurenata s tržišta usmjeravanjem na druge poduzetnike.⁷⁹

Zabranjena je svaka zloraba vladajućeg položaja poduzetnika na tržištu, jer je to netržišno ponašanje, odnosno djelovanje kojim poduzetnik odnosno poduzetnici u vladajućem položaju zajednički nastoje taj položaj zadržati ili ojačati primjenom nedopuštenih sredstava, iskorištavanjem tog položaja, isključivanjem ostalih poduzetnika i posljedično, smanjenjem tržišnog natjecanja na predmetnom tržištu. Inače, najčešći su oblici zlorabe vladajućeg položaja.⁸⁰

- **Pretjerane cijene:** Primjeri kada cijene poduzetniku omogućuju veću stopu povrata nego što bi to bilo moguće na konkurentnom tržištu;
- **Predatorske cijene:** Primjeri kada cijene poduzetniku kratkoročno donose gubitke, kako bi se omogućila eliminacija konkurenta s ciljem da se dugoročno omogućuje više (visoke) cijene;
- **Diskriminacija putem cijena:** Primjeri kada poduzetnik naplaćuje različite cijene različitim kupcima za isti proizvod ili različitim kupcima iste cijene unatoč različitim troškovima nabave;
- **Vežanje proizvoda:** Primjeri kada dobavljač uvjetuje kupcu da svu potražnju ili dio potražnje za drugim (tzv. vezanim) proizvodom nabavlja od istog dobavljača (prvog proizvoda); te
- **Odbijanje opskrbe:** Primjeri kada poduzetnik odbija opskrbu proizvodom ili onemogućuje pristup tzv. ključnoj infrastrukturi.

U slučaju zlorabe vladajućeg položaja Agencija za zaštitu tržišnog natjecanja ima niz ovlasti kojima je cilj spriječiti daljnju

zlorabu i sankcionirati počinitelje te poništiti učinke počinjenih djela. Kod primjene propisa o tržišnom natjecanju bitno je utvrđenje da je djelovanje poduzetnika na tržištu rezultiralo zlorabom vladajućeg položaja i ograničenjem slobodnog tržišnog natjecanja. Agencija donosi rješenje o zlorabi vladajućeg položaja kojim utvrđuje postojanje vladajućeg položaja i postupanje poduzetnika kojim se taj položaj zlorabi, odnosno narušava tržišno natjecanje te trajanje takvoga postupanja, zabranjuje svako daljnje postupanje poduzetnika koji zlorabe vladajući položaj, određuje mjere, uvjete i rokove za otklanjanje štetnih učinaka takvoga postupanja te izriče upravno-kaznenu mjeru sukladno odredbama Zakona.⁸¹

6. DRŽAVNE POTPORE

Prema hrvatskom Zakonu o državnim potporama,⁸² državna je potpora stvarni i potencijalni rashod ili umanjeni prihod države dodijeljen od davatelja državne potpore u bilo kojem obliku koji narušava ili prijeti narušavanjem tržišnog natjecanja stavljajući u povoljniji položaj određenog poduzetnika ili proizvodnju određene robe i/ili usluge utoliko što utječe na trgovinu između država članica Europske unije, u skladu s Ugovorom o funkcioniranju Europske Unije.⁸³ Potporama u obliku izravnih subvencija, subvencija kamata, poreznih oslobođenja i izuzeća, otpisa dugova, zajmova pod povoljnijim uvjetima (niže kamatne stope) od tržišnih, državnih jamstva, ulaganja u temeljni kapital poduzetnika pretvaranjem dugovanja i slično daje se izravna prednost poduzetnicima na tržištu.

Međutim, postoje i potpore koje su manje očite, ali također osiguravaju selektivnu ekonomsku prednost poduzetniku ili skupini poduzetnika u odnosu na ostale izravne konkurente na tržištu, i to kada poduzetnik kupuje, iznajmljuje ili koncesionira zemljište u

⁷⁹ Članak 12, stavak 1 Zakona o zaštiti tržišnog natjecanja.

⁸⁰ Zaštita tržišnog natjecanja i državne potpore, mini vodič za poslovnu zajednicu, MINIPO, HAMAG-BIRCO, HGK, HOK, HUP, HSZ; Ovaj projekt sufinancira Europski fond za regionalni razvoj; dostupno na: www.azth.hr/.../minivodic_za_poslovnu_zajednicu.pdf

⁸¹ Članak 14 Zakona o zaštiti tržišnog natjecanja.

⁸² Članak 2 Zakona o državnim potporama.

⁸³ Članak 107 Ugovora o funkcioniranju Europske Unije.

državnom vlasništvu po povoljnijoj cijeni od tržišne, kada poduzetnik prodaje zemljište državi po cijeni znatno većoj od tržišne, kada se poduzetniku omogućava pristupa javnoj infrastrukturi bez plaćanja naknade, kada država rizičnim kapitala dokapitalizira poduzetnika pod povoljnijim uvjetima od privatnog investitora.

Zapravo, državna je potpora oblik pomoći države ili nekog drugog javnog tijela pod njezinom kontrolom određenom poduzetniku, sektoru ili regiji na diskrecijskoj osnovi, s mogućim učinkom na narušavanje tržišnog natjecanja. U zakonodavstvu Unije i Hrvatske ne postoji jednostavna i jednoznačna definicija državnih potpora te u svakom slučaju valja ocijeniti je li riječ o državnoj potpori. Ipak, postoje jedinstveni kriteriji koji su prvi korak u svakoj ocjeni i odgovoru na pitanje predstavljaju li određena sredstva državnu potporu ili ne. Državnom se potporom smatraju ona sredstva i mjere koje ispunjavaju sljedeća četiri uvjeta:⁸⁴

1. Mora biti riječ o sredstvima iz državnog proračuna (uključujući i proračune na lokalnoj i regionalnoj razini, državne fondove ili banke, odnosno sve institucije koje je odredila ili osnovala država), uključujući i umanjeni prihod državnog proračuna kao, primjerice, oslobađanje poduzetnika od uplate poreza i doprinosa;
2. Tim sredstvima poduzetnik ostvaruje ekonomsku prednost koju ne bi mogao ostvariti svojim redovitim poslovanjem, odnosno dodijeljena su mu sredstva ispod uobičajenih tržišnih uvjeta;
3. Ta mjera mora biti selektivna, jer su to sredstva koja su dodijeljena određenom poduzetniku ili poduzetnicima, regijama ili pojedinim gospodarskim sektorima, ili davatelj potpore koristi svoje diskrecijsko pravo; te
4. Mora postojati stvarni ili potencijalni učinak narušavanja tržišnog natjecanja i trgovine između Hrvatske i članica Unije.

⁸⁴ Članak 107, stavak 1 Ugovora o funkcioniranju Europske unije.

Ako pojedina potporna mjera kumulativno ne ispunjava sva četiri gore navedena kriterija, nije riječ o državnoj potpori. Opće mjere koje se odnose na sve poduzetnike i sektore, primjerice, smanjenje ili povećanje poreza za sve, ne smatraju se državnom potporom i stoga nisu zabranjene. To su, primjerice: pomoć kućanstvima i invalidnim osobama, potpore tijelima javnih djelatnosti koja nema ekonomski karakter, opće mjere namijenjene svim poduzetnicima i svim sektorima, potpore za infrastrukturne projekte opće namjene, potpore koja udovoljavaju testu ulaganja po tržišnim uvjetima te potpore namijenjene za obranu i javne radove.⁸⁵

Kontrola državnih potpora u funkciji je zaštite tržišnog natjecanja i osiguranja istih uvjeta poslovanja i mogućnosti uspjeha te povećanja konkurentnosti poduzetnika, kao i privlačenja i poticanja domaćih i stranih investitora. Usmjeravanje državnih potpora na financiranje tzv. horizontalnih ciljeva⁸⁶ i dostupnost potpora većem krugu poduzetnika (primjerice, za istraživanje i razvoj, zaštitu okoliša, zapošljavanje, regionalni razvitak i slično) pridonosi ekonomskom i regionalnom razvoju i jačanju konkurentnosti strateških djelatnosti. Suprotno, dodjela državnih potpora odabranim poduzetnicima, osobito onima u poteškoćama, temeljem pojedinačnih odobrenja Europske komisije, a uz primjenu pravila o sanaciji i restrukturiranju, trebala bi biti izuzetak zbog obnavljanja dugoročne održivosti poduzetnika na tržištu. Politika državnih potpora Unije sažeta je u sintagmi *manje i kvalitetnije* Bolje usmjerene potpore, s naglaskom na mogućnost tržišnog uspjeha, pri čemu su, primjerice, usluge od općeg gospodarskog interesa, ulaganje u istraživanje i razvoj, informacijsku tehnologiju kao i sustavna briga za regionalni

⁸⁵ Zaštita tržišnog natjecanja i državne potpore, mini vodič za poslovnu zajednicu, MINIPO, HAMAG-BIRCO, HGK, HOK, HUP, HSZ; Ovaj projekt sufinancira Europski fond za regionalni razvoj; dostupno na: www.azth.hr/.../minivodic_za_poslovnu_zajednicu.pdf

⁸⁶ Glede tzv. horizontalnih ciljeva, odnosno potpora, Europska je komisija usvojila tzv. horizontalna pravila koja se mogu odnositi na sve poduzetnike i gospodarske sektore.

razvoj važna pitanja za ekonomsku budućnost zajedničkog tržišta Unije.⁸⁷ Za pojedine sektore Europska je komisija donijela pravila o uvjetima koje moraju ispuniti radi usklađenosti s odredbama Ugovora,⁸⁸ pri čemu su najvažnije potpore za sektor čelika, kopneni, pomorski i zračni promet te brodogradnju. Regionalne potpore dodjeljuju se kao poticaj razvoju prostornih jedinica za statistiku druge razine s BDP-om po stanovniku, mjeren kupovnom moći, nižim od 75% prosjeka Unije (dodjelu regionalnih potpora odobrava komisije). Horizontalne državne potpore manje narušavaju tržišno natjecanje od sektorskih, jer su to obično potpore za istraživanje i razvoj i inovacije, za zaštitu okoliša, za male i srednje poduzetnike, za zapošljavanje, za kulturu i očuvanje baštine te za sanaciju i restrukturiranje. Iako se primjenjuju na sve poduzetnike i sektore potpore ipak mogu uzrokovati značajno narušavanje tržišnog natjecanja). Osim navedenih regionalnih, sektorskih i horizontalnih potpora, Zakonom su utvrđena izuzeća od opće zabrane državnih potpora, pa bi se zaključno moglo reći da su dopuštene potpore:⁸⁹

- Za ublažavanje ili otklanjanje šteta od prirodnih nepogoda, izvanrednih ili ratnih okolnosti;
- Za poticanje gospodarskog razvoja područja s neuobičajeno niskim životnim standardom ili velikom nezaposlenošću;
- Za provedbu međunarodnih projekata ili otklanjanje ozbiljnih poteškoća u gospodarstvu;
- Za poticanje određenih gospodarskih djelatnosti ili određenih gospodarskih područja; te
- Za pravne i fizičke osobe kojima je na temelju posebnih propisa povjereno

⁸⁷ Zakonodavni okvir za Hrvatsku čine Zakon o državnim potporama (Narodne novine, broj 47/2014, ali prije svega članci 107 do 109 Ugovora o funkcioniranju Europske Unije i čitava pravna stečevina Unije.

⁸⁸ Članka 107 Ugovora o funkcioniranju Europske unije.

⁸⁹ Članak 107, stavci 2 i 3 Ugovora o funkcioniranju Europske unije.

obavljanje službe od općeg gospodarskog interesa ili utvrđeno isključivo pravo obavljanja određene djelatnosti, a bez kojih ne bi mogle obavljati povjerene zadaće, uz uvjet da su potpore isključivo naknada za to.

Sve potpore Ministarstvo financija mora prijaviti Europskoj komisiji, od čega su izuzete državne potpore koje prije dodjele nije potrebno prijaviti Europskoj komisiji, sukladno važećim propisima Komisije donesenim na temelju Ugovora.⁹⁰ S druge strane, potpore male vrijednosti su potpore uređena važećom uredbom Europske unije, a koje zbog svog iznosa (do 200.000 € tijekom bilo kojeg razdoblja od tri fiskalne godine) ne narušavaju ili ne prijete narušavanjem tržišnog natjecanja i ne utječe na trgovinu između država članica Unije izuzimaju se od obveze prijave,⁹¹ sukladno Ugovoru,⁹² odnosno Uredbi Komisije.⁹³ Potpore male vrijednosti ne mogu se dodijeliti za djelatnosti usmjerene izvozu prema trećim zemljama ili članicama Unije, ne mogu biti uvjetovane korištenjem domaćih u odnosu na uvezne proizvode, za nabavu vozila cestovnog prijevoza tereta poduzetnicima koji prijevoz obavljaju uz naplatu te kao potpora poduzetnicima u poteškoćama. Inače, u hrvatskom se Zakonu potanko govori o Postupanju prije dodjele državnih potpora - glava IV. (Državne potpore za koje postoji obveza prijave Europskoj komisiji⁹⁴, Državne potpore izuzete od obveze prijave Europskoj komisiji⁹⁵, Dodjela potpora male vrijednosti⁹⁶, Postupanje u odnosu na zahtjeve i odluke Europske komisije⁹⁷, Objava

⁹⁰ Članak 108 Ugovora o funkcioniranju Europske unije.

⁹¹ Članak 108 stavak 3 Ugovora o funkcioniranju Europske unije.

⁹² Članak 107 stavak 1 Ugovora o funkcioniranju Europske unije.

⁹³ Uredba Komisije (EZ), broj 1407/2013, od 18. prosinca 2013. godine, o primjeni članaka 107. i 108. Ugovora o funkcioniranju Europske unije.

⁹⁴ Članak 8 (13 stavaka) Zakona o državnim potporama.

⁹⁵ Članak 9 (12 stavaka) Zakona o državnim potporama.

⁹⁶ Članak 10 Zakona o državnim potporama.

⁹⁷ Članak 11 (2 stavka) Zakona o državnim potporama.

programa državnih potpora⁹⁸), o Povratu državne potpore - glava V.⁹⁹ te o Izvješćima, evidencijama i dostavi podataka o državnim potporama i potporama male vrijednosti - glava VI. (Evidencije državnih potpora i potpora male vrijednosti i dostava podataka,¹⁰⁰ Registar državnih potpora i potpora male vrijednosti,¹⁰¹ Izvješće Europskoj komisiji,¹⁰² Godišnje izvješće o državnim potporama).¹⁰³

7. ZAKLJUČAK

Zakonima Europske unije i Republike Hrvatske zabranjene su koncentracije poduzetnika kojima se stvara novi ili jača vladajući položaj jednog ili više poduzetnika, pojedinačno ili skupno, ako mogu značajno utjecati na sprječavanje, ograničavanje ili narušavanje tržišnog natjecanja. Koncentracije poduzetnika mogu nastati spajanjem dvaju ili više poduzetnika na način da poduzetnici nastave poslovati pod imenom jednog od njih, ili tako da osnuju novo društvo, no mogu nastati i stjecanjem kontrole, odnosno prevladavajućeg utjecaja nad poslovanjem, na način da jedan poduzetnik stekne većinski udjel u temeljenom kapitalu ili većinsko pravo glasa u drugom, odnosno drugim poduzetnicima te u slučajevima kada se dva poduzetnika ugovorno udružuju u nekom zajedničkom poslovnom pothvatu, pri čemu ostaju neovisni pravni subjekti, a udružuju se samo na poslu u kojem imaju zajednički cilj i interes i koji kontroliraju obje strane.

Samostalno određivanje cijena i na tom utemeljeno natjecanje poduzetnika na tržištu čini samu bit tržišnog gospodarstva, pa se propisima o zaštiti tržišnog natjecanja najstrože zabranjuju bilo kakvi horizontalni sporazumi kojim se tržišni takmaci (izravni konkurenti) dogovaraju o cijeni proizvoda ili

usluga (tzv. cjenovni karteli). Zato, onemogućavanje i kažnjavanje bilo kakvog dogovora o cijenama između konkurenata jedna je od temeljnih svrha propisa o zaštiti tržišnog natjecanja i jedna od glavnih zadaća tijela za zaštitu tržišnog natjecanja svake države, a Hrvatska nije nikakva iznimka. Prema Zakonu, osobito su zabranjeni sporazumi kojima se izravno ili neizravno utvrđuju kupovne ili prodajne cijene, odnosno drugi trgovinski uvjeti, ograničava ili nadzire proizvodnja, tržište, tehnološki razvoj ili ulaganje, dijele tržišta ili izvori nabave, primjenjuju nejednaki uvjeti na istovrsne poslove s različitim poduzetnicima, čime ih se dovodi u nepovoljniji položaj u odnosu na konkurenciju te uvjetuje sklapanje ugovora prihvaćanjem od drugih ugovornih strana dodatnih obveza koje po svojoj prirodi ili trgovačkim običajima nisu u vezi s predmetom tih ugovora.

Zlouporaba vladajućeg položaja netržišno je ponašanje, odnosno djelovanje kojim poduzetnik odnosno poduzetnici u vladajućem položaju zajednički nastoje taj položaj zadržati ili ojačati primjenom nedopuštenih sredstava, iskorištavanjem tog položaja, isključivanjem ostalih poduzetnika i posljedično, smanjenjem tržišnog natjecanja na predmetnom tržištu. Zabranjena je svaka zlouporaba vladajućeg položaja jednog ili više poduzetnika na tržištu. Pretjerane, predatorske i diskriminacijske cijena te vezivanje proizvoda i odbijanje opskrbe, najčešći su oblici zlouporabe vladajućeg položaja.

Zabranjene su i državne potpore kojima se daje izravna prednost poduzetnicima, kao što su izravne subvencije, subvencije kamata, porezna oslobođenja i izuzeća, otpis dugova, zajmovi pod povoljnijim uvjetima (niže kamatne stope) od tržišnih, državna jamstva, ulaganja u temeljni kapital poduzetnika i slično. Međutim, postoje i potpore koje su manje očite, ali također osiguravaju selektivnu ekonomsku prednost poduzetniku ili skupini poduzetnika u odnosu na ostale izravne konkurente na tržištu, i to u slučajevima kada poduzetnik kupuje, iznajmljuje ili

⁹⁸ Članak 12 Zakona o državnim potporama.

⁹⁹ Članak 13 (4 stavka) Zakona o državnim potporama.

¹⁰⁰ Članak 14 (5 stavaka) Zakona o državnim potporama.

¹⁰¹ Članak 15 (3 stavka) Zakona o državnim potporama.

¹⁰² Članak 16 (2 stavka) Zakona o državnim potporama.

¹⁰³ Članak 17 (5 stavaka) Zakona o državnim potporama.

koncesionira zemljište u državnom vlasništvu po povoljnijoj cijeni od tržišne, kada poduzetnik prodaje zemljište državi po cijeni znatno većoj od tržišne, kada se poduzetniku omogućava pristupa javnoj infrastrukturi bez plaćanja naknade te kada država putem tzv. rizičnog kapitala dokapitalizira poduzetnika pod povoljnijim uvjetima nego što bi to učinio privatni investitor.

POPIS CITIRANIH IZVORA

1. Babić, Boris: Reforma hrvatskog prava tržišnog natjecanja - pogled odvjetnika; dostupno na www.babis-partners.hr/reforma-hrvatskog-prava-... iz 2008. godine
2. Cerovac, Mladen: Zabrana sporazuma o cijenama u pravu tržišnog natjecanja; dostupno na: www.agenti.hr/.../novi-zakon-o-zaštiti-trzisno...
3. Čolić, Luka: Novi zakon o zaštiti tržišnog natjecanja; dostupno na: www.wolfheiss.com/.../Client..
4. O pravu tržišnog natjecanja i Agenciji za zaštitu tržišnog natjecanja (kratki vodič za poduzetnike), Agenciji za zaštitu tržišnog natjecanja, Zagreb, 2006.; dostupno na: www.aztn.hr
5. Olgica Spevec, predsjednica Vijeća za zaštitu tržišnog natjecanja (Predgovoru): O pravu tržišnog natjecanja i Agenciji za zaštitu tržišnog natjecanja (kratki vodič za poduzetnike), Agenciji za zaštitu tržišnog natjecanja, Zagreb, 2006. godine; dostupno na: www.aztn.hr
6. *Pravila o zaštiti tržišnog natjecanja koja se primjenjuju na poduzetnike nalazimo u člancima 101 do 106 Ugovora o funkcioniranju Europske unije.*
7. Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju između Republike Hrvatske i Europskih zajednica i njihovih država članica, potpisan u Luksemburgu 29. listopada 2001. godine, a donesen u Hrvatskom saboru 5. prosinca 2001. godine
8. Ugovor o funkcioniranju Europske unije (SL C 115, 09. 05. 2008.).
9. Uredba Komisije (EZ), broj 1407/2013, od 18. prosinca 2013. godine.
10. Uredba Vijeća (EZ), broj 1/2003, od 16. prosinca 2002. godine.
11. Uredba Vijeća (EZ), broj 139/2004, od 20. siječnja 2004. godine.
12. Zakon o državnim potporama, Narodne novine, broj 47/2014., stupio na snagu osmog dana od objave u Narodnim novinama.
13. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti tržišnog natjecanja, Narodne novine, broj 80/2013., stupio na snagu danom pristupanja Republike Hrvatske Europskoj uniji.
14. Zakon o zaštiti tržišnog natjecanja. Narodne novine, broj 79/2009., stupio na snagu 1. listopada 2010. godine.
15. Zaštita tržišnog natjecanja i državne potpore, mini vodič za poslovnu zajednicu, MINIPO, HAMAG-BIRCO, HGK, HOK, HUP, HSZ; Ovaj projekt sufinancira Europski fond za regionalni razvoj; dostupno na: www.azth.hr/.../minivodic_za_poslovn_u_zajednicu.pdf

PREDUZETNIŠTVO KAO CJELOŽIVOTNO UČENJE

Prof. mr Višnja Kojić, SŠC 066-706-213, fax 051-247-981, visnja.k@apeiron-uni.eu
Dr. sci Milanka Aleksić, 066-802-443, fax 051-247-981, milanka.a@apeiron-uni.eu
SŠC "Gemit-Apeiron" Banjaluka, 78000 Banjaluka, Pere Krece 13

***Sažetak:** Na osnovu podataka Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine iz avgusta 2014.godine, broj registrovanih nezaposlenih iznosio je 552.363 lica. Alarmanatna i visoka stopa nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini, direktna je posljedica ratnih razaranja, masovnog raseljavanja, uništene privrede, loše privatizacije i sive ekonomije. Danas je Bosna i Hercegovina zemlja u tranziciji, zemlja siromašnih i zemlja nezaposlenih. Ali, ona je i zemlja neprepoznatih i neiskorištenih prilika i šansi, čije najveće bogatstvo su ljudski resursi, kojima je potrebno preduzetničko obrazovanje i cjeloživotno učenje. Rješenje ekonomskog, političkog i socijalnog problema, trebalo bi, prvenstveno, potražiti u nama samima, u ličnoj i kolektivnoj inicijativi, u usklađivanju naših prirodnih i ljudskih resursa prema globalnim potrebama tržišta rada. Da bi odgovorili izazovima konkurentnosti na tržištu i zadacima koje Evropska Unija 2020 postavlja pred BiH, stanovništvu su neophodne životne kompetencije. Nefunkcionalna znanja trebalo bi zamijeniti upotrebljivim, korisnim znanjima, vještinama, umijećima i stavovima. Preduzetničko obrazovanje i cjeloživotno učenje treba da postanu sastavni dio života, način razmišljanja i stil življenja koji će da aktiviraju kreativnost i inovativnost, pospješe lični i kolektivni razvoj, te omoguće samozapošljavanje, zapošljavanje i otvaranje novih radnih mjesta.*

***Ključne riječi:** nezaposlenost, cjeloživotno učenje, životne kompetencije, samozapošljavanje.*

ENTREPRENEURSHIP AS A LIFELONG LEARNING

***Abstract:** Based on the data of the Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina in August 2014, the number of registered unemployed persons amounted to 552.363. It is alarming that the high unemployment rate in Bosnia and Herzegovina is a direct consequence of the war, massive displacement, destroyed economy, bad privatization and the grey (underground) economy. Today, Bosnia and Herzegovina is a country in transition, a country of poor and unemployed people. It's a country of unrecognized and untapped opportunities and chances which most valuable asset is human resource, who need entrepreneurship and lifelong learning. Solution of economic, political and social problems firstly we need to take a deep look at ourselves, at our personal and collective initiation in aligning our natural and human resources to the global labor market. To meet the challenges of competitiveness in the market and the challenges of the Project of South-Eastern Europe in 2020, the population needed life skills. We need to replace dysfunctional knowledge with usable and useful knowledge, skills and attitudes. Entrepreneurial education and lifelong learning should become an integral part of our life, way of thinking and lifestyle that will trigger creativity and innovation, enhance personal and collective development, and facilitate self-employment, employment and new job opportunities.*

***Keywords:** unemployment, lifelong learning, environmental competence, self-employment*

1. UVOD

Lideri Evropske Unije, 3.marta 2010.godine u Briselu, usvojili su Strategiju „Evropa 2020“ (EUROPA 2020. A Strategy for smart, sustainable and inclusive growth), novu strategiju za pametan, održiv i inkluzivni rast. Evropska komisija je u sedam vodećih inicijativa Strategije, istakla važnost stručnog obrazovanja, jačanja radnih vještina, otvaranja novih radnih mjesta, zapošljavanja i socijalne kohezije.

Pod tačkama 2. „Mladi u pokretu“ i 6. „Program za nove vještine i radna mjesta“¹⁰⁴ strategija „Evropa 2020“ ističe značaj kvaliteta obrazovanja i obuke za lakši ulazak mladih na tržište rada, uzajamnu povezanost obrazovanja i tržišta rada i neophodnost sticanja vještina koje će pomoći radnoj snazi da dođe do zaposlenja.

„Evropa 2020“ ima za cilj privredno jaku i tržišno stabilnu, jedinstvenu Evropu sa jakom ekonomijom baziranoj na znanju, kvalifikovanoj radnoj snazi i velikom stopom zaposlenosti.

2. AKTIVIRANJE INTELKTUALNOG I LJUDSKOG KAPITALA

Znanje je najveći kapital koji pokreće ekonomski, privredni i socijalni rast društva. Znanje kao intelektualni kapital, treba da bude pokretačka snaga svakog društva i da ima funkciju stvaranja materijalnih i nematerijalnih dobara.

Izraz intelektualni kapital objašnjava se na više načina. „Intelektualni kapital je "suma znanja svih ljudi u kompaniji, ali znanja koja doprinose konkurentskoj prednosti na tržištu", "znanje koje se može konvertovati u vrednost", "intelektualni potencijal koji se može upotrebiti radi stvaranja bogatstva", "snaga kolektivnog uma". Intelektualni kapital obuhvata neopipljive resurse, on danas stvara

gotovo 80% ekonomske vrednosti, na njemu se zasniva konkurentna prednost, stvaranje vrednosti i vrednost kompanije su rezultat snage intelektualnog kapitala.”¹⁰⁵

Bosna i Hercegovina je zemlja bogata prirodnim resursima, ali je najbogatija ljudskim kapitalom. Mi smo država čije postojeće, neiskorištene resurse treba aktivirati, usmjeriti, planski i organizovano eksploatisati i generisati u nove vrijednosti.

Intelektualni kapital i sposobna, motivisana, kompetentna radna snaga u stanju su da kreiraju i inoviraju nove proizvode, nove usluge, ožive privredu, ojačaju ekonomiju, osiguraju visok stepen zaposlenosti i stvore blagostanje

Izlaz i spas za masu nezaposlenih mladih i starijih je u preuzimanju inicijative, istraživanju i prepoznavanju vlastitih sposobnosti i potencijala, u promjeni načina razmišljanja, u primjeni preduzetničkih vještina i u aktivnom cjeloživotnom učenju. Cjeloživotno učenje obuhvata formalno, neformalno i informalno obrazovanje, i kao takvo daje čovjeku „alat“ da odgovori na sve promjene i situacije u svom životnom okruženju. To je učenje „od kolenke pa do groba“¹⁰⁶, učenje u svim prilikama i neprilikama, učenje kod kuće, na ulici, u društvu.

Da bi se povećala vrijednost ljudskog resursa potrebno je stalno, permanentno ulaganje u obrazovanje, dokvalifikaciju, prekvalifikaciju i sve oblike cjeloživotnog učenja.

3. CJELOŽIVOTNO PREDUZETNIČKO UČENJE

„Znanje je najjače oružje,

kojim ljudi mogu promijeniti svijet.“

Nelson Mandela¹⁰⁷

Nezaposlenost je najveći problem u Bosni i Hercegovini, koji vodi siromaštvu,

¹⁰⁴Amra Hodžić, „Pregled strategije Evropa 2020“, Direkcija za evropske integracije Vijeća ministara BiH, Sarajevo, februar 2014.g.

¹⁰⁵http://www.gmbusiness.biz/index.php/arhiva/21-30/gm_30/3381.html, datum uvida 25.11.2014.

¹⁰⁶Branko Radičević „Đački rastanak“

¹⁰⁷<https://hr->

[facebook.com/NajboljiCitatiPoznatihKn..](https://hr-facebook.com/NajboljiCitatiPoznatihKn..)

raseljavanju aktivnog stanovništva (oko 150.000 mladih, do avgusta 2013.g.)¹⁰⁸, „odlivu mozgova“ i socijalnoj isključenosti.

Bez obzira o kojem se stepenu stručne spreme radi, nikoga više ne čeka siguran i trajan posao, a zatvaranja firmi i otpuštanja radnika su svakodnevnica i životna realnost na našim prostorima.

Ratna dešavanja, uništena privreda, teški ekonomski i socijalni uslovi života postavili su pred građane Bosne i Hercegovine pitanja:

- šta raditi, gdje i kako se zaposliti?
- koja znanja i vještine trebaju tržištu rada?
- kako pomoći sebi i drugima?

Odgovor leži u trenutnom traženju rješenja, akciji, pozitivnom stavu, snalažljivosti, kreativnosti, inovativnosti, inicijativi, vještinama, korištenju prilika, prepoznavanju šansi, istraživanju mogućnosti i brzom prilagođavanju promjenama, kako na lokalnom tako i na globalnom tržištu rada.

Zastarjeli obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini, većinom zasnovan na teoretskom učenju, potrebno je što hitnije zamijeniti savremenim, preduzetničkim obrazovanjem u kojem se uče i stiču životne kompetencije.

U današnjim, turbulentnim i promjenljivim uslovima na globalnom tržištu rada potreba za savremenim, funkcionalnim obrazovanjem, kojim se stiču znanja, vještine i stavovi, postala je potreba od egzistencijalnog značaja. Samo „naoružani“ novim, funkcionalnim znanjima, preduzetničkim vještinama i praktično obučeni, ljudi mogu odgovoriti današnjim tržišnim zahtjevima i svjetskim promjenama.

Potrebno je promijeniti način korištenja znanja, usavršiti vještine i umijeća, te upotrijebiti kreativnost i inovativnost za stvaranje novih proizvoda i dobara i boljih uslova života.

Uvođenjem preduzetničkog obrazovanja u vrtiće i u osnovne škole, uvođenjem dualnog sistema obrazovanja u srednje škole (Austrija, Njemačka, Švajcarska, Danska) i na visokoškolske ustanove u Bosne i Hercegovini, imaće za cilj novi, preduzetnički,

savremen način razmišljanja i praktičnog nalaženja rješenja.

Preduzetništvo je značajan privredni fenomen koji aktivira postojeće resurse, stimuliše radni i životni uspjeh pojedinca, podstiče ekonomski rast društva u cjelini i obezbjeđuje zaposlenost i stvara nova radna mjesta.

Po uzoru na napredne i bogate države koje najvažnijom investicijom smatraju ulaganje u ljude i njihovo obrazovanje, Bosna i Hercegovina bi hitno trebala modernizovati postojeće nastavne planove i programe i uvesti nove standarde i vrijednosti u obrazovni sistem.

“Smjernice za uvođenje preduzetništva i usvajanje preduzetničkih kompetencija realizovane su u sljedećim dokumentima EU:

Lisabonskoj strategiji (2000.g.),

Evropskoj povelji o malom gospodarstvu (2003.g.),

Zelenoj knjizi o poduzetništvu u Evropskoj uniji (2003.g.),

Programu za poduzetničko obrazovanje u Evropi, Oslo (2006.g.),

Putu razvoja ka 2020.godini.

Zemlje članice EU i Evropska komisija su učvrstile saradnju u 2009. godini sa Programom strateških okvira za Evropsku saradnju na polju obuka i obrazovanja (ET2020) koji su nastavak programa obrazovanja i obuka iz 2010.godine, a koji je započeo 2001.godine.“¹⁰⁹

Samo preduzetnički naučeni i obučeni možemo odgovoriti svjetskim izazovima, savremenim informacionim tehnologijama, konkurentnosti i tržišnim promjenama.

¹⁰⁸ Agencija za rad i zapošljavanje u BiH, Sarajevo, oktobar 2013.g.

¹⁰⁹ www.mcp.gov.ba/org_jedinice/sektor_obrazovanje/.../strateski_doc/?id,

4. ZAKLJUČAK

“Ne učimo za školu,
učimo za život.”

Seneka¹¹⁰

U ovom trenutku, Bosna i Hercegovina je država – potencijalni kandidat, koja čeka prijem u članstvo Evropske Unije.

Jedan od zahtjeva i uslova za pristup Evropskoj Uniji je i složen proces uvođenja i implementacije Strategije uvođenja preduzetništva u obrazovni sistem BiH 2012-2015.

Evropska Unija, pred buduće članice, postavila je do 2020.godine sljedeće zadatke: “Cjeloživotno učenje i mobilnost.

Povećan kvalitet i efikasnost.

Pravičnost, socijalna kohezija i aktivno građanstvo.

Kreativnost, inovativnost i preduzetništvo.”¹¹¹

Bez obzira na (ne)ulazak u članstvo Evropske Unije, potrebno je da svi građani Bosne i Hercegovine rješenje životnih problema i izlazak iz opšte krize, počnu tražiti u svojim vlastitim potencijalima, ulaganju u znanja i vještine, pojedinačnoj i kolektivnoj inicijativi i zajedničkom zalaganju za opšte dobro.

Ljudski resursi su poput prirodnih – često su duboko zakopani, krajnje je vrijeme da ih počnemo otkrivati i koristiti.

Kada bismo se svi aktivirali i naučili koristiti svoje resurse, talente i vještine i kada bismo cjeloživotno preduzetničko učenje prihvatili kao stil, način života da svako na svoj način i sa svojim mogućnostima doprinosi sebi i zajednici, napravili bismo veliki korak prema

idealnom svijetu.

LITERATURA

ČASOPISI I ZBORNICI RADOVA

1. ABU Consult,(2011),“Strategija učenja o preduzetništvu u obrazovnim sistemima u BiH za period 2012–2015“, Sarajevo
2. Hodžić Alma,(2014),“Pregled strategije Vropa 2020“,Direkcija za evropske integracije Vijeća ministara BiH, Sarajevo
3. ETF,(2014),“Torinski proces 2014-2020“,Sarajevo

INTERNET STRANICE:

1. www.mcp.gov.ba/org_jedinice/sektor_obrazovanje/.../strateski_doc/?id,,25.10.2014. www.zivotna-skola.hr/kompetencija.html,datum uvida23.08.2013.
2. www.vetbih.org/portal/index.php?option=com-content,datum uvida23.08.2013.
3. www.azoo.hr/images/stories/dokument_i/graanski_odgoj/EK.doc,,datum uvida20.12.2013.
4. www.srednja.hr/.../Za-poslove-buducnosti-necete-trebati-fakultetsku-diplomu,datum uvida20.04.2013.
5. www.rpz-rs.org,datum uvida10.11.2014.
6. www.poslovni.hr/tag/dan-shechtman-18290,datum uvida20.06.2013.
7. www.etf.europa.eu/datum uvida22.04.2013.

¹¹⁰<https://hr-hr.facebook.com/NajboljiCitatiPoznatihKn..>

¹¹¹www.azoo.hr/images/stories/dokumenti/graanski_odgoj/EK.doc,

NANO-NAUKA I SOFTVER ZA MOLEKULSKO MODELIRANJE

Akademik prof.dr Mirsad Nuković,
dr Jusuf Nuković,
Farmaceutsko zdravstveni fakultet Travnik, naukom@yahoo.com

Mirjana Marinković, Klinički centar u Nišu

Sažetak: Nano-nauka obuhvata niz tehnika i tehnologija u okviru fizike čvrstog stanja i fizike materijala, bioinženjeringa, hemije i informatike koji konvergiraju “odozgo” ili “odozdo” ka nanoskali. Danas se pod nanonaukom i nanotehnologijom podrazumijevaju istraživanja u slijedeće četiri oblasti: nano-elektronika, nano-materijali, molekulske nano-tehnologije i nanodimenziona mikroskopija. Osnovni moto nanotehnologija je: zaposliti individualne atome ili molekule da konstruišu funkcionalne strukture. Smatra se da će nanotehnologija imati mnogo veći impakt na društvo nego što to danas imaju poluprovodničke i bio-tehnologije. Skanirajuća tunelska mikroskopija STM, tehnika zasnovana na atomskim silama, kao i takozvana ATM, spektroskopija, su nezaobilazne tehnike za karakterizaciju materijala u nano-skali. Rezultati modernih programa za molekulsko modeliranje mogu veoma uspješno da simuliraju rezultate nekih instrumenata koji se koriste u instrumentalnoj hemijskoj analizi i praćenju toka hemijskih reakcija. Računarske metode su mnogo jeftinije od spektroskopskih, i u današnje vrijeme su jako pouzdane ako znamo da ih pravilno primenjujemo, ali to naravno ne znači da treba u potpunosti da zamijene eksperimentalne hemijske metode.

Ključne reči: nano-nauka, spektroskopija, softver, molekulsko modeliranje.

NANO SCIENCE AND MOLECULAR MODELLING SOFTWARE

Abstract: Nano Science comprises a line of techniques and a technology within the frame of physical solid condition and physical material, Bio-Engineering, Chemistry and IT that converge from “top down” or “down to top” towards a Nano scale. Today, Nano Science and Nano Technology include researches in the following four areas: Nano Electronics, Nano Materials, Molecular Nano Technologies and Nano Dimensional Microscopy. The primary motto of Nano Technology is: hire individual atoms or molecules to construct functional structures. It is considered that Nano Technology shall have much higher impact onto a society that semiconductor and bio-technologies have today. A Scanning Tunnel Microscopy- STM, a technique based on atomic forces, and so-called ATM spectroscopy, are inevitable techniques for characterization of materials in a Nano scale. The results of modern programmes for molecular modelling can simulate very successfully the results of some instruments used in instrumental chemistry analyse and follow a flow of chemical reactions. Computer methods are quite cheaper than spectroscopic, but today, they are very reliable, if we know how to apply them correctly, but this does not mean, of course, to replace them completely with experimental chemical methods.

Keywords: Nano Science, spectroscopy, software, molecular modelling.

UVOD

Izraz "nano" potiče od grčke riječi „nannos“ koji označava nešto sićušno, a za nanotehnologiju možemo reći da podrazumijeva istraživanje i manipulisanje materijom u sferi ispod 100 nanometara (nm) što predstavlja da se radi o redu veličine molekula i virusa. Deset spojenih atoma vodika imaju dužinu jednog nanometra. Male stvari se ponašaju sasvim drukčije. Time se može objasniti razvoj mnogih novih proizvoda. Istraživači kreiraju majušne stvari sa zapanjujućim svojstvima. Na primer "Carbon nanotubes" nano cijevi od ugljenika, je uzor nanotehnologije. Ugljenik koji se u formi grafita koristi u olovkama je mek i lomljiv, dok je nano cijev od ugljenika koja se sastoji iz veoma tankog grafitnog sloja u formi cijevi prečnika manjeg od pola nanometra čvršća od čelika sto puta, a pri tom je šest puta lakša. Nano cijev je najtvrdi i materijal najstabilnije forme koju poznajemo, pritom i jedan od najboljih provodnika toplote i struje na svijetu. Nano cijev može da transportuje sto puta više struje od bakarne žice. Svi žele nano cijevi.¹¹²

Nano tehnologija može da se koristi i u borbi protiv bakterija ili virusa.¹¹³ Firma Nucryst Pharmaceuticals u kanadskoj provinciji Alberta proizvela je medicinski uređaj koji povezuje narodnu medicinu iz prošlih vremena i stvoreno novo znanje. Još su stari Grci upotrebljavali srebrni prah u liječenju rana tako što su na opekotine stavljali srebrni puder usitnjen do veličine "nana", što je imalo bolje dejstvo nego kada se koriste krupniji granulati. Farmaceutska firma Nucryst je otkrila staru metodu liječenja i dalje je usavršila. Djelici nano dospevaju u kožu i djeluju kontinuirano što omogućuje da se zavoji kod opekotina mijenjaju samo jednom nedjeljno, ranije se to moralo raditi više puta dnevno i za pacijente je bilo jako mučno i bolno.¹¹⁴

¹¹² Benoit Simart, vodeći naučnik na Nacionalnom istraživačkom Konsilu Kanade u Otavi, skraćeno NRC

¹¹³ www.dwelle.de

¹¹⁴ Profesor doktor Gari Sibald sa Univerziteta u Torontu, koji je i načelnik jedne klinike za kožne bolesti

1. NOVI MATERIJALI

Postoji niz definicija pojma nano-nauka, odnosno nano-tehnologija. One se neprestano dopunjuju i usavršavaju. Mi smo ovdje izabrali definiciju američke agencije NASA:¹¹⁵

Nanotechnology is a rapidly expanding field, focused on the creation of functional materials, devices, and systems through the control of matter on the nanometre scale, and the exploitation of novel phenomena and properties at that length scale:

„Nanotehnologija je polje sa brzim rastom, usmjerena na stvaranje funkcionalnih materijala, uređaja i sistema kroz kontrolu materije na nanometarskoj skali, i eksploataciju novih pojava i osobina na toj skali dužine“.

O impaktu nanotehnologija na društvo vrijedno je istaći mišljenje Richard Smalley, dobitnika Nobelove nagrade za hemiju za otkriće treće alotropske modifikacije ugljenika: fullerena C60.: 'The impact of NT on health, wealth, and the standard of living for people will be at least the equivalent of the combined influences of micro-electronics, medical imaging, computer-aided engineering, and man-made polymers in this century'. ("Utjecaj NT na zdravlje, bogatstvo, a životni standard za ljude će biti najmanje ekvivalent kombiniranog utjecaja mikro-elektronike, medicinske slike, inženjeringa uz pomoć računara i vještačkih polimera u ovom stoljeću").

1.1. STM i ATM spektroskopija

NT je po prvi put uvedena kao pojam 1971. od strane Norio Taniguchi-ja za ultra preciznu manipulaciju (proizvodnju). Glavni napredak

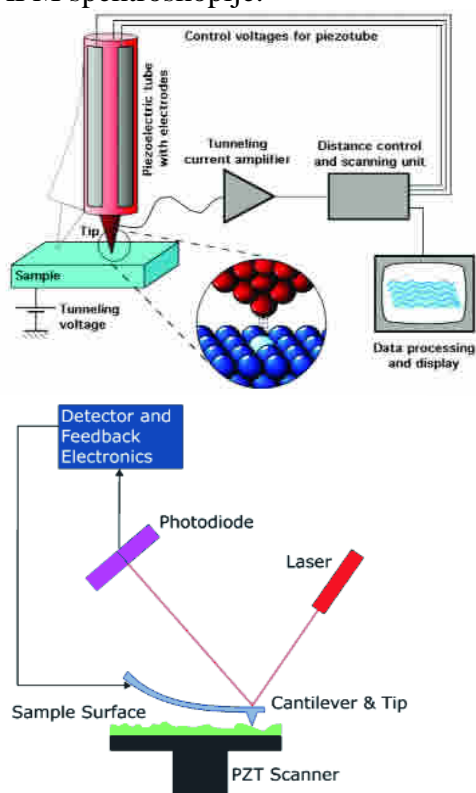
---

kaže: Korišćenje ovih metoda donelo je veliko poboljšanje u lečenju i previjanju 70 posto pacijenata sa teško zalečivim hroničnim ranama. Mast za lečenje ekcema proizvedena po metodama nanotehnologije već se klinički ispituje u Kanadi.

¹¹⁵ Zoran V. Popović, Institut za fiziku - Beograd, Centar za fiziku čvrstog stanja i nove materijale

učinjen je 1981. pronalaskom skanirajuće tunelske mikroskopije (STM) za koju su G. Binnig i H. Rohrer doбили Nobelovu nagradu za fiziku za 1986. Šematski prikaz STM spektroskopije dat je na slici 1. Ova tehnika zasnovana na atomskim silama, takozvana ATM (atomic force microscopy), spektroskopija (slika 2), otkrivena je 1985. Ove dve tehnike (STM i AFM) su nezaobilazne tehnike za karakterizaciju materijala u nano-skali.

Slika 1. Šematski prikaz STM spektroskopije. Slika 2. Šematski prikaz AFM spektroskopije.

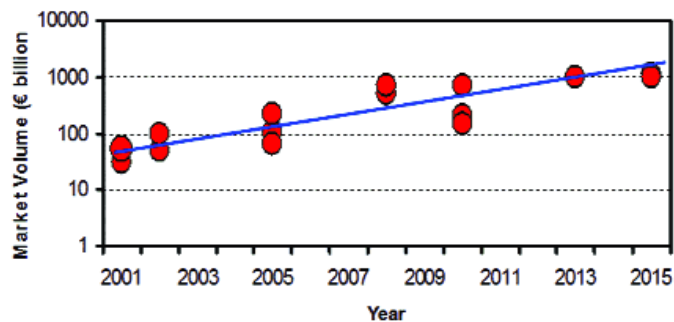
STM omogućava vizuelizaciju oblasti sa visokom gustinom elektronskih stanja i na taj način uočava poziciju individualnog atoma. Koristi se za dobijanje slike površina provodnih uzoraka. Rezolucija ove tehnike je 0.2 nm. Veoma oštar vrh (tip) STM-a se kreće po površini uzorka. Uzorak i tip se nalaze pod naponom i u zavisnosti od njegove veličine elektroni će se kretati (tunelovati) između površine uzorka i tip-a, što ima za posledicu pojavu slabe električne struje. Veličina ove struje zavisi od rastojanja između tip-a i

površine uzorka i njena promjena se vizuelizuje kao izgled površine uzorka. Ova tehnika se ne može koristiti kod izolatorskih uzoraka što je njen glavni nedostatak.

Mikroskopija na bazi atomskih sila ATM, sastoji se od konzole na kojoj se nalazi oštar vrh (tip). Ovaj vrh se dovede do površine uzorka onoliko blizu dok Van der Valsove sile ne prouzvedu izgib konzole. S druge strane, laserski snop je usmjeren na vrh tipa, a reflektovani snop na mrežu (polje) fotodioda. Kada dođe do izgiba konzole, laserski snop reflektovan od tip-a se pomera i pobuđuje različite fotodiode na detektoru. Na ovaj način se dolazi do vizuelizacije oblika površine uzorka. AFM spektroskopija ne zahtijeva posebne uslove (vakuum ili posebnu pripremu uzoraka) pa se može koristiti i za biološke sisteme. Glavni nedostatak ove tehnike je relativno malo polje merenja površine uzorka (150x150 mikrometara), dok u slučaju STM ono je reda nekoliko milimetara.

Danas se pod nanonaukom i nanotehnologijom podrazumijevaju istraživanja u slijedeće četiri oblasti: nano-elektronika, nano-materijali, molekulske nano-tehnologije i nanodimenziona mikroskopija. Predviđa se da će NT biti ključne tehnologije u slijedećim oblastima: Medicina i zdravlje, Informacione tehnologije, Proizvodnja i skladištenje energije, Novi materijali, Hrana, voda i zaštita okoline, Nove instrumentalne tehnike i Bezbjednost.

Slika 3. Ilustracija trenda rasta tržišta proizvoda baziranih na nanotehnologijama.¹¹⁶

Jedno od centralnih pitanja koje se danas postavlja je kako smanjiti rizik od korišćenja

¹¹⁶ Planeta.rs

proizvoda nanotehnologija na najmanju moguću mjeru. U tom cilju zahtijeva se da se, još u istraživačkoj fazi razvoja NT tehnologija, razmatraju pitanja štetnosti uticaja nanotehnologija na zdravlje, bezbjednost i zaštitu okoline. Finansiraju se i posebni projekti vezani za toksikološke studije utjecaja nanočestica na zdravlje.

2. PROGRAMIRANJE I NANOTEHNOLOGIJA

Aktuelna istraživanja u oblasti nanotehnologija uglavnom su povezana sa računarskim simulacijama. Većina nanotehnoloških projekata još uvek nema uslova da se isproba u praksi ali zato mogu da se razvijaju i usavršavaju u virtuelnom svijetu. Pravljenje simulacija je veoma važan korak u kreiranju nano uređaja. Kako su ovi uređaji atomskih razmjera, na njih se ne primjenjuju klasične simulacione metode već se njihov rad može mnogo preciznije opisati sa kvantno-mehaničkim jednačinama. Zahvaljujući preciznom izračunavanju međuatomskih sila u mogućnosti smo da simulacijom tačno definišemo ponašanje nekog nanosklopa. Programiranje simulacija međuatomskih djelovanja je najjednostavniji i najjeftiniji način da se isproba mogući projekat. U okviru ovih simulacija najvažniju ulogu imaju molekularni proračuni. Na nano nivou gravitacija i inercija su zanemarljivi u odnosu na međuatomske i međumolekularne sile. Zbog toga su neophodni novi inženjerski alati koji mogu da proračunaju pravi položaj atoma u okviru molekula, njegove veze sa ostalim atomima u molekulu, kao i stabilnost celog molekula. Ti alati bi, dalje, trebalo da imaju mogućnost simulacije molekulskih reakcija kao i mogućnost proračuna dejstva spoljnih sila na zadati molekul ili grupu molekula. Sve ovo nije nemoguć zadatak i već postoje programi koji se uspješno snalaze u rješavanju ovakvih problema, ali oni rade sa relativno malim brojem atoma.

Nedostatak postojećih programa za molekularne proračune jeste njihovo ograničenje na par stotina hiljada atoma. Kod istraživanja, proračuni sa ovolikim brojem

atoma su sasvim zadovoljavajući, ali za inženjerske zahvate projektovanja nekog nano uređaja neophodan je rad sa milionima atoma. Ako bismo željeli da stvorimo neki makro objekat ređajući atom po atom, tada bi količina atoma sa kojom treba da se operiše u nekom programu bila ekstremno velika. Trenutno ne postoji računarsko rješenje za izvršavanje ovako složenih operacija nad tolikim brojem atoma. Primjera radi, u tijelu čovjeka koji ima oko 70 kg trebalo bi, po proračunima, da bude oko 7×10^{27} atoma.¹¹⁷

2.1. Računarski bazeni

Problem kvantnih proračuna nad velikom količinom atoma za sada se rješava korišćenjem računarskih bazena. Računarski bazen je skup velikog broja snažnih računara koji se nalaze u nekoj mreži. U svakom institutu ili većoj firmi postoji veliki broj računara koji se koriste za jednostavne poslove tipa kucanja pisama ili rad u nezahtevnim programima.

U takvim situacijama procenat iskorišćenosti računara je izuzetno mali tako da su oni uglavnom neiskorišćeni. Dakle, kancelarijski računari se obično isključuju poslje završetka radnog vremena. Ovi računari mogu da se iskorista za komplikovana molekularna izračunavanja koja su potrebna u nanotehnologiji. Svi računari u institutu ili firmi povežu se preko mreže (obično su i povezani) i na svima se instalira softver koji preuzima deo molekularnih izračunavanja kada procesor tog računara nije angažovan. Na ovaj način se kreira bazen procesora koji preuzimaju dio posla u trenutku kada nisu angažovani na svojim primarnim poslovima. Kada se neki računar trenutno ne koristi za tekuće zadatke onda ga program, koji nadgleda bazen, angažuje za izvršavanje unaprijed zadatog proračuna. Tako se angažuje veliki računarski potencijal pa se mogu izvršiti veći molekularni proračuni. Da bi mogao posao da se podjeli na veliki broj računara

¹¹⁷ Mateja Opačić, Programiranje i nanotehnologije, SciTech br.009.

potrebno je da postoji veliki broj ne zavisnih proračuna koji mogu da se prosljede pojedinačnim procesorskim jedinicama na obradu. Ovakvi sistemi zahtjevaju programe specijalno pisane za ovakav distributivan način rada. Od ne specijalizovanih programskih jezika u kojima mogu da se programiraju ovakvi sistemi najpopularniji je Java. Ovakvi bazeni već postoje u mnogim istraživačkim centrima, a NASA svoj bazen koristi, između ostalog, i za molekularne proračune za potrebe nano-tehnologije.

2.2. Softverski alati

U budućem nanotehnološkom svijetu sve će biti softver. Naučnici se trude da naprave nanoasemblere koji su u stanju da kreiraju bilo šta, odnosno sve što vam padne na pamet, atom po atom. Ako je robot u stanju da slaže atome po zadatom programu, onda samo treba da imamo odgovarajuće programe za sve što želimo. Dakle, situacija nije uopšte tako drastično različita od današnje i nemoguća kao što zvuči na prvi pogled. Trenutno za sve što želimo da napra-vimo, bilo da je to pita ili avion, potreban nam je recept ili nacrt, koji je neko nekada smislio i zapisao. Napretkom tehnike olovke i papiri zamjenjeni su računarima, ali i dalje su ljudi ti koji će smišljati recepte, da bi to što pravimo ispalo dobro.

3. SOFTVER ZA MOLEKULSKO MODELIRANJE

Molekulska modeliranja primjenjujemo u svim onim slučajevima kada je nemoguće primjeniti eksperimentalne metode. Nije poznata eksperimentalna metoda kojom može da se izmjeri dužina veze, gustina elektrona, ili raspodjela molekuskog naelektrisanja kod prelaznih stanja i nestabilnih intermedijera. Sa druge strane programi za molekulska modeliranja su moćni u rješavanju ovakvih problema, jer tretiraju nestabilne molekulske vrste na isti način kao i molekule stabilnih jedinjenja. Da bi se računarski rezultati prihvatili kao tačni i pouzdani, potrebno je da

postoji dobro slaganje između eksperimentalnih i računarskih rezultata u onim slučajevima gde su eksperimentalni rezultati dostupni.

NMR spektroskopija je jedna od najmoćnijih metoda za određivanje strukture molekula. Do nuklearne magnetne rezonance dolazi kada se atomska jezgra nekih elemenata izlože dejstvu jakog, homogenog, spoljašnjeg magnetnog polja i istovremeno ozrače elektromagnetnim talasima iz radiofrekventnog dijela spektra. NMR predstavlja izmjenu energije između jezgara i radiofrekventnog zračenja, prilikom koje jedan broj jezgara absorbuje, a preostali broj emituje zračenje iste frekvencije. Mnoga jezgra pokazuju NMR spektre, ali se ^1H i ^{13}C spektri najviše koriste.

3.1. Infracrveni spektri IR

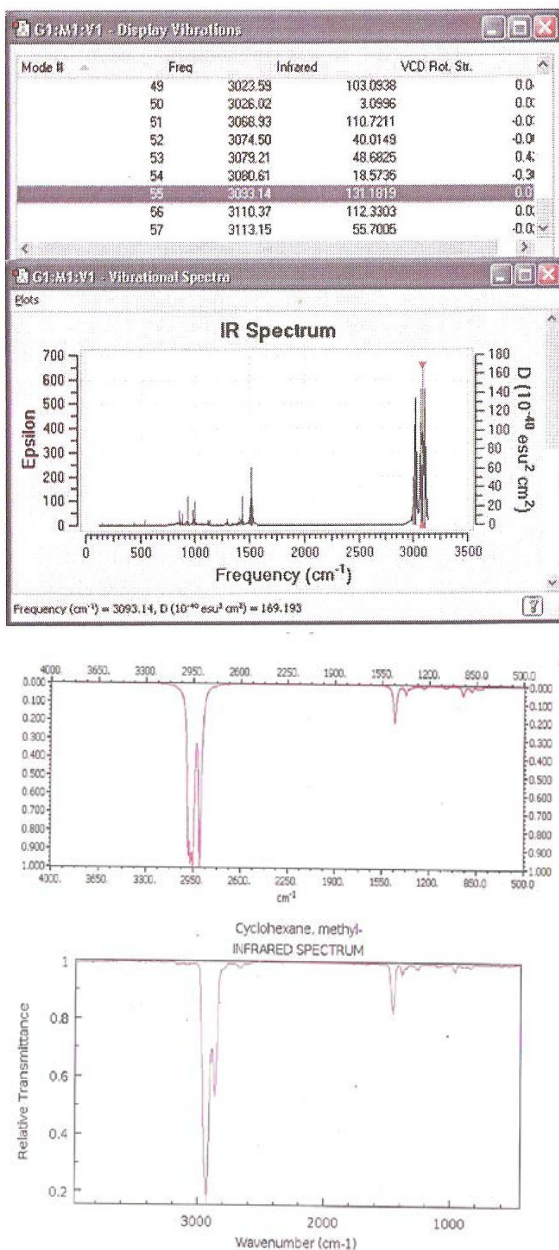
Kada se kroz prostor ispunjen nekom supstancom, u bilo kom agregatnom stanju, propusti snop infracrvenog zračenja, koji se zatim optičkom prizmom ili rešetkom razloži na monohromatske komponente, primjećuje se, pomoću odgovarajućeg detektora, da na pojedinim frekvencijama dolazi do većeg ili manjeg slabljenja jačine svjetlosti. Razlog ove pojave je selektivna apsorpcija IR zračenja od strane molekula koji sa tim zračenjem dolaze u dodir.¹¹⁸ Molekul apsorbuje energiju kada frekvencija njegovog određenog kretanja odgovara frekvenciji elektromagnetnog zračenja. Kada se promjena intenziteta propuštenog IR zračenja predstavi u zavisnosti od frekvencije i/ili talasne dužine dobija se IR spektar.

Simulacija IR spektra nekog molekula se postiže izračunavanjem njegovih vibracionih frekvencija. Ova problematika će se ilustrovati izračunatim IR spektrom metilcikloheksana.

¹¹⁸ S.M.Milosavljević, strukturne instrumentalne metode, Hemijski fakultet, Beograd, 1994.

Sl.4. Vibracione frekvencije i odgovarajući IR spektar metilcikloheksana

Slika.5. Izračunati (gore) i eksperimentalno dobijeni (dole) IR spektar metilcikloheksana. Poznato je da izračunate vrijednosti vibracionih frekvencija sadrže sistematsku grešku koja velikim delom potiče od zanemarivanja efekata neharmoničnosti površine potencijalne energije u blizini stacionarnih tačaka. Danas postoje različiti softverski paketi koji nam omogućuju da rezultate vibracione analize prikazemo u uobičajenom obliku IR spektra. Prikaz izračunatog IR spektra vidi se na slici, kteiran pomoću programa Gabedit, koji može kao ulazne podatke da koristi izlazne podatke

iz Gausijana. Pri kreiranju IR spektra Gabedit koristi faktor skaliranja, koji za primenjeni nivo teorije iznosi $0,961 \pm 0,079$.¹¹⁹

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Godišnje, u nanonauke i nanotehnologije Evropa ulaže nekoliko milijardi dolara (koliko i Amerika), a ta ulaganja su sve veća. Razlozi su brojni. Pre svega, strukture ovih dimenzija su naučno interesantne jer se opisuju isključivo kvantnom mehanikom, i na njima se mogu dobro uočiti i iskoristiti suptilni kvantni efekti. Ovome pogoduje i nagli razvoj tehnologije kojom se naučne hipoteze mogu verifikovati. Pomenimo samo mikroskopiju visoke rezolucije, bez koje bi ova istraživanja bila nemoguća. Sa stanovišta ulaganja, najveći motiv je svakako tehnološki razvoj, vezan za specifične osobine nanomaterijala. Najpoznatiji pravac razvoja je nanoelektronika. Celokupna poluprovodnička industrija je danas zasnovana na silicijumu. No tehnologija se već približila fizičkom maksimumu iskorišćenja silikonske elektronike. A i dalje su nam potrebni još brži računari, bolji tranzistori... Došli smo do granice sada mogućeg, i potrebna su sasvim nova rješenja. U tom kontekstu su se nametnule nanotube, ponajviše zbog svojih raznovrsnih osobina.

Dok jedne karakteriše bolja provodljivost, druge mogu biti dobri izolatori. A i za sve "između" moguće je naći odgovarajuću tubu. Imaju podesiva svojstva (mogu biti odlični provodnici, na ivici provodljivosti, ili izolatori) i uvijek možemo izabrati nanotubu koja nam treba jer ih ima beskrajno mnogo. IBM očekuje da će uskoro veliki procenat komponenti biti od ugljeničnih nanotuba. Nanotuba je šest puta lakša od gvožđa a deset puta čvršća. Kada bismo probali da od gvožđa napravimo kabl od Meseca do Zemlje, on bi se od svoje težine pokidao. Od nanotube bismo mogli da napravimo takav kabl, teoretski je to

¹¹⁹ The Computational Chemistry Comparison and Benchmark Database of the National Institute of Standards and Technology; <http://srdata.nist.gov/cccbdb/vibscale.asp>

zamislivo zato što je nanotuba mnogo jača, a mnogo lakša. Nanotube se najčešće javljaju jedna u drugoj, koaksijalno, i tada se zovu dvoslojne (double-wall), ili višeslojne (multi-wall). Pokazuje se da njihova simetrija uslovljava veoma malu interakciju među slojevima. Stoga je veoma slabo kako rotaciono, tako i trenje pri izvlačenju jedne iz druge. Šta više, pri pogodnom izboru unutrašnje i spoljašnje tube, izvlačenje može biti super glatko, tj. bez ikakvog trenja («teleskopski efekat»). Zbog ovih osobina nanotube se mogu koristiti za nano-mašine, kao njihovi pokretni delovi.

Sigurno će trebati vrijeme za prilagođavanje na nove tehnologije, ali to iz našeg ugla možda izgleda dramatično, a iz ugla novih, mladih generacija, koji već uspješno “barataju” svojim pametnim telefonima i odlično se snalaze u virtuelnom svijetu, to izgleda neće biti nikakav problem.

LITERATURA

1. S.M.Milosavljević, strukturne instrumentalne metode, Hemijski fakultet, Beograd, 1994.
2. Svetlana Marković, Z.Marković, Molekulsko modeliranje, Kragujevac, 2012.
3. Mateja Opačić, Programiranje i nanotehnologije, sciTech br.009.
4. The Computational Chemistry Comparison and Benchmark Database of the National Institute of Standards and Technology; <http://srdata.nist.gov/cccbdb/vibscale.asp>
5. <http://dwelle.de>
6. <http://planeta.rs>
7. <http://www.nano-technology.com>
8. <http://www.nanocomputer.org>
9. <http://science.nasa.gov/Groups/Nanotechnology/>

**KORIŠTENJE EKOLSKE ENERGIJE U BOSNI I HERCEGOVINI U FUNKCIJI
ODRŽIVOG RAZVOJA**

Tanja Milešević, MA
Prof. dr Rade Biočanin

tanjamilesevic@gmail.com, rbiocanin@np.ac.rs

Internacionalni univerzitet Travnik u Travniku

Doc. dr Nenad Stojanović, VŠ Primus Gradiška

Sažetak: *Uključivanje države BiH u integracijske procese EU nije moguće bez planiranja politike zaštite okoline prema načelima održivog razvoja. Posebnu pažnju treba obratiti dobivanju električne energije iz obnovljivih izvora energije. Južni dio BiH ima ogroman potencijal za izgradnju vjetro-elektrana. Uprkos tome, u našoj državi nema značajnije proizvodnje energije iz takvih izvora. I pored velikog potencijala, korištenje eolske energije kao obnovljivog izvora energije je nedovoljno poznato i slabo promovisano. Možemo reći da u BiH ima mnogo vjetera a malo električne energije. Povećanje energetske efikasnosti i korištenje obnovljivih izvora energije, od presudne je važnosti za okolinu, ekonomiju i društvo, odnosno održivi razvoj u BiH.*

Ključne riječi: *energija vjetera, obnovljivi izvori energije, vjetroelektrane, održivi razvoj.*

**WIND ENERGY USE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA IN FUNCTION OF
SUSTAINABLE DEVELOPMENT**

Abstract: *The inclusion of the BiH State in the process of integration with the EU is impossible without planning of environmental policy and sustainable development principles. Particular attention should be paid to obtaining electricity from renewable energy sources. The southern part of Bosnia and Herzegovina has enormous potential for the construction of wind power plants. Unfortunately, in our country there is no significant production of energy from such sources. Despite the great potential, the use of wind energy as a renewable source of energy is not sufficiently known and poorly promoted. We can say that BiH has a lot of wind and a little electricity. Increasing energy efficiency and use of renewable energy sources, it is essential for the environment, economy and society, and sustainable development in BiH.*

Keywords: *wind energy, renewable energy, wind power, sustainable development.*

1. UVOD

Uključivanje države BiH u integracijske procese EU nije moguće bez planiranja politike zaštite okoline prema načelima održivog razvoja. Jedna od obaveza BiH je da slijedi smjernice EU u oblasti energije primjenenom obnovljivih izvora energije, ne samo zbog težnje da se pristupi EU nego i zbog svih pozitivnih posljedica koje u tom smislu proističu iz takve politike. U skladu sa Strategijom EU u sektoru energije i zaštite okoline, BiH mora kreirati i realizovati strateške planove za održivu energiju, koji uključuju uštedu energije, promociju energetske efikasnosti i upotrebu održivih izvora energije, drugim riječima, inteligentnu upotrebu energije.[1]

Eolska energija, kao održivi izvor energije, u posljednjih se 10 godina promovisala u najbrže rastuću granu industrije na svijetu, te u jedan od izvora energije s kojim svaka ozbiljna elektroenergetska mreža mora računati u svom sistemu. EU je svojim strateškim dokumentima identifikovala opcije, otvorila rasprave i pokrenula procese donošenja akcionih planova na nacionalnim, regionalnim i lokalnim nivoima, nivou industrije i pojedinačnih potrošača, kako bi se iskoristili svi potencijali za energetski efikasne uštede. Vjetar je bogat, obnovljiv, lako dostupan i čist izvor energije. Istraživački projekti na polju iskorištavanja eolske energije su sve intenzivniji i cijelo vrijeme se pronalaze nove tehnike za efikasnije pretvaranje ove energije u električnu energiju. Sva ta istraživanja potaknuta su sve ozbiljnijim pristupom vlada širom svijeta u cilju smanjenja energetske zavisnosti, a obnovljivi izvori energije su idealni za ostvarenje te politike.

Brojni primjeri dobre prakse korištenja eolske energije za proizvodnju energije, dolaze nam iz visoko razvijenih zemalja EU i Kine. Najveći udio eolske energije u ukupnoj proizvodnji je u Danskoj (21%), što je čini zemljom s najvećim udjelom vjetroelektrana u vlastitoj proizvodnji, zatim u Portugalu (18%) i Španjolskoj (16%). Namjera Danske je da

takvim pristupom do 2030. godine 50% energetske potreba domaćinstva zadovolji iskorištavanjem eolske energije. Njemačka ima 18,600 vjetroelektrana, uglavnom na sjeveru zemlje, uključujući i tri najveće na svijetu (6MW i dvije po 5MW). Toliko instaliranih vjetroelektrana u Njemačkoj rezultat je politike njemačke vlade koja poticajnim mjerama pomaže instalaciju novih kapaciteta. Kina je preuzela vodeće mjesto u godišnjoj količini instalacija sa udjelom većim od 50%, a i vodeće mjesto u ukupno instaliranoj snazi. Takođe, 2005. godine, Kina je započela izgradnju vjetroparka od 1000 MW u Hebeiu do 2020. godine. Cilj joj je do iste godine imati i proizvodnju od 20,000 MW iz obnovljivih izvora. Procjene govore da je od vjetra na prostoru Kine moguće dobiti 253,000 MW. Na drugoj strani, u SAD-u je trenutno instalirano samo, 6.374 MW vjetroelektrana. Tako mala instalirana snaga u ekonomski najjačoj zemlji svijeta, rezultat je tradicionalnog američkog oslanjanja na fosilna goriva.

2. ISTORIJSKI RAZVOJ ISKORIŠTAVANJA EOLSKE ENERGIJE

Iskorištavanje eolske energije ima dugu istoriju. Ljudi su od davnina pokušavali iskoristiti kinetičku energiju vjetra. Upotreba vjetra kao izvora energije, datira nekih 2000 godina unazad, kada je korištena u Perziji za mljevenje žita. Tridesetih godina XX vijeka počinje izgradnja prvih vjetroelektroenergetskih postrojenja. Prvo veće postrojenje pušteno je u rad u Vermontu (SAD) i bilo je instalirane snage 1,25 MW. Zatim je zaustavljen razvoj vjetro generatora sve do sedamdesetih godina XX vijeka, kada započinje moderno korištenje eolske energije za dobivanje električne energije. Od tada je industrija iskorištavanja eolske energije imala stalan rast, a trenutno ovaj segment obnovljivih izvora energije ima rast od oko 20-30% godišnje na svjetskom nivou.

Eolska energije je transformisani oblik sunčeve energije. Sunce neravnomjerno

zagrijava različite dijelove Zemlje i to stvara različit pritisak vazduha, a vjetar nastaje zbog težnje za izjednačavanjem tog pritiska. Kod pretvaranja kinetičke energije vjetra u mehaničku energiju iskorištava se samo razlika brzine vjetra na ulazu i na izlazu.¹²⁰ Električna energija se iz vjetra najčešće proizvodi u generatorima koje pokreće ogromna trokraka turbina smještena na vrhu visokih tornjeva, a princip rada se pojednostavnjeno može nazvati "obrnutim od ventilatora". Princip rada je sljedeći: vjetar pokreće turbinu koja počinje okretati osovinu spojenu na generator i to okretanje proizvodi električnu energiju. Uz trokrake turbine postoje i dvokrake vjetrenjače koje su dosta rjeđe, a glavna razlika između njih je da trokrake turbine operativno rade uz vjetar, a dvokrake niz vjetar. Vjetroelektrane se mogu instalirati na raznim pozicijama na kopnu ili u priobalju kao i na mjestima blizu kopna. Pučina se uglavnom, ističe kao najbolja pozicija zbog stalnosti vjetrova. Povoljan vjetar je onaj koji je umjeren i stalan, a takav je na primjer, maestral koji duva ljeti s mora prema kopnu. Postoje dijelovi Zemlje na kojima pušu takozvani stalni (planetarni) vjetrovi i na tim područjima je iskorištavanje eolske energije najisplativije. Sa druge strane, izgradnja ovakvih sistema zahtjeva velike investicije, pa je potrebno izvršiti sva potrebna mjerenja prije nego što se krene sa njihovom izgradnjom. Prvi korak u mogućoj primjeni ovog oblika energije je istraživanje i procjena prirodno raspoloživog potencijala, na osnovu kojeg se izrađuje ekonomska analiza opravdanosti iskorištavanja takvog oblika energije na određenoj lokaciji ili području. Da bi se odredio vjetropotencijal određenog područja potrebno je izvršiti određena

¹²⁰ Albert Betz, njemački fizičar dao je još davne 1919. godine zakon energije vjetra, a koji je objavljen 1926. godine u knjizi "Wind-Energie". Njime je dan kvalitativni aspekt znanja iz mogućnosti iskorištavanja eolske energije i turbina na vjetar. Njegov zakon kaže da možemo pretvoriti manje od 59% kinetičke eolske energije u mehaničku energiju pomoću turbine na vjetar. 59% je teoretski maksimum, a u praksi se može pretvoriti između 35% i 45% eolske energije.

mjerenja, prema propisima WMO¹²¹ u definisanom vremenskom intervalu. EU i SAD izradile su atlase svojih resursa vjetra za brzine vjetra na 45 metara iznad površine zemlje. Iz tih karata može se vidjeti da je jedna četvrtina površine EU idealna za instalisanje vjetrenjača. Danska mjeri svoje potencijale još od 1979. godine. Rezultat toga je da Danska danas ima najpreciznije informacije o vjetru, a to iskorištava za postavljanje novih vjetrenjača. Trenutno za BiH ne postoji atlas vjetrova jer je mjerenje potrebnih brzina vjetra dugotrajan i skup proces. A za područje RS izrađen je modelski atlas vjetra koji je potrebno verifikovati mjerenjima na terenu.¹²²

2.1. Potencijalne prednosti vjetroelektrana

Svi oblici proizvodnje električne energije na određeni način utiču na okolinu i u tom smislu vjetroelektrane nisu izuzetak. Međutim, u poređenju sa konvencionalnim tehnologijama proizvodnje električne energije, uticaj vjetroelektrana na okolinu je gotovo zanemariv.

Neke od potencijalnih prednosti vjetroelektrana su;

- Kada se otplati kapitalna investicija vjetroelektrane, tj. kada se njena ukupna vrijednost amortizira – to je uz solarne elektrane najjeftiniji izvor energije.

¹²¹ Svjetska meteorološka organizacija (engl. World Meteorological Organization - WMO, fr. Organisation météorologique mondiale - OMM) osnovana je 23. marta 1950. godine kao međuvladina organizacija i posebna agencija Ujedinjenih naroda koja okuplja 188 članica s ciljem unaprijeđivanja međunarodne saradnje na području meteorološke službe, a nasljednik je međunarodne meteorološke organizacije (International Meteorological Organization - IMO), utemeljene 1873. u Beču.

¹²² Regionalni atlas vjetra REGIONAL RE-ANALYSIS koristi globalne meteorološke podatke i rezultati dobijeni primjenom ovog modela nisu verifikovani mjerenjima na tlu. Asimilacija mjerenja na karakterističnim tačkama na tlu u model, bi dala tačnije rezultate, međutim i ovakav atlas vjetra se može smatrati dovoljno reprezentativnim za selekciju i makrolociranje područja za izgradnju vjetroelektrana.

- Troškovi goriva su nepostojeći, a troškovi pogona i održavanja minimalni.¹²³
- Kao dobre strane iskorištavanja eolske energije ističe se i izuzetno visoka pouzdanost rada postrojenja.
- Kako je vjetroelektrana objekt sa vrlo dobrim ekološkim performansama, njenom izgradnjom smanjuje se potrošnja fosilnog goriva u energetsom sistemu i na taj način poboljšava kvalitet okoline.
- Odnos proizvedene količine energije u odnosu na potrebnu energiju da se vjetroelektrana izgradi i zbrine nakon upotrebe iznosi oko 37/1, što je najbolje u poređenju sa drugim izvorima električne energije.
- Vjetroelektrane fizički zauzimaju tek nekoliko procenata površine na kojoj se protežu, dok se ostatak površine može jednostavno iskoristiti za ostale svrhe, odnosno može se bez ograničenja koristiti za prvobitnu namjenu.
- Vjetroelektrana za pogon ne treba vodu, pa nema ni otpadnih voda. Prema tome, uticaja vjetroelektrane na vode nema.
- Pri radu vjetroelektrane ne utiču na zagađenje vazduha.
- Savremene vjetroelektrane se projektuju za životni vijek od 20 – 25 godina. Nakon toga se jednostavno rastavljaju i uklanjaju, a s obzirom da prilikom instalacije nije potrebno vršiti veće zahvate u prostoru, lokacija se može brzo vratiti u prvobitno stanje.

Vjetroelektrane ne proizvode nikakve štetne tvari, ne emituju onečišćivače u vazduh, ne ispuštaju efluente, ne stvaraju značajniji otpad i nisu radioaktivne. Ne uzrokuju lokalne ili globalne posljedice po okolinu ili buduće

generacije pod uslovom da se izgrađuju planski i u skladu s uslovima okoline.

2.2. Potencijalno negativni uticaji vjetroelektrana

Među svim obnovljivim izvorima energije, vjetar je resurs s najvećom prostornom promjenljivošću, a time i s najvećom nepouzdanošću i rizikom utvrđivanja njegovog potencijala. Iako je tehnološki napredak zadnjih nekoliko godina stvorio uslove za ekonomski opravdano korištenje eolske energije na dobrim lokacijama, a napredak je postignut i u uzorkovanju potencijalnih lokacija, mikro lociranje je ostala najosjetljivija i vremenski najdugotrajnija faza pripreme projekta.

Negativni uticaji vjetroelektrana:

- Loše strane su visoki troškovi izgradnje i promjenjivost brzine vjetra (ne može se garantovati isporučivanje energije).
- Vjetroelektrana ima uopšteno vrlo mali uticaj na biljni i životinjski svijet. Od životinjskih vrsta najviše ugrožene mogu biti ptice. Brojni radovi utvrdili su da postoji bliska korelacija između lokacije vjetroelektrane i ptičije faune na tom prostoru. Mnoge ptičije vrste su vrlo specifičnog staništa i često vrlo osjetljive na njegovu promjenu. Konflikti mogu nastati u takvim situacijama kada je lokacija za izgradnju vjetroelektrana pogodna zbog odgovarajućih vjetrova, a istovremeno taj prostor koriste ptice koje su jako osjetljive na uticaj vjetroelektrana.
- Prema svjetskim iskustvima kao najznačajniji uticaj vjetroelektrane na okolinu, mogu se izdvojiti buka i vizualno estetski uticaj, te uticaj na faunu ptica i šišmiša u slučaju loše izabrane lokacije, dok ostali uticaji uglavnom nisu veliki, te se prepoznaju tek u specifičnim ili izvanrednim slučajevima. To su prije svega zasjenjivanje, treperenje, te moguće

¹²³ Prema podacima CEE (Centra za ekologiju i energiju), životni vijek vjetrenjače je dvadesetak godina. U tom periodu jedna turbina može proizvesti 76 miliona kWh, što je jednako uštedi oko 84 hiljade tona lignita koji bi bio spaljen. Ovaj podatak je interesantan jer se u BiH preko 70 posto električne energije proizvodi upravo čvrstim gorivima

ometanje komunikacijskih ili TV signala.

- Smetnje elektromagnetskim valovima frekvencija koje se koriste u navigacijske i vojne svrhe koje uzrokuju vjetrene turbine su manje od onih koje uzrokuju zgrade istih veličina.
- Havarije vjetrenih turbina su vrlo rijetke, ali su moguće i prvenstveno predstavljaju sigurnosni rizik. U svijetu je do sada zabilježeno više slučajeva otrgnuća lopatica turbine ili njihovih dijelova, pri čemu su dijelovi odbačeni i nekoliko stotina metara.

2.3. Stanje u BiH

Potrošnja energije u BiH ne stagnira, već bilježi stalan porast, a ovakav će se trend nastaviti i u budućnosti. Osnovni domaći izvori energije u BiH su ugalj i hidroenergija. BiH uvozi gas i naftu. Struktura primarne energije je ugalj 56% , hidroenergija 10%, tečna goriva 28% i gas 6%. [2] Procjene kažu da je raspodjela potrošnje energije po sektorima u EU zemljama takva da se oko 40% energije troši za klimatizaciju (zagrijavanje i hlađenje) zgrada, oko 31% u oblasti transporta i 29% u privredi [3]. U isto vrijeme taj odnos je u BiH oko 50% za potrebe klimatizacije, 25% potrebe transporta i 25% za potrebe u privredi. [4] Uvrštavanjem energijske efikasnosti i korištenja obnovljivih izvora energije u strategije energetskog razvoja i zaštite okoline, BiH usklađuje svoj zakonodavni okvir sa smjernicama EU te preuzima sve obaveze koje te smjernice nalažu.

Prema mjerenjima koja datiraju iz prijeratnog perioda, na regionu od Trebinja preko Mostara do Bugojna, iskazane su više nego obećavajuće energetske vrijednosti vjetra. Isti rezultati mjerenja potvrđeni su i na nekim lokacijama u skorije vrijeme, prema kojima postoji veliki region sa brzinom vjetra većom od 10 m/s na visini od 10 metara, više od 150 dana u godini.

Prema kalkulacijama Energetske zajednice Jugoistočne Evrope, BiH ima realnu mogućnost da poveća udio obnovljivih izvora u ukupnom energetskom potencijalu sa 26,5 %, koliko je bilo 2005. godine, na 33% do 2020. godine. [5] Prema posljednjim istraživanjima domaćih i inostranih eksperata, BiH ima za trećinu veći potencijal iskorištenosti obnovljivih izvora od prosjeka EU i najveći na Balkanu. [6] Preliminarne studije¹²⁴ indikuju da u BiH postoji ekonomski potencijal za razvoj približno 900 MW električne energije.

Južni dio BiH ima ogroman potencijal za izgradnju vjetro-elektrana, no područje koje obiluje suncem i vodom slabo je iskorišteno. Uprkos tome, u našoj državi nema značajnije proizvodnje energije iz takvih izvora. Vjetroelektrane u višim stadijima razvoja na području BiH se za sada mogu nabrojati na prste jedne ruke. Pri tome se glavnina projekata nalazi na području oko Livna, Kupresa, Tomislavgrada i Mostara. Osim nekoliko privatnih investitora, od kojih su neki došli na korak do ishoda građevinske dozvole, vjetroelektrane razvijaju i Elektroprivreda BiH i Elektroprivreda HZ-HB.

Procjena potencijalnih lokacija za vjetroelektrane u BiH rezultovala je popisom 30 lokacija (Tabela 1) na području južnog dijela BiH u pojasu od oko 50 km uz granicu s Hrvatskom, koje po svim posmatranim karakteristikama predstavljaju najveći vjetro-potencijal na području BiH. [7]

¹²⁴ Preliminarne studije su rađene od strane GTZ (Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GTZ)GmbH), 2010. godine

Slika 1. Moguće lokacije vjetroelektrana na području BiH.

Ukupan potencijal posmatranih lokacija, sa gledišta raspoloživosti prostora procijenjen je na oko 900 MW. Ukupan tehnički potencijal za korištenje eolske energije BiH znatno je veći i procjenjuje se na cca 2000 MW, pri čemu treba voditi računa da je spomenuti iznos proizašao iz sagledavanja raspoloživosti prikladnih prostora za vjetroelektrane na prostoru BiH, ne uzimajući u obzir eventualna ograničenja (priključak na mrežu, zaštita okoline i drugo).

Tabela 1. Područje BiH u kojem se može očekivati najveći potencijal eolske energije;

Lokacija	Kapacitet MW	Ekv. sati vršnog rada	Faktor iskorištenja	Proizvodnja GWh/god
Ivanjica	12	2550	29,1	30,6
Velja Međa	20	2550	29,1	51
Crkvina	24	2550	29,1	61,2
Velika Vlajna	56	2793	31,9	156,4
Mesihovina	68	2921	33,3	198,6
Pločno	12	3000	34,2	36
Borova glava	98	2877	32,8	281,9
Mokronoge	70	2820	32,2	197,4
Štitar-Poklečani	40	2890	33	115,6
Kijev do	14	2550	29,1	35,7
Planinica (Mostar)	42	2936	33,5	123,3
Srđani*	100			
Rilić-Gajevina *	90			
Kamešnica*	60			
Vitrenik*	30			
Podveležje*	60			
Livno*	90			
Kupreško polje*	20			
UKUPNO	906			

* Nema dostupnih podataka o proizvodnji

Krajem septembra 2010.godine položen je kamen temeljac za izgradnju vjetroelektrane Mesihovina u blizini Tomislavgrada, koja će

imati 22 vjetro turbine. VE "Mesihovina" će se instalirati s kapacitetom od 44 do 66 MW i očekivanom neto godišnjom proizvodnjom od 128 do 146 GWh električne energije, uštediti oko 100.000 t CO₂. Faktor korištenja kapaciteta bio bi 33 %, i iznad je evropskog prosjeka. Krajem 2015. godine se očekuje

proizvodnja prvih kilovat sati električne energije.[8]

Teoretski iskoristiv potencijal za korištenje eolske energije procijenjen je na 640 MW i 1200 GWh/god u RS. Prema raspoloživom vjetropotencijalu, može se izdvojiti 13 lokacija vjetroelektrana (Tabela 2).

Tabela 2. Potencijalne lokacije za gradnju vjetroelektrana u RS i očekivana proizvodnja na potencijalnim lokacijama;

	Lokacija	Snaga, MW	Srednja brzina vjetra, m/s	MWh/god	Ekv. sati nominalnog pogona	Faktor iskorišćenja
1	Vitorog	28	6,11	51991,8	1857	21,2%
2	Treskavica	74	5,63	115687,5	1563	17,8%
3	Lelija	42	7,33	109300,9	2602	29,7%
4	Morine	36	6,23	69508,2	1931	22,0%
5	Brnjac	22	5,61	34088,6	1549	17,7%
6	Vučevo	18	6,43	36961,7	2053	23,4%
7	Podbaba	124	6,24	240184,8	1937	22,1%
8	Nevesinje	34	6,38	68644,7	2019	23,0%
9	Krupac	28	6,47	58152,1	2077	23,7%
10	Hrgud	32	6,62	69359,6	2167	24,7%
11	Treštanica	60	6,28	117431,9	1957	22,3%
12	Kamen	72	5,91	124570,9	1730	19,8%
13	Trebinje	70	5,86	119234,2	1703	19,4%

Izvor: Elektro privreda RS

Sve lokacije, izuzev jedne, su u jugoistočnom dijelu RS. Imajući u vidu razna ograničenja, do 2020. godine, moguća je realizacija projekata izgradnje vjetroelektrana maksimalne snage do 100, odnosno 200 MW.

3. ZAKLJUČAK

Energija je osnova tehnički visokorazvijenog svijeta a dostupnost energije po prihvatljivim cijenama ključan je preduslov ostvarenja ekonomskog i socijalnog razvoja svakog društva. Negativni ekonomsko-ekološki trendovi prisiljavaju čovječanstvo da tradicionalna fosilna goriva zamijene ekološki prihvatljivijim alternativama. Jedan od obnovljivih izvora energije koji najviše obećava je svakako eolska energija koju je

moguće iskoristiti za generisanje električne energije. Sektor iskorištavanja eolske energije postaje jedan od najbrže rastućih sektora iskorištavanja obnovljivih izvora energije širom svijeta.

Iskorištavanje eolske energije, omogućilo bi BiH da smanji zavisnost o fosilnim gorivima, da smanji ukupne energetske troškove i da poveća zaštitu okoline. Brojne su prepreke koje je potrebno prevazići da bi se omogućila šira upotreba obnovljivih izvora energije, kao

što su:

- niske cijene tradicionalnih energenata,
- nedostatak finansijskih sredstava i odsustvo investitora zainteresovanih za ulaganja u obnovljive izvore energije,
- nepostojanje potpune zakonodavne osnove neophodne za promovisanje upotrebe obnovljivih izvora energije,
- nepotpuno informisanje javnosti, koja nije na

adekvatan način upoznata sa mogućnosti upotrebe obnovljivih izvora energije. [9]

Nažalost i pored velikog potencijala, korištenje obnovljivih izvora energije u BiH nedovoljno je poznato i slabo promovisano. Evidentno je kašnjenje u uređivanju energetskog sektora BiH u odnosu na zemlje EU. Istraživanja u ovoj oblasti su sporadična. Nema vjetroelektrana koja su u radu, izuzev nekih koja su u fazi pripreme i gradnje. Vjetroelektrane treba da prestanu biti posao samo za entuzijaste i relativno male privatne investitore već bi trebalo da postanu glavna tema svih elektroenergetskih kompanija u BiH, kako bi doprinijele stabilnosti i dugoročnom rješenju energetskih problema u državi.

4. LITERATURA

1. Energija i okoliš u BiH, Preporuke civilnog društva za brži put prema EU, Juni, 2013
2. <http://www.ekologija.ba/userfiles/file/Obnovljivi%20izvori%20energije%20%20Studija>.
3. http://europa.eu.int/comm/internal_market/publicprocurement/studies_en.htm
4. Federalno ministarstvo prostornog uređenja, Smjernice za provođenje energetskog pregleda za nove i postojeće objekte s jednostavnim i složenim termičkim sistemom, Sarajevo 2009.
5. Energy Community, Study of the Implementation of the New EU Renewables Directive in the Energy Community, June 2010., p. 2.,
6. <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/u-bih-mnogo-vjetra-malo-struje>
7. Studija energetskog sektora u BiH, Modul 12 – Upravljanje potrošnjom, štednja energije i obnovljivi izvori energije
8. www.apeor.com/index.php/ct-menu-item-14/ct-menu-item-17
9. Strategija i planovi, Obnovljivi izvori energije, Elektroprivreda RS

USPOSTAVA EUROPSKIH STANDARDA KAO USLOV KONKURENTNOSTI U GLOBALNOM OKRUŽENJU

Selma Otuzbir, dipl.iur.

Zijad Lugavić, MA

Internacionalni univerzitet Travnik u Travniku

Sažetak: Osnov današnje privrede je proces globalizacije koja se temelji na tehnologiji i trgovini. Međunarodna trgovina i slobodan pristup tržištu ima značajnu ulogu u procesu privrednog razvoja i razvoja malih nacionalnih privreda, što je istovremeno sa procesima liberalizacije i konkurentnosti privrednih subjekata. Liberalizacija trgovinskih sistema i uključivanje u proces integracije doprinosi rastu konkurentnosti nacionalne ekonomije, a mogući su jedino ako postoji visoka razina međunarodne konkurentnosti. Savremena tehnologija čini potrošače informiranijim i zahtjevnijim, te samim tim opstanak privrednih društava bez inovacija čine nemogućim. Za poslovanje sa profitom privredna društva moraju kontinuirano investirati i prilagođavati se i osavremenjivati proizvodni proces i sam proizvod. Država ima značajnu ulogu u ostvarivanju konkurentnosti privrednih društava, a tim uticajem postižu i uslove za konkurentnost nacionalne privrede na međunarodnom tržištu.

Ključne riječi: globalizacija, konkurentnost, privredni razvoj BiH

THE ESTABLISHMENT OF EUROPEAN STANDARDS AS A CONDITION OF COMPETITIVENESS IN A GLOBAL ENVIRONMENT

Abstract: The basis of today's economy is the process of globalization, which is based on technology and trade. International trade and free market access plays a significant role in the economic development and the development of small national economies, it is also the process of liberalization and competitiveness of businesses. Liberalization of trade system and involvement in the integration process helps to increase the competitiveness of the national economy, and it is possible only if there is a high level of international competitiveness. Modern technology has made consumers more informed and more demanding, and thus the survival of enterprise without innovations make it impossible. For a business with profit companies must continually invest and adapt to and modernizing the production process and the product itself. The state has an important role in achieving the competitiveness of enterprise, and with that influence state create conditions for competitiveness of national economy on the international market.

Keywords: Globalization, international trade, competitiveness, companies, countries in transition

1. Aktualna situacija u Bosni i Hercegovini

Konkurencija ili tržišna utakmica je osnovni regulator tržišta. Iako neki teoretičari smatraju da konkurentnost nije ništa drugo do mjerenje bogatstva društva na drugi način, vrlo je važno da ona doprinosi inovativnosti, unapređenju poslovanja i ukupnom ekonomskom rastu.¹²⁵

Osnovni izazov ekonomije u Bosni i Hercegovini je nekonkurentnost. Bosna i Hercegovina spada među najmanje konkurentne evropske zemlje. Zajedno s ostalim zemljama Jugoistočne Evrope čini najnekonkurentniji region Evrope. Pored toga je evidentan i trend opadanja konkurentnosti domaće ekonomije od 2006. godine. Na nizak nivo konkurentnosti bh.privrede, najviše utiču otežan pristup finansijskim sredstvima za kreditiranje, politička nestabilnost, visoke poreske stope i odsustvo vizije vladinog sektora kako konkurentnost poduži na što mogući viši nivo.¹²⁶

Loša konkurentna pozicija BiH je posljedica neefikasnosti javne vlasti, zastoja u provođenju reformskih procesa i sporog ekonomskog prilagođavanja. BiH nije privlačna destinacija ni za strane investitore. Nefunkcionisanje postojećih i spora uspostava novih i planiranih institucija otežava i/ili onemogućava rast BiH izvoza.¹²⁷ Osim prepreka prouzrokovanih neefikasnošću javnog sektora, BiH preduzeća imaju lošu konkurentnu poziciju zbog slabog pristupa novim tehnologijama i nedostatka kadrova za određene specijalističke oblasti.

Osnovni način povećanja internacionalne konkurentnosti i ostvarivanja snažnog

ekonomskog razvoja je podsticanje internacionalno konkurentne proizvodnje i distribucije znanja. To se može postići, prije svega, povećanjem ulaganja u istraživanja i razvoj na minimalno 0,50 % bruto domaćeg proizvoda u 2013. Istraživačko-razvojni centri u preduzećima (na koje u zemljama članicama EU otpada preko 60 % ukupnog broja istraživača) nisu adekvatno razvijeni, pa stoga nema adekvatnog razvoja proizvoda.¹²⁸ Posljedično konkurentnost preduzeća, koja su osnovni nosioci konkurentnosti zemlje, na niskom je nivou. Postojeća OECD norma da svaki univerzitetski nastavnik provodi polovicu radnog vremena u proizvodnji znanja (istraživanjima), a polovicu u distribuciji tih znanja (edukaciji) u Bosni i Hercegovini je ispunjena s 3%.²⁰ Pravni okvir za odvijanje ekonomskih aktivnosti nije razvijen. Bosna i Hercegovina uveliko zaostaje za drugim ekonomijama u oblasti izvršenja ugovora. Ako sigurnost prava svojine i izvršenje ugovora nisu osigurani, investicije i trgovina te time i ekonomski razvoj će biti ugroženi. Pojednostavljivanje i harmonizovanje propisa bi doprinijelo uspostavi jedinstvenog ekonomskog prostora, što bi dalje doprinijelo porastu konkurentnosti kroz uspostavu ekonomije obima i smanjenje troškova.

Ideja o konkurentnoj prednosti, prisutna je među ekonomistima, nije preovlađujuća u krugovima koji se bave poslovanjem i/ili donose ključne političke odluke. Preduzetnici još uvijek smatraju da je sticanje komparativne prednosti ključna tačka oslonca uspjeha preduzeća, pa se njihovi zahtjevi uglavnom odnose na smanjenje poreza, snižavanje kriterija radnog zakonodavstva, uvođenje protekcionističkih i sličnih mjera. Kada se to ne podrži ili se samo djelimično i sporo podrži odnosnim politikama, rezultat je loša lokalna konkurencija, čime opada produktivnost, pa se izlaz nalazi u prodaji često monopolske pozicije stranim investitorima, na koje država

¹²⁵ Federalni zavod za programiranje razvoja; Konkurentnost 2013.-2014. Bosne i Hercegovina, Sarajevo, septembar 2013 godine, str.4.

¹²⁶ Federalni zavod za programiranje razvoja; Konkurentnost 2012.-2013. Bosne i Hercegovina, Sarajevo, septembar 2012. godine, str.20.

¹²⁷ Centar za politike i upravljanje; Analiza konkurentnosti BiH u kontekstu pristupnih procesa EU;decembar 2011.godine

¹²⁸ Vijeće Ministara, Direkcija za ekonomsko planiranje; Strategija razvoja Bosne i Hercegovine maj 2010; str44.

zbog njihove snage i vlastite slabosti ne može adekvatno uticati. Alternativa je stvaranje uslova da lokalni preduzetnici svoj uspjeh ostvaruju u konkurentskoj utakmici. Budući da u BiH nema adekvatnog razvoja ili transfera inovativnih tehnologija i razvijenih vještina uposlenika – što uz partnerstvo firmi čini kritične faktore uspjeha u razvoju klastera – razumljivo je da klasteri nisu dovoljno razvijeni u državi. Bosna i Hercegovina nema urađenu mapu postojećih klastera, niti usvojene politike razvoja klastera. Nedovoljno razvijeno jedinstveno tržište u Bosni i Hercegovini, odnosno postojanje niza prepreka poslovanja unutar nje, dalja je smetnja razvoju, dodatni trošak poslovanja, koji ima negativan uticaj na konkurentnost ekonomije BiH.

1.1. Ključni izazovi u poboljšanju konkurentnosti

U doba globalizacije podrazumijeva se da svi rezultati i indikatori o kojima je riječ kod ovoga strateškog cilja moraju biti *relevantni na svjetskom nivou*, što se postiže internacionalizacijom i evropeizacijom nauke i obrazovanja.

Jačanje konkurentnosti i s tim u vezi održivo povećanje zapošljavanja iziskuje saradnju svih nivoa vlasti u prihvatanju evropskih normi, čime se istodobno doprinosi unapređenju unutrašnjeg ekonomskog prostora te ulasku u regionalne i evropske ekonomske tokove. Situacija u razvijenim zemljama je takva da je evidentna „tranzicija“ naučno-istraživačkih sistema prema novom modelu „proizvodnje znanja“ koji podrazumijeva heterogenost, interdisciplinarnost i umrežavanje, s akcentom na kooperativna istraživanja u saradnji nauke i privrede. U središte istraživačke i tehnološke politike dolazi inovacija, a napor se usmjeruju prema uspješnom iskorištavanju i komercijalizaciji znanja i rezultata istraživanja u proizvodnom

i u uslužnom sektoru.¹²⁹

U ovome se iz vida ne smije izgubiti uloga pojedinačnih inovatora koji nisu neophodno vezani za univerzitetske, odnosno, institutske laboratorije ili istraživačke centre u preduzećima. Uspjehe inovatori, koji veoma često nemaju formalna akademska ili istraživačka zvanja i koji na svjetskim smotrama inovacija dobijaju najviša priznanja, prati mali stepen primjene u privredi. Tržišni potencijali njihovih pronalazaka ili poboljšanja uglavnom ostaju neiskorišteni, zbog nedovoljne pomoći bh. društva za te, veoma važne, inovacijske aktivnosti.

U novembru 2007. u Solunu na sastanku posvećenom „Programu Evropske zajednice za istraživanje i tehnološki razvoj zemalja Jugoistočne Evrope“ date su smjernice i preporuke u vezi podrške, ali i motivisanosti inovatora-pojedinaca, odnosno: Individualne istraživače mora štiti i pomagati država, kako bi rezultati njihovog rada dospjeli na tržište.

Pojam „jedinstven ekonomski prostor“ ne treba isključivo vezivati za uređenje unutrašnjeg prostora u Bosni i Hercegovini. Upravo obrnuto, prihvatanje EU pravila i standarda i uključivanje BiH u šire regionalno i EU tržište, značit će i da je definitivno prevaziđen problem uspostavljanja jedinstvenog ekonomskog prostora, nezavisno od toga da li se posmatra unutrašnji prostor Bosne i Hercegovine ili njena pozicija u širim regionalnim integracijama, pa i u samoj Evropskoj uniji.

Ekonomska globalizacija sve više relativizuje državne granice i daje šansu sposobnim preduzetnicima, a uloga javne administracije država je da svojim aktivnostima doprinosi većoj konkurentnoj sposobnosti privrednika na što širem prostoru.

Unapređenje jedinstvenog ekonomskog

¹²⁹ Federalni zavod za programiranje razvoja; Konkurentnost 2012.-2013. Bosne i Hercegovina, Sarajevo, septembar 2012. Godine, str.44.

prostora i uključivanje u regionalna tržišta i tržište Evropske unije otvara neslućene mogućnosti ekonomskog i društvenog razvoja u Bosni i Hercegovini i prevazilaženje problema apsorpcionih mogućnosti veoma malog i platežno inferiornog domaćeg tržišta.

Dalje unapređenje jedinstvenog ekonomskog prostora u Bosni i Hercegovini zahtijeva usaglašavanje složene mreže zakona i propisa, te jačanje institucija na svim nivoima vlasti, uz punu efikasnost i efektivnost u primjeni usvojenih EU pravila i standarda, a isto može da bude postignuto samo uz saglasnost svih učesnika u njegovom kreiranju. To podrazumijeva akceptiranje podjele nadležnosti između svih nivoa vlasti u BiH.

Polazeći od prioriteta iz Studije izvodljivosti, Izvještaja o procesu stabilizacije i pridruživanja i Evropskog partnerstva, uspostavljanje funkcionalne ekonomije u BiH neophodno je usmjeriti na pitanja: konkurencije, zaštite potrošača, slobodno kretanje roba i usluga i sigurnosti industrijskih proizvoda. U narednom periodu posvećenost ispunjavanju ovih kriterija treba biti zadatak svih nivoa vlasti u zemlji.

Sadašnju situaciju u BiH karakterišu dva djelimično koordinisana ekonomska prostora (čemu treba dodati i Distrikt Brčko čiji su propisi u sferi ekonomije također specifični) s neusaglašenim zakonodavnim i upravnim sistemima.

Zbog toga što nisu zadovoljena međunarodna pravila koja se odnose na vanjsku trgovinu, iz BiH se može izvoziti izuzetno mali broj industrijskih proizvoda, a najveći dio izvoza predstavljaju sirovine i polupreradevine. S druge strane, zbog nepostojanja adekvatnih propisa i sistema provjere usklađenosti proizvoda, usaglašenih na cijeloj teritoriji, u BiH se može uvoziti praktično sve, a to znači i proizvodi koji su neadekvatni, pa čak i potencijalno štetni i opasni po zdravlje i život potrošača. Najslabija tačka sistema infrastrukture kvaliteta je tehnička

infrastruktura za ocjenjivanje usklađenosti (ispitne i kalibracione laboratorije, certifikacijski i inspeksijski organi) u koju već dugo nije ništa investirano.

Ni jedna zemlja okruženja pa ni EU ne priznaje dokumente o usaglašenosti proizvoda izdatih od subjekata iz BiH i nije potpisan ni jedan bilateralni ili multilateralni sporazum o međusobnom priznavanju izvještaja ispitivanja i certifikata.¹³⁰ Ovo su glavni razlozi zašto Bosna i Hercegovina nije mogla koristiti prednosti Izvanrednih trgovinskih mjera EU donesenih u septembru 2000. po kojima može skoro sve proizvode izvoziti u EU praktično bez količinskih i tarifnih barijera.

Uspostavljanje jedinstvenog ekonomskog prostora po modelu EU je dio procesa stabilizacije i pridruživanja putem kojeg se preuzima i primjenjuje u praksi dio *acquis-a* EU vezan za funkcionisanje unutrašnjeg tržišta.

Stvaranjem unutrašnjeg tržišta u skladu s principima koji važe u Evropskoj uniji ostvarit će se niz važnih efekata:

- ukinut će se tehničke barijere trgovini (usklađenost s odgovarajućim propisima o sigurnosti proizvoda) za sve proizvode u izvozu na tržište EU pa prema tome i na ostala nacionalna i regionalna tržišta u svijetu u okviru WTO;
- životi i zdravlje ljudi i domaćih životinja, te okoline kao i interesi potrošača bit će maksimalno zaštićeni;

Unapređenje i pravilno funkcionisanje unutrašnjeg tržišta Bosne i Hercegovine preduslov je za implementaciju bilo kakve razvojne strategije ili politike, te za članstvo u Svjetskoj trgovinskoj organizaciji (WTO) i Evropskoj uniji.

¹³⁰ Ibid.,54.

Usklađivanje ekonomskog prostora s dijelom *acquis-a* koji se odnosi na unutrašnje tržište EU zahtijeva dobru organizaciju i multidisciplinovanu stručnu ekipu u resornim ministarstvima.

Očigledno je da Bosni i Hercegovini predstoji izazovan put kreiranja pravnog i privrednog sistema u skladu s EU standardima i pravilima, ali je to i jedini mogući pristup na putu da se postane punopravni član Unije i da se ravnopravno konkuriše drugim zemljama u okruženju na polju privređivanja i privlačenja investicija. Radi lakšeg savladavanja prepreka na tom putu i ubrzanja procesa pridruživanja, Bosna i Hercegovina treba da više uvažava vlastitu ustavnu strukturu i da maksimalno koristi poziciju entiteta, Brčko distrikta i jedinica lokalne samouprave za uvođenje EU pravila i standarda, putem harmonizacije propisa i usklađivanja dinamike promjena.¹³¹

Radi poboljšanja protoka roba i usluga, kao i faktora proizvodnje (rada i kapitala), potrebno je ukloniti brojne administrativne prepreke, a iznad svega smanjiti troškove, procedure i vrijeme za registraciju preduzeća. Prilikom donošenja novih propisa treba uvesti postupak procjene uticaja propisa, te organizovanje rasprava kao dijela procesa donošenja propisa.¹³²

Neophodno je i nastaviti reforme u fiskalnom sektoru koje se odnose na direktno oporezivanje i socijalne doprinose radi postizanja većeg stepena harmonizacije poreskog zakonodavstva entiteta i Brčko distrikta. Time bi se eliminisali štetni aspekti

¹³¹ Ibid.

¹³² Prema ocjeni Svjetske banke (v. Doing Business 2010.) BiH je plasirana na 103. mjesto svjetske ljestvice po lakoći poslovanja (ostavivši od evropskih zemalja iza sebe jedino Ukrajinu na 142. mjestu), prvenstveno zbog teškoća osnivanja firmi. Makedonije je lider Jugoistočne Evrope (na 32. mjestu svjetske ljestvice) iz čijeg iskustva se mogu izvući brojne lekcije.

poreske konkurencije i doprinijelo poboljšanju poslovnog okruženja i privlačenju stranih investitora.

2. Preporuke za jačanje konkurentne pozicije BiH kao zemlje i BiH preduzeća

Preporuka 1: Ubrzati provođenje obaveza koje je BiH preuzela potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa EU;

Preporuka 2: Podržati konkurentnost BiH kroz jačanje pozicije izvozno konkurentnih preduzeća;

Preporuka 3: Stvoriti uslove za privlačenje stranih investicija i na taj način olakšati transfer novih tehnologija;

Preporuka 4: Povećati ulaganja u obrazovanje, istraživanje i razvoj.

Preporuka 1: Ubrzati provođenje obaveza koje je BiH preuzela potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa EU

Neophodno je što prije ubrzati provođenje obaveza koje je BiH preuzela potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa EU. Ova preporuka se prije svega odnosi na usvajanje novih i adaptaciju postojećih propisa koji se odnose na konkurentnost jačanje javne uprave. Ubrzanje procesa i ispunjavanje BiH obaveza će direktno poboljšati konkurentnost BiH kroz efikasniju javnu upravu i sudstvo, propise koji regulišu slobodan protok ljudi, roba i kapitala, štite domaće i strane investitore i omogućavaju funkcionisanje tržišta.

Preporuka 2: Podržati konkurentnost BiH kroz jačanje pozicije izvozno konkurentnih preduzeća

U oblasti jačanja konkurentnosti BiH koje su u nadležnosti javnih i regulatornih institucija

postoje jasne smjernice (kao što su npr. Potrebne laboratorije, zakonski propisi i standardi), koje su identifikovane u međunarodnim analizama i poređenjima. Osim djelovanja u regulatornom okruženju, BiH mora ojačati i privatni sektor kroz direktnu državnu intervenciju. Izvozno konkurentna preduzeća je potrebno ojačati poticajima, poreskim olakšicama i finansijskom podrškom izvoznim poslovima (garancijama i kreditiranjem izvoznih poslova). Iako je ovakav pristup do sada opstruiran (uglavnom iz „ideoloških“ razloga) od strane ekonomskih savjetnika finansiranih najvećim dijelom od međunarodne zajednice, ne treba zaboraviti da je većina globalnih korporacija postala „velika“ prvo na lokalnom tržištu, te da je bila barem određeno vrijeme zaštićena uvoznim barijerama i carinama. Ovo naravno u BiH nije moguće zbog CEFTA i drugih trgovinskih sporazuma, ali je moguće podržati razvoj izvoznih preduzeća na način kako to čine zemlje u okruženju (finansiranje izvoznih poslova kroz razvojne banke i fondove, poreske olakšice i sl.).

Preporuka 3: Stvoriti uslove za privlačenje stranih investicija i na taj način olakšati transfer novih tehnologija

Transfer novih tehnologija jedna je od glavnih konkurentskih prilika za BiH. Zbog ograničenih sredstava koje BiH ima na raspolaganju za istraživanje i razvoj novih tehnologija, najbrži razvojni put je transfer novih tehnologija kroz privlačenje direktnih stranih ulaganja. BiH je do sada ostvarila vrlo skromne rezultate po pitanju privlačenja stranih investicija, pa je na ovom polju potrebno napraviti velike iskorake. „Mapa puta“ je navedena u svim značajnijim međunarodnim izvještajima, kao i u analizama atraktivnosti BiH za ulaganje i pokretanje poslovnog poduhvata. BiH mora stvoriti okruženje 21 koje je maksimalno atraktivno za strane investitore, te usmjeriti sve raspoložive resurse u stvaranje povoljnog ambijenta za razvoj poslovnog sektora u BiH.

Preporuka 4: Povećati ulaganja u

obrazovanje, istraživanje i razvoj Tehnološki jaz i nedostatak obrazovnih profila i specijalističkih znanja, koji mogu uticati na konkurentnost, potrebno je otkloniti intervencijama u obrazovnom sistema. Preporučuje se nastavak i ubrzanje reformi obrazovnog sistema koje vode ka ispunjenju ovog cilja, te uspostava i finansiranje fonda za istraživanje i razvoj i fonda za stipendiranje deficitarnih obrazovnih profila i specijalizanata. Ova dva fonda bi trebala biti osnovana (i finansirana) u saradnji javnog i privatnog sektora, te bi trebala direktno adresirati potrebe preduzeća iz privatnog sektora sa najvećim izvoznim i konkurentskim potencijalom.

3. Zaključak

Partnerstvo Evropske unije s Bosnom i Hercegovinom stoga promovira okvir za finansijsku pomoć usmjerenu u pravcu udovoljavanja prioritetima i identifikovanim ciljevima. Pomoć Zajednice BiH u procesu stabilizacije i pridruživanja uopšteno se promovira kroz za tu svrhu osmišljene finansijske instrumente, kao što je trenutno aktuelni instrument predpristupne pomoći IPA 2007 – 2013, iz jula 2006. godine, koji je zamijenio dotadašnji CARDS program za period 2000 – 2006. BiH je s Komisijom Evropskih zajednica potpisala Sporazum o pravilima saradnje, koja se odnosi na finansijsku pomoć EU BiH, u okviru implementacije pomoći putem IPA-e. Okvirni Sporazum daje upravni, pravni i tehnički okvir za finansijsku pomoć namijenjenu BiH, jednovremeno određujući smjer izgradnje, izmjene i dopune pravnog okvira BiH u cilju njegove realizacije.

Pomoć zemljama kandidatkinjama, kao i zemljama potencijalnim kandidatkinjama trebala bi nastaviti podržavati ih u njihovim naporima da ojačaju demokratske institucije i vladavinu zakona, reformišu javnu administraciju, sprovode ekonomske reforme, poštuju ljudska, kao i manjinska prava, unapređuju jednakost spolova, podržavaju regionalnu saradnju, kao i

pomirenje i rekonstrukciju te doprinose održivom razvoju i smanjenju siromaštva u ovim zemljama. Kao zemlja potencijalni kandidat, BiH uživa finansijsku pomoć kroz prve dvije komponente IPA-e: podrška tranziciji i institucionalnoj izgradnji/kroz podršku u tri ključna područja političkog i ekonomskog kriterija i sposobnosti preuzimanja obaveza iz članstva/ i podrška učešću u prekograničnoj saradnji posredstvom bilateralnih i multilateralnih programa prekogranične saradnje s državama članicama EU obuhvaćenim Jadranskim programom, te transnacionalnim programima za Jugoistočnu Evropu. Preostale tri komponente, regionalni razvoj, ruralni razvoj i razvoj ljudskih resursa bit će dostupne sticanjem statusa kandidata, koji će jednovremeno potvrditi akreditaciju zemlje za upravljanje fondovima na decentralizovan način. Uz Evropsko partnerstvo, okvir za usmjeravanje finansijske pomoći EU čine i Izvještaj o napretku i Strategija proširenja Evropske komisije, distribuisani na godišnjoj osnovi, kao i Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju. Po dobivanju statusa kandidata pomoć BiH bit će kompatibilna s prioritetima Pristupnog partnerstva, državnog programa za usvajanje *acquis communautaire-a* i pregovaračkog okvira. Dodatno ohrabrenje za BiH je mogućnost da pomoć može uključiti i usklađivanja s *acquis communautaire-om*, dok je zemlja još u statusu potencijalnog kandidata.

Literatura

1. Centar za Politeke i Upravljanje: Analiza konkurentnosti Bosne i Hercegovine u kontekstu pristupnih procesa EU; decembar 2011. godine.
2. Federalni zavod za programiranje razvoja; *Konkurentnost 2013.-2014. Bosne i Hercegovina*, Sarajevo; septembar 2013. godine.
3. Federalni zavod za programiranje razvoja; *Konkurentnost 2012.-2013. Bosne i Hercegovina*, Sarajevo; septembar 2012. godine.
4. Vijeće Ministara, Direkcija za ekonomsko planiranje; *Strategija razvoja Bosne i Hercegovine*; maj 2010;

**PRAVNI I EKONOMSKI ASPEKTI PROCESA INTEGRACIJE ZEMALJA
JUGOISTOČNE EUROPE U EU SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I
HERCEGOVINU**

**Haris Fazlagić, MA
Internacionalni univerzitet Travnik u Travniku**

haris.fazlagic@yahoo.com

***Sažetak:** U radu se razmatraju pravni i ekonomski aspekti integracije zemalja Jugoistočne Europe u Europsku Uniju, čiji političko-pravni okvir predstavlja proces stabilizacije i pridruživanja. Ovaj proces prilagođen je okolnostima svake od zemalja Zapadnog Balkana, te se on u ovom radu analizira na primjeru Bosne i Hercegovine. S druge strane, ekonomska integracija ovih zemalja u Europsku Uniju odvija se na regionalnom nivou, prije svega kroz stvaranje zone slobodne trgovine (CEFTA), koja također, pored ekonomske, ima i političke dimenzije, u smislu normalizacije odnosa među zemljama članicama, ali i integrisanja u jedinstveno tržište prije priključenja zajedničkom, slobodnom tržištu EU.*

***Ključne riječi:** integracije, EU, BiH, jugoistočna Europa, CEFTA.*

**LEGAL AND ECONOMIC ASPECTS OF THE INTEGRATION PROCESS OF
SOUTHEAST EUROPE TO THE EU WITH SPECIAL EMPHASIS ON BOSNIA AND
HERZEGOVINA**

***Abstract:** This paper addresses the legal and economic aspects of the integration of the countries of South Eastern Europe into the European Union, and its political and legal framework is the stabilization and association process. This process is adapted to the circumstances of each of the Western Balkan countries, and in this paper it is analyzed on the case of Bosnia and Herzegovina. On the other hand, the economic integration of these countries into the European Union takes place at the regional level, notably through the creation of a free trade agreement (CEFTA), which also, in addition to economic, has the political dimensions in terms of normalization of relations between the member states, but also the integration in a single market before joining the common, free EU market.*

***Keywords:** integration, EU, BiH, Southeast Europe, CEFTA.*

1. UVOD

U literaturi koja se bavi regionalnom saradnjom zemalja Zapadnog Balkana gotovo jednoglasno se potvrđuje da je članstvo u EU najvažniji cilj ovih zemalja. Europske integracije potaknule su proces saradnje u regiji i s njim idu ruku pod ruku, što ne predstavlja iznenađenje. Moguće članstvo EU predstavljalo je odlučujući motiv u naporima država centralnoistočne Europe da se razvije stabilnost, demokratiju i ekonomske reforme tokom devedesetih godina XX stoljeća. Na taj način EU je dokazala da, svojom privlačnom snagom i primjerom davanja članstva zemljama centralnoistočne evrope, može biti "oslonac" za političku i ekonomsku tranziciju.¹³³

Sama EU je izgrađena na temeljima regionalne saradnje. Europa kakvu znamo danas konstruisana je na ostacima Europe nakon drugog svjetskog rata, koji umnogome podsjećaju na zemlje Zapadnog Balkana u 2000. godini. Iz te situacije ona je uspjela pronaći put oporavka i uspostavljanja mira upravo kroz regionalnu saradnju i ekonomsku integraciju. Također, izbor ekonomske integracije kao osnove za uspostavu trajnog mira i oporavka nije bio slučajan. Velike etničke razlike, kao i nepovjerenje koje je uslijedilo poslije rata bili su vrlo slični situaciji u kojoj su se našle države Zapadnog Balkana poslije 2000. godine. Ekonomska integracija je dovela do transformacije bivših neprijatelja u buduće poslovne partnere, formirajući odnos zasnovan na zajedničkim interesima i profitu. Time je smanjen "konfliktni potencijal", koji je inače lako izgraditi u odsustvu ekonomskih i osobnih veza.

2. PRAVNI I POLITIČKI ASPEKTI PRISTUPANJA ZEMALJA JIE I BIH EUROPSKOJ UNIJI

Strategija regionalnog pristupa državama Jugoistočne Evrope, inaugurirana 1997. godine, bila je kreirana s ciljem prevazilaženja posljedica ratnih razaranja putem stvaranja osnovne stabilnosti i napretka u demokratizaciji društava. U slučaju Bosne i Hercegovine ti ciljevi su postizani putem podrške implementaciji *Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini*. Pristup Bosni i Hercegovini realiziran je osnivanjem Konsultativnih radnih grupa (*Consultative Task Force – CTF*) 1998. godine na osnovu uputa Evropske unije koje su sadržavale minimalne zahtjeve kao preduvjet za otpočinjanje izrade Studije izvodljivosti, a odnosile su se na reformu uprave, regulatornog okvira i politika saradnje. U radu radnih grupa učestvovali su kako eksperti iz institucija Bosne i Hercegovine i entiteta, tako i eksperti iz EU za pojedine oblasti.¹³⁴

1999. Europska komisija je predložila modifikaciju regionalnog pristupa Procesom stabilizacije i pridruživanja za države jugoistočne Europe (Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, Makedoniju i Saveznu Republiku Jugoslaviju) kojim se unapređuje do tada postojeća politika Evropske unije prema zemljama regije. Proces predviđa potpisivanje sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju - nove vrste ugovornog odnosa EU čiji je cilj stabilizacija zemalja u regiji putem njihova približavanja europskim integracijama. Sporazumi o stabilizaciji i pridruživanju su prilagođeni okolnostima u pojedinoj zemlji.

Približavanje nacionalnog pravnog poretka zahtjevima *acquisa* podrazumijeva i značajne izmjene u vezi sa pravilima i procedurama donošenja pravnih propisa, odnosno izgradnju savremenog pravnog poretka koji će moći

¹³³ Judah, T. (2006). The EU must keep its promise to the Western Balkans. London: Centre for European reform.

¹³⁴ (2005). Priručnik za usklađivanje propisa BiH sa propisima EU. Sarajevo: Direkcija za europske integracije BiH.

odgovoriti zahtjevima članstva. Prije svega, treba imati na umu da se donošenjem propisa, pa i onog kojim se vrši usklađivanje sa legislativom EU, zapravo, provodi prethodno definirana politika u izvjesnoj oblasti, što ukazuje na potrebu razumijevanja i izbora politike koja se formulira u formi normativnog akta.

Nakon formiranja Konsultativnih radnih grupa, u martu 2000. godine EU je Smjernicama za Bosnu i Hercegovinu (Mapa puta) označila pravac reformi neophodnih za dalju kvalifikaciju u evropskim integracijama. Reforme su se odnosile na poduzimanje političkih i ekonomskih mjera, kao i mjera u oblasti zaštite ljudskih prava, demokratije i vladavine prava, razrađenih u 18 uvjeta. Može se konstatovati da je prvobitna dobrovoljna harmonizacija zakonodavstva Bosne i Hercegovine sa dijelovima *acquis-a* započela u 2000. godini, tokom ispunjavanja uvjeta iz Mape puta. Naime, zakoni koji su rađeni putem Konsultativnih radnih grupa za ispunjavanje tih uvjeta bili su, u mjeri u kojoj su to prilike dopuštale, usklađivani sa "Bijelom knjigom – priprema pridruženih država Centralne i Istočne Evrope za integraciju u unutrašnje tržište Unije". Iako je ovaj dokument bio prvenstveno namijenjen državama Centralne i Istočne Evrope kao dio pretprijemne strategije, Bijela knjiga je Bosni i Hercegovini dala jasnu predstavu kako se treba pripremati za uključenje u unutrašnje tržište Evropske unije, identificirajući ključne mjere u svakom sektoru unutrašnjeg tržišta i redosljed raspoređen u dvije faze kojim bi trebalo da se uskladi legislativa.

Od 2002. godine Europska komisija redovito prati stanje i proces eurointegracija država Zapadnog Balkana i svake godine redovno sastavlja Izvještaje o napretku svake pojedinačne zemlje kako bi ga prezentovala Europskom vijeću i Europskom parlamentu. U Izvještaju se, po istoj strukturi svake godine, ocjenjuje stanje u državi prema utvrđenim kriterijima iz Kopenhagena. Dakle, riječ je o analizi stanja u pogledu političkih i ekonomskih kriterija za članstvo, te donošenje

ocjene sposobnosti države o provedbi europskih standarda, tj. o usklađivanju državnih zakonodavstava i politika s pravnom stečevinom EU. Ustanovljavanjem kriterija iz Kopenhagena 1993. godine, po prvi put je u povijesti proširenja Zajednica i Unije definirano koja to pitanja, odnosno uvjeti moraju biti zadovoljeni da bi država mogla postati članica Unije. U svim ranijim proširenjima uvjeti pristupanja su bili predmet sporazuma o pristupanju između članica Unije i države kandidata.¹³⁵

Bosna i Hercegovina učestvuje u Procesu stabilizacije i pridruživanja. Privremeni sporazum se primjenjuje od 2008. Provedba Privremenog sporazuma u Bosni i Hercegovini je i dalje neujednačena. Zemlja i dalje krši PS zbog neusklađivanja s Europskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, kao i pravilima o državnoj pomoći. U okviru Procesu stabilizacije i pridruživanja, Bosna i Hercegovina i dalje sa EU konstruktivno sudjeluje u strukturalnom dijalogu o pravosuđu, s plenarnim sjednicama koje se održavaju na redovnom nivou. Proces je uspostavljen s ciljem daljnjeg konsolidiranja nezavisnog, djelotvornog, nepristrasnog i odgovornog pravosudnog sistema u skladu sa relevantnim standardima EU i *acquis-em*.¹³⁶

3. EKONOMSKI ASPEKTI EUROINTEGRACIJA ZEMALJA JIE

Ugovorom o osnivanju Europske ekonomske zajednice (EZZ) iz 1957. godine, nastala je Zajednička vanjskotrgovinska politika ove organizacije, kojom su se države članice obavezale da će svoje reguliranje trgovine s trećim zemljama prenijeti s državnih organa na organe zajednice. Ovim su prvi put europske države svoju vanjskotrgovinsku politiku stavile na nadnacionalni nivo, te sva ovlaštenja za kreiranje i izvršavanje vanjskotrgovinske

¹³⁵ Mišćević, T. (2009). Pridruživanje Evropskoj uniji. Beograd: Službeni glasnik, str. 146.

¹³⁶ EC (2013). Izvještaj o napretku BiH u 2013. godini. (COM(2013) 700)

politike prepustile zajedničkim organima. Tri su tijela ove organizacije koji kreiraju i provode jedinstvenu vanjskotrgovinsku politiku EU. To su Europska komisija od koje dolaze inicijative za promjenu i primjenu vanjskotrgovinske politike, Vijeće i Parlament, koji odlučuju o inicijativama i nakon toga odluku dostavljaju na izvršenje Komisiji. Glavno obilježje Zajedničke vanjskotrgovinske politike jeste carinska unija koja podrazumijeva zajedničku vanjsku carinsku tarifu. Drugim riječima, usluge i roba koja se uvozi na teritorij EU biće opterećena carinskim stopama koje vrijede u svim državama članicama podjednako. "Ovom tarifom definirani su uvjeti pod kojima se obavlja trgovina između EU i ostatka svijeta u pogledu propisanih carinskih stopa, i ona definira opći carinski režim koji danas korespondira carinskom režimu uz primjenu klauzule najpovlaštenije nacije (MFN režim), odnosno kako ga u SAD nazivaju - režim normalnih trgovinskih odnosa."¹³⁷

Raspalom Istočnog bloka javila se potreba bivših članica za novim ekonomskim povezivanjem s određenim zemljama. S obzirom na to da nove tranzicijske zemlje nisu bile spremne za prihvaćanje sistema tržišne ekonomije, nastala je ideja o osnivanju jedne ekonomske integracije unutar koje bi te zemlje sarađivale i pripremale se za postupan pristup razvijenoj zapadnoj ekonomiji. Uslijed bojazni da se raspalom Istočnog bloka ponovo ne formira neka slična integracija, Čehoslovačka, Mađarska i Poljska su krenule u pravcu brzog i bezuvjetnog približavanja Europskoj uniji.¹³⁸

U početku svog osnivanja, Centralnoevropska zona slobodne trgovine (CEFTA) nije bila usmjerena ka zemljama jugoistočne Europe. Formirale su je Mađarska, Čehoslovačka i Poljska. U okolnostima prekida bilo kakve

institucionalne veze između istočnoevropskih zemalja, nakon raspada SEV-a i Varšavskog pakta krajem osamdesetih godina, ove tri zemlje su prvo formirale Višegradsku grupu. Tako je na sammitu u mađarskom mjestu Višegradu, usvojena "deklaracija o saradnji između Poljske, Čehoslovačke i Mađarske na putu ka europskoj integraciji".¹³⁹

Višegradska grupa je trebalo da igra ulogu neformalnog "kluba za pritisak", s ciljem bržeg ulaska u zapadnoevropske organizacije i jačanja međusobne saradnje ove tri zemlje. Osim toga, kao osnovni ciljevi saradnje navode se i konsolidacija demokratije i uvođenje tržišne privrede. Jedan od značajnih razloga formiranja ovoga foruma, kao i kasnijeg udruženja CEFTA, bio je i pritisak izvršen od strane Europske zajednice na zemlje središnje Europe, da međusobno bliže ekonomski i politički surađuju, a ne samo tražiti pomoć i integraciju s EZ.¹⁴⁰

Ideja o liberalizaciji trgovine u regiji jugoistočne Europe začeta je osnivanjem Pakta za stabilnost Jugoistočne Europe kada je, među glavne ciljeve Pakta uvršteno i "povećanje regionalne integracije i saradnje", što je u okviru Radnog stola II (ekonomska pitanja) definisano kao "promovisanje područja slobodne trgovine, odnosno liberalizacija trgovine". Već 2000. godine, na inicijativu Republike Makedonije, formirana je Radna skupina za liberalizaciju i olakšavanje trgovine. Polovinom januara 2001. godine, ministri zemalja jugoistočne Europe (Albanije, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Rumunjske, Hrvatske, Makedonije, Jugoslavije (Srbije i Crne Gore) i Moldavije) su, na sastanku u Ženevi, dogovorili da se pristupi pripremama i potpisivanju Memoranduma o razumijevanju, kojim će se regulisati pitanja liberalizacije i olakšavanja trgovine među zemljama Regiona. Memorandum o razumijevanju o liberalizaciji i olakšavanju trgovine (Memorandum) je

¹³⁷ Bjelić, P. (2012). Uključenje Srbije u jedinstveni spoljnotrgovinski režim Evropske unije. U: Harmonizacija zakonodavstva Republike Srbije sa pravom Evropske unije (II), Zbornik. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, str. 458.

¹³⁸ Grahovac, D., Jakovljević, J. (2012). Značaj nastanka zone slobodne trgovine – CEFTA za zemlje zapadnog Balkana. Poslovne studije, VII-VIII, 163-180.

¹³⁹ Kornfeld, Ph. (1995). CEFTA. 34 International Legal Materials, no. 3., str. 3.

¹⁴⁰ Alendar, B. (1999). CEFTA i Evropska unija. Međunarodni problemi, Vol. LI, No. 1., str. 147.

potpisan 2001. godine u Bruxellesu. Potpisnice Memoranduma su se obvezale da će do kraja 2002. godine zaključiti bilateralne ugovore o slobodnoj trgovini, kojima će se za najmanje 90 posto roba omogućiti slobodan protok bez ikakvih carinskih ograničenja. Na ovaj način se trebalo formirati tržište od 55 milijuna stanovnika.¹⁴¹

U Bukureštu su 2006. godine premijeri zemalja JIE usvojili Zajedničku izjavu kojom su, između ostalog, dali nalog nadležnim ministrima da zaključe sporazum, istovremeno osiguravajući pristupanje CEFTA-i za zemlje koje nisu članice i izmjenu postojećeg sporazuma uz saglasnost svih strana. Nakon četiri runde pregovora, održanih u Bruxellesu, došlo se do teksta Sporazuma, koji je potpisan 19. 12. 2006. godine u Bukureštu. Imajući u vidu da su nove zemlje/teritorije pristupile CEFTA-i, te da je stari tekst izmijenjen i dopunjen, struktura novog Sporazuma je relativno složena. Zato, prvo imamo Sporazum o izmjeni i pristupanju Srednjoeuropskom sporazumu o slobodnoj trgovini. Ovaj Sporazum se sastoji od svega četiri člana i odnosi se na dogovor ugovornih strana da prihvaćajući Aneks Sporazumu o izmjeni i pristupanju Srednjoeuropskom sporazumu o slobodnoj trgovini pristupaju Centralno europskom Sporazumu o slobodnoj trgovini. Potpisnice sporazuma su: Republika Albanija, Bosna i Hercegovina, Republika Bugarska, Republika Hrvatska, Republika Makedonija, Republika Moldavija, Republika Crna Gora, Rumunija, Republika Srbija i Misija privremene uprave Ujedinjenih naroda na Kosovu, u ime Kosova, u skladu Rezolucije 1244 Saveza sigurnosti Ujedinjenih naroda.

Značajna involviranost EU u sam proces pregovaranja CEFTA ogleda se već u Preambuli sporazuma, gdje se ističe da sporazum doprinosi integracijskim procesima

njegovih članica prema EU. Istovremeno i u pojedinim odredbama sporazuma postoji izravno povezivanje na odgovarajuća pravila EU, npr. kod pitanja konkurencije, usuglašavanja tehničke regulative sa standardima EU i dr. Generalno, sudjelovanjem u CEFTA potiče se proces integracije u EU kroz usuglašavanje regulative s pravnom stečevinom eu, za što je najbolji dokaz to što su sve prethodne članice CEFTA već postale članice EU. Sporazum također u mnogim odredbama upućuje na odgovarajuće definicija, pravila i procedure Svjetske trgovinske organizacije. Izravno preuzimanje pojedinih odredbi ove organizacije je bilo neophodno budući da neke CEFTA članice nisu članice WTO, čime se osiguralo direktno preuzimanje važećih međunarodnih pravila.

Kao jedno od rješenja za prevladavanje problema je istaknuto formiranje zone slobodne trgovine u regiji JIE u prelaznom razdoblju do momenta priključenja EU. Ovo je jako važno iz dva razloga: stvaranje zone slobodne trgovine bi bio svojevrsan test koji bi pokazao da li su zemlje regije postigle društveno-političku zrelost za europsko integriranje. Drugim riječima, stvaranje ove integracije je smjernica koja treba pokazati da li su zemlje sposobne za viši oblik integracije kakva je EU ili ne; i u ekonomskom smislu, stvaranje zone slobodne trgovine je način da se pojača konkurentnost ekonomija zemalja, što je neka vrsta generalne probe za tržišnu utakmicu s preduzećima iz zemalja EU (drugi kopenhagenski kriterij).¹⁴²

Ukoliko se uspostavi djelotvorna zona slobodne trgovine glavna korist od nje će biti ulazak u EU. Impresivan scenarij koji su ostvarile zemlje Centralne Europe, sadašnje članice EU, teško je ostvariv zbog nekoliko faktora. Najprije, konstalacija snaga se značajno promijenila od tog razdoblja. Ovo se prije svega odnosi na EU, koja je sada znatno zatvorenija za prijem novih članova. Dalje, zemlje Centralne Europe nisu bile toliko

¹⁴¹ Golubović, S. (2008). Uloga Centralnoevropske zone slobodne trgovine (CEFTA) u pridruživanju zemalja zapadnog Balkana Evropskoj uniji, u: Milorad Božić (ur.). Balkan u procesu evrointegracije: koncepcije razvoja i socijalne implikacije. Niš: Filozofski fakultet, 99-109, str. 107.

¹⁴² Ilić, A. (2006). Zona slobodne trgovine u Jugoistočnoj Evropi – Izazov za Srbiju. Beograd: Srpski ekonomski forum, str. 16.

opterećene političkim problemima kao što je to slučaj sa zemljama JIE. Uz to, prema mnogim analizama centralnoevropske zemlje su imale značajnije korake u reformama koji su ih u relativno kratkom roku približile razvijenim tržišnim ekonomijama. Prema nekim autorima mnogi strani investitori su zainteresirani za osnivanje svojih preduzeća u zemljama blizu velikog tržišta EU, na teritoriju gdje su operacioni i transportni troškovi niži. Regija JIE upravo ispunjava ove uvjete što je još jedan argument koji ide u prilog značajnim efektima koje zona slobodne trgovine može proizvesti.¹⁴³

Kada je u pitanju ekonomska integracija BiH sa EU, Bosna i Hercegovina i dalje ima otvorenu ekonomiju, uprkos malom smanjenju otvorenosti tržišta u 2012. godini. Ukupna razmjena (zbir obima izvoza i uvoza robe i usluga) se smanjila na 84,9% BDP-a u 2012. godini, u poređenju sa 87% BDP-a u 2011. EU je i dalje najveći trgovinski partner BiH. Njen udio u ukupnom izvozu je neznatno smanjen na 59,8%, dok je udio u uvozu porastao na 47,3%. Udio drugog glavnog trgovinskog partnera, država članica CEFTA-e, je blago smanjen na 28,7% ukupnog izvoza i 22,2% ukupnog uvoza. U 2012. godini je stvarni efektivni devizni kurs, zasnovan na 20 najvećih trgovinskih partnera BiH, blago povećan za 0,4%, ukazujući na određene neznatne gubitke konkurentnosti cijena. Udio mase DSI iz EU u ukupnim DSI je u 2012. godini iznosio 44,1%. Sveukupno, nivo trgovinske povezanosti sa EU, koji je i bio visok, dodatno je povećan.¹⁴⁴

¹⁴³ Bijelić, P. (2005). Trade Policy of the European Union as a Factor of Regional Trade Integration in Southeast Europe. Discussion Paper 36, The Center for the Study of Global Governance.

¹⁴⁴ EC (2013). Izvještaj o napretku BiH u 2013. godini. (COM(2013) 700)

4. ZAKLJUČAK

Poučene iskustvom drugih zemalja, zemlje JIE kao svoje osnovno opredjeljenje ističu priključenje EU. Osnovne koristi koje se mogu očekivati od europskih integracija su oličene u pristupu širem tržištu, prilivu stranih direktnih investicija, pomoći u institucionalnim i ekonomskim reformama, pristupu fondovima EU i, što je svakako najbitnije, prihvaćanju sistema vrijednosti koji je dugo godina izgrađivan u EU. Međutim, u društveno-političkom, pravno-institucionalnom i ekonomskom smislu zemlje regije zaostaju za članicama EU. Drugim riječima, ove zemlje nisu ni formalno ni suštinski spremne za ulazak u EU, odnosno ne ispunjavaju kopenhagenske uvjete u pogledu (1) vladavine prava, izgradnje demokratskih institucija i zaštite ljudskih i manjinskih prava; (2) izgradnje tržišne ekonomije i jačanju konkurentnosti svojih preduzeća; i (3) prihvaćanju pravne stečevine EU.¹⁴⁵

Jedan od osnovnih razloga za stvaranje zone slobodne trgovine je priključenje EU. Drugi bitan razlog (djelomično sadržan u prvom) je da zona slobodne trgovine pruža velike mogućnosti za razvoj ekonomija zemalja članica integracije. Otvaranje ekonomije ka inostranstvu pruža prilike za povećanje izvoza i vanjske trgovine uopće, privlačenje stranih direktnih investicija i po osnovu toga povećanje zaposlenosti, što sve rezultira osvarenje značajnih stopa rasta BDP-a i rastu životnog standarda građana ovih država. Treći razlog za stvaranje zone slobodne trgovine je političke prirode. Naime, odnose između velikog broja država regiona prožimaju politički problemi. Stvaranje zone slobodne trgovine i izražen naglasak ka ekonomskim odnosima mogao bi u srednjem roku uticati i na poboljšanje političkih odnosa što je od značaja za stabilnost cjelokupne regije pa i šire.

¹⁴⁵ Jovović, D. et al. (2005). Slobodna trgovina SCG sa zemljama Jugoistočne Evrope. Beograd: Službeni list SCG.

LITERATURA

1. (2005). *Priručnik za usklađivanje propisa BiH sa propisima EU*. Sarajevo: Direkcija za evropske integracije BiH.
2. Alendar, B. (1999). CEFTA i Evropska unija. *Međunarodni problemi*, Vol. LI, No. 1.
3. Bijelić, P. (2005). *Trade Policy of the European Union as a Factor of Regional Trade Integration in Southeast Europe*. Discussion Paper 36, The Center for the Study of Global Governance.
4. Bijelić, P. (2012). Uključenje Srbije u jedinstveni spoljnotrgovinski režim Evropske unije. U: *Harmonizacija zakonodavstva Republike Srbije sa pravom Evropske unije (II)*, Zbornik. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
5. EC (2013). *Izveštaj o napretku BiH u 2013. godini*. (COM(2013) 700)
6. Golubović, S. (2008). Uloga Centralnoevropske zone slobodne trgovine (CEFTA) u pridruživanju zemalja zapadnog Balkana Evropskoj uniji, u: Milorad Božić (ur.). *Balkan u procesu evrointegracije: koncepcije razvoja i socijalne implikacije*. Niš: Filozofski fakultet, 99-109.
7. Grahovac, D., Jakovljević, J. (2012). Značaj nastanka zone slobodne trgovine – CEFTA za zemlje zapadnog Balkana. *Poslovne studije*, VII-VIII, 163-180.
8. Ilić, A. (2006). *Zona slobodne trgovine u Jugoistočnoj Evropi – Izazov za Srbiju*. Beograd: Srpski ekonomski forum.
9. Jovović, D. et al. (2005). *Slobodna trgovina SCG sa zemljama Jugoistočne Evrope*. Beograd: Službeni list SCG.
10. Judah, T. (2006). *The EU must keep its promise to the Western Balkans*. London: Centre for European reform.
11. Kornfeld, Ph. (1995). CEFTA. *34 International Legal Materials*, no. 3.
12. Mišćević, T. (2009). *Pridruživanje Evropskoj uniji*. Beograd: Službeni glasnik.

**MEĐUNARODNI ŠPEDITERI TRANZICIJSKIH ZEMALJA PRED IZAZOVIMA
ULASKA NJIHOVIH DOMICILNIH ZEMALJA U EVROPSKU UNIJU**

Mr. Mirsad Imamović
Internacionalni univerzitet Travnik u Travniku

mimo.mirsad@hotmail.com; 38761 556 867

Sažetak: *Temeljna je misija klasičnih špeditera organizacija otpreme, dopreme i provoza materijalnih dobara od jednog do drugog mjesta pomoću svih prijevoznih sredstava i svim prijevoznim putovima, a prema ugovoru o špediciji. Klasični špediteri, u pravilu, nisu istovremeno prijevoznici, skladištari, pomorski agenti, operatori multimodalnog transporta i slično. Ulaskom neke tranzicijske zemlje u Evropsku uniju prestaje potreba za klasičnim špediterskim carinskim posredovanjem u evropskoj carinskoj uniji. Klasični špediteri na području Evropske unije davno su se transformisali u logističke operatere koji su specijalizovani za upravljanje transportnim logističko-distributivnim lancima, transportnim i logističkim mrežama. Stoga, klasični špediteri i u tranzicijskim zemljama moraju se stalno prilagođavati savremenim tržišnim, odnosno proizvodnim, trgovinskim, skladišnim, transportnim, distribucijskim, logističkim, tehnološkim, organizacijskim, ekonomskim, pravnim, ekološkim i drugim zahtjevima potencijalnih klijenata na svjetskom, globalnom špediterskom tržištu. U ovom smo radu eksplicirali temeljne izazove pred kojima se nalaze međunarodni špediteri tranzicijskih zemalja u kontekstu ulaska njihovih domicilnih zemalja u Evropsku uniju.*

Ključne riječi: *međunarodni špediteri, tranzicijske zemlje, logistički operateri, outsourcing, logistička partnerstva, strateški savezi.*

**INTERNATIONAL FREIGHT FORWARDERS FROM COUNTRIES IN TRANSITION IN
FRONT OF CHALLENGES OF ENTERING THEIR NATIVE COUNTRIES IN THE
EUROPEAN UNION**

Abstract: *The fundamental mission of the classic freight forwarders is organization of dispatch, delivery and transport of material goods from one place to another by using all transport means and all transportation routes, according to the contract of freight forwarding. Classic freight forwarders, in generally, are not at the same time carriers, warehouse managers, shipping agents, multimodal transport operators. By joining some countries in transition in the European Union it eliminates the need for conventional freight forwarding customs brokerage in the European Customs Union. Classic freight forwarders in the area of the European Union are long ago transformed into logistics operators who specialize in managing transport logistics distribution chains, transport and logistics networks. Therefore, the classic freight forwarders of countries in transition must constantly adapt to modern market, i.e. manufacturing, trade, storage, transportation, distribution, logistics, technological, organizational, economic, legal, environmental and other requirements of potential customers in the world, to the global forwarding market. In this paper we have elucidated the fundamental challenges faced by international freight forwarders from countries in transition in the context of entering their native countries in the European Union.*

Keywords: *international freight forwarders, countries in transition, logistics operators, outsourcing, logistics partnerships, strategic alliances.*

1. UVOD

U visokorazvijenim državama klasični su špediteri raritetna pojava, dok su Evropskoj uniji zapravo gotovo potpuno nepotrebni. Zamijenile su ih tvrtke savremene špediterske logistike i špediterski logistički operatori. Dakako, takav slučaj ne nalazimo u evropskim tranzicijskim zemljama nastalim raspadom ex Jugoslavije, iako sve one pretenduju postati članicama Evropske unije. Naime, u tim zemljama još egzistiraju, odnosno životare određeni modaliteti klasične špedicije te će ih uskoro u drugi plana potiskivati veliki međunarodni špediterski operatori prema načelima outsourcinga (izdvajanja), a ponegdje i logistički operatori pojedinih špediterskih niša. Može se ustvrditi da će se to dogoditi u svim tranzicijskim zemljama u kojima se tzv. nacionalni klasični špediteri ne budu na vrijeme transformisali u špediterske logističke operatore. Špediterska logistika i špeditersko-logistički sistemi ostvaruju svoju temeljnu misiju samo onda kada svojim znanjima i aktivnostima, u partnerskim odnosima s brojnim logističkim subjektima, omogućavaju uspješno, efikasno, sigurno, brzo i racionalno upravljanje tokovima materijalnih dobara u različitim modalitetima.

Sukladno tome, špediterski logistički operatori moraju omogućiti kontinuiranu dostavu i opskrbu tržišta traženim i kvalitetnim dobrima, odgovarajućeg asortimana, na pravim mjestima, u pravo vrijeme, uz najmanje rizike i uz najniže troškove te ostvarivanje primjerenog profita, ali i zadovoljavanje potražnje kupaca i potrošača. Upravljanje tzv. makro, globalnim i mega špeditersko-logističkim sistemima nije nimalo jednostavno, jer ono mora biti uspješno, efikasno i profitabilno, što je u svim ekonomskim područjima veoma zahtjevno. Da bi špeditersko-logistički menadžeri i specijalizovani špediterski stručnjaci mogli primjereno upravljati špeditersko-logističkim sistemima moraju imati na umu brojne vanjske i unutrašnje faktore utjecaja. Budući da su ljudski potencijali jedini dinamički element proizvodnje špeditersko-logističkih proizvoda,

sve špeditersko-logističke tvrtke posebnu pažnju trebaju posvetiti sekundarnom i tercijarnom obrazovanju kadrova te permanentnom osposobljavanju špeditersko-logističkih menadžera i specijalizovanih stručnjaka koji organizuju i vode procese špeditersko-logističke industrije.

2. EVOLUCIJA LOGISTIČKIH SISTEMA

Međunarodna je špedicije skup specifičnih funkcija, poslova, operacija i pravila što sve skupa omogućava otpremu robe iz vlastite u strane države, dopremu robe iz stranih u vlastitu državu i provoz robe između stranih država preko vlastite države. Međunarodna špedicija kao znanost skup je interdiscipliniranih i multidiscipliniranih znanja koja izučavaju i primjenjuju zakonitosti brojnih i složenih vanjskotrgovinskih i transportnih aktivnosti koje djelotvorno omogućavaju otpremu robe iz vlastite u strane zemlje (izvozna špedicija), dopremu robe iz stranih u vlastitu zemlju (uvozna špedicija) i prijevoz robe između stranih zemalja (prijevozna ili tranzitna špedicija).¹⁴⁶ Međunarodna špedicija danas je vrlo značajna gospodarska djelatnost u sistemu društvene reprodukcije, koja se inkorporirala i ekonomski učvrstila u razmjenu dobara, kroz koju povezuje proizvodnju i potrošnju, odnosno ponudu i potražnju.

Špediter se definira kao *gospodarstvenik, pravna ili fizička osoba koja se isključivo i obrtimce bavi organizacijom otpreme robe svojih komitenata pomoću vozara i drugim poslovima koji su s tim u vezi*.¹⁴⁷ Osnovni je zadatak međunarodnog špeditera da oslobodi svog nalogodavca (izvoznika, uvoznika, proizvođača) cjelokupnog napora i brige oko otpreme, dopreme i provoza robe u međunarodnom prometu. U izvršavanju toga zadatka međunarodni se špediter susreće s

¹⁴⁶ Zelenika, Ratko: Temelji logističke špedicije, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2005. str. 32.

¹⁴⁷ Turina, Ante: Međunarodna špedicija, Viša pomorska škola, Zavod za pomorsku navigaciju i pogon broda, Rijeka, 1965. str. 72.

raznovrsnim kompleksnim i brojnim poslovima bez kojih ne bi mogli optimalno funkcionirati savremeni vanjskotrgovinski i prometni sistemi. Kako bi se razumjele kasnije eksplikacije u ovom radu, u nastavku ćemo za početak taksativno navesti osnovne i dodatne poslovne aktivnosti međunarodnih špeditera.

Na internetskoj stranici o špediciji FIATA¹⁴⁸ navedeni su sljedeći osnovni (temeljni) i dodatni (specijalni) poslovi međunarodnih špeditera:¹⁴⁹ Stručni savjeti i sudjelovanje u pregovorima radi zaključivanja ugovora o međunarodnoj kupoprodaji, instradacija,¹⁵⁰ zaključivanje ugovora o prijevozu robe na klasičan način (upotreba prijevoznog sredstva jedne transportne grane), zaključivanje ugovora o multimodalnom transportu robe i organiziranje tzv. transporta od vrata do vrata, prihvatanje robe radi otpreme, otprema, doprema i provoz robe u užem smislu, zaključivanje ugovora o ukrcaju, iskrcanju i prekrcanju robe, zaključivanje ugovora o transportnom osiguranju, zaključivanje ugovora o uskladištenju, ispostavljanje ili pribavljanje prijevoznih i drugih isprava, obavljanje poslova u vezi sa carinjenjem robe, kontrola ispravnosti dokumenata i obračuna transportnih i drugih troškova te informiranje nalogodavca.

Na istoj internetskoj stranici i navedenom izvoru¹⁵¹ (osim u svim udžbenicima iz međunarodne špedicije) pobrojani su i sljedeći dodatni poslovi međunarodnih špeditera:

¹⁴⁸ Akronim od francuskog: Federation Internationale des Associations de Transitaires et Assimilies (engleski: International Federation of Freight Forwarders Associations).

¹⁴⁹ Više vidjeti u Plasto, Elma: Seminarski radovi iz špediterskog poslovanja (skripta), Fakultet za saobraćaj i komunikacije Univerziteta u Sarajevu, 2009 str. 7.-14. ili na www.prometna-zona.com/spedicija-003fiata.php

¹⁵⁰ Izbor optimalnog prijevoznog puta, transportnog sredstva, tehnologije transporta i najpovoljnijeg vremena otpreme; vidjeti na www.mojrad.net/pregled_teksta.php

¹⁵¹ Više vidjeti u Plasto, Elma: Seminarski radovi iz špediterskog poslovanja (skripta), Fakultet za saobraćaj i komunikacije Univerziteta u Sarajevu, 2009. str. 14.-23. ili na www.prometna-zona.com/spedicija-003fiata.php

Zaključivanje ugovora o pakovanju, sortiranju i vaganju, obavljanje svih ugovorenih poslova pakovanja, sortiranja i vaganja, izdavanje garantnih pisama, izdavanje špediterskih potvrda i drugih FIATA isprava, uzorkovanje robe, preduzimanje mjera osiguranja naplate štete u slučaju gubitka, oštećenja ili manjka robe, ugovorena kontrola kvaliteta i količine robe u međunarodnom transportu, dohlađivanje robe, hranjenje i pojenje živih životinja, sajamski poslovi, leasing (lizing) poslovi, konsignacijski poslovi, prometno-agencijski poslovi, kreditiranje nalogodavca, otprema, doprema i provoz zbirnog prometa¹⁵² te drugi propisani ili uobičajeni poslovi u vezi s otpremom, dopremom i provozom robe.

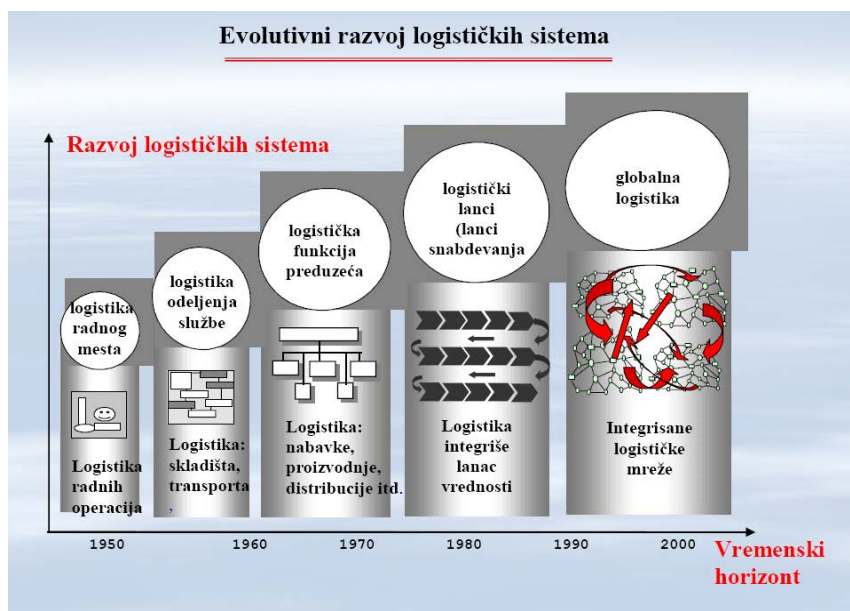
Razvoj špedicije u Evropskoj uniji usko je povezan s evolucijom logističkih sistema koja je pratila opći tehnološko-tehnički i društveno-ekonomski razvoj. U posljednjih 50 godina 20. stoljeća mogu se uočiti faze razvoja logističkog sistema kako je to prikazano na donjoj slici evolutivnog razvoja logističkih sistema,¹⁵³ iz koje je vidljivo da se u počecima logistika usredotočila na pojedino radno mjesto i pružala podršku pojedinim radnim operacijama, a zatim je obuhvatala pojedina odjeljenja ili službe (skladište, transport i slično). Bitan se napredak osjetio kada je logistika obuhvatila pojedine funkcije tvrtke (nabavka, proizvodnja, distribucija) te kasnije i pojedini lanac vrijednosti (lanac opskrbe inputima i lanac distribucije outputa). Globalna je logistika savremena faza razvoja koja uključuje integrirane logističke mreže.

Međutim, razmjena roba iz zemalja članica Evropske unije sa zemljama nečlanicama i dalje je podložna uobičajenim administrativnim preprekama, pa stoga i dalje postoji potreba za obavljanjem poslova carinjenja. Kada je riječ o poslovanju špeditera u današnjim uslovima savremene globalne ekonomije, potrebno je naglasiti najvažniju promjenu kada su u pitanju osnovni poslovi

¹⁵² Organizovanjem zbirne pošiljke, bilo u cestovnom ili željezničkom transportu, špediter postiže velike uštede za svog komitenta.

¹⁵³ Više vidjeti na www.aperion-uni.eu/lycboardclient/detail.aspxf?...

međunarodnog špeditera. Naime, direktna posljedica ukidanja carina na području Evropske unije imala je za rezultat umanjivanje važnosti jednog od osnovnih poslova međunarodnog špeditera, a to je njegovo posredovanje u postupku carinjenja robe. Kako države članice imaju manje potrebe za carinskim posredovanjem, međunarodni špediteri su se morali prilagoditi novonastaloj situaciji. Manje špediterske tvrtke morale su proširiti svoje poslovanje na nabavu robe, organizaciju domaćeg i međunarodnog prijevoza, transportnog osiguranja, pružanje usluga skladištenja robe, izdavanje i pribavljanje potrebnih dokumenata i slično.

Usluge carinskog posredovanja nisu i neće nestati u potpunosti, jer će države članice Evropske unije i dalje uvoziti robu iz ostalih dijelova svijeta, tako da će znanje i iskustvo međunarodnih špeditera u Evropskoj uniji, ali i špeditera u Bosni i Hercegovini, biti i dalje od važnosti. Prema tome, potreba za međunarodnom špedicijom u okvirima trgovine Evropske unije očito postoji. Pružanjem kompletnih logističkih usluga svojim komitentima, međunarodni špediteri će se i dalje nastaviti razvijati u globalne dobavljače logističkih usluga i na taj način

učvršćivati partnerski odnos sa svojim komitentima koji će svoju maksimalnu pažnju i brigu moći posvetiti osnovnoj djelatnosti te na taj način ostvariti što bolji položaj na globalnom tržištu.

3. ŠPEDITERSKI IZAZOVI PRISTUPANJA EVROPSKOJ UNIJI

Međunarodni špediter u zemljama koje reflektiraju ući u Uniju već danas svoje aktivnosti moraju preorijentirati na dodatne logističke usluge (primjerice, premještanje finalizacije proizvoda iz tvorničkih hala u logističke centre radi dorade, prerade, montaže, oplemenjivanja, popravka, servisiranja) te tako postati tzv. logistički špediteri¹⁵⁴ ili logistički operateri,¹⁵⁵ što pretpostavlja širenje područja djelovanja klasičnih špediterskih tvrtki pri dobavi i distribuciji, umrežavanje tvrtki, tehnološki razvoj, primjenu informacijskih tehnologija, kako bi se udovoljilo sadašnjim i budućim promjenama na proizvodnom i prometnom svjetskom tržištu.¹⁵⁶ U dijelu internetske stranice o špediciji FIATA nalazi se tekst u kojemu se govori o modelu poslovanja međunarodnih špeditera nakon pristupanja domicilne zemlje Evropskoj uniji te u uslovima globalizacije tržišta,¹⁵⁷ što u velikom dijelu korespondira s temom i više tematskih područja ove konferencije.

¹⁵⁴ Više vidjeti u Pavlič Skender, Helga i Grčić Fabić, Mirjana: Logistički špediter u fokusu prometnog i gospodarskog sustava, Pomorski zbornik Pomorskog fakulteta Rijeka Sveučilišta u Rijeci, 47-48 (2013), str. 95.-107.

¹⁵⁵ Više vidjeti u Zelenika, Ratko i Pupovac, Drago i Rudić, Dušan: Špediter u ulozi logističkog operatera, Pomorski zbornik Pomorskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 38 (2001)1, str. 143.-157.

¹⁵⁶ Više vidjeti u Bendeković, Jadranko i Aržek, Zvonimir: Transport i osiguranje, Mikrorad, Zagreb, 2008. str. 115.-122.

¹⁵⁷ Više vidjeti na www.efzg.hr/trg/dvuletic/...pdf

Promjene koje su se pojavile u Hrvatskoj i koje će se pojaviti u drugim tranzicijskim zemljama prilikom ulaska u Evropsku uniju, a odnose se na poslovanje međunarodnih špeditera, reflektiraju se kroz pet područja, i to: 1. novi informatički sistemi; 2. promjene organizacijske strukture međunarodnog špeditera; 3. prilagođavanje međunarodnih špeditera carinskom sistemu Evropske unije; 4. Logistička partnerstva međunarodnih špeditera s klijentima; te 5. Strateški savezi međunarodnih špeditera s dobavljačima te međunarodnih špeditera s domaćim i inostranim partnerima. Držimo vrijednim istaknuti nekoliko općih mjesta i zanimljivih aspekata tih područja, pri čemu će biti korištena i neka zapažanja iz mog magistarskog rada.¹⁵⁸

3.1. Novi informatički sistemi

U današnjim uslovima poslovanja informacijski tokovi prethode robnim tokovima, čime se znatno smanjuju vremenski gubici u transportnom procesu, podiže brzina i tačnost isporuke *just in time*, omogućava smanjenje potrebnih zaliha u proizvodnji i u trgovini, omogućava proizvodnja po narudžbi, odnosno prema zahtjevima tržišta te finalizacija proizvoda selenjem iz tvorničkih pogona u logističke centre. Zbog inertnosti velikih sistema jedan je od osnovnih preduslova uspješnog poslovanja što brža informatizacija tvrtke, kako bi se ubrzali procesi, bilo da se radi o komunikaciji s poslovnom okolinom ili unutar same tvrtke. Inače, međunarodnom špediteru danas na raspolaganju stoje sljedeći informatički sistemi:

- **EDIFACT**¹⁵⁹ - Projekt Ujedinjenih naroda za elektroničku obradu i prijenos podataka

¹⁵⁸ Više vidjeti i u Imamović, Mirsad: Poslovanje međunarodnih špeditera u uslovima ulaska u Evropsku uniju i globalizacije tržišta sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu (magistarski rad), Saobraćajni fakultet Internacionalnog univerziteta Travnik, Travnik, 2012. str. 118.-133.

¹⁵⁹ Akronim od Electronic Data Interchange for Administration Commerce and Transport.

za upravu, trgovinu i transport, osobito za špeditersku djelatnost;

- **GSM**¹⁶⁰ - Sistem mobilnih komunikacija koji omogućuje trenutčan prijenos, primanje i slanje informacija te time pospješuje optimizaciju prijevoznih procesa;
- **GPS**¹⁶¹ - Sistem globalnog pozicioniranja, kao idealno rješenje za daljinsko centralizirano upravljanje prijevoznim sredstvima i teretom koji se prijevozi, tako da međunarodni špediter ima potpunu kontrolu praćenja prijevoznih sredstava i pošiljaka koje nudi svojim komitentima preko interneta, što pomaže kontroli troškova, planiranju istovara i skladištenja te distribuciji robe.
- **WMS**¹⁶² - Informacijski paket (software) za skladišno poslovanje koji, uz paket standardnih modula tipičnih za poslovanje svakog skladišta, a može obavljati identifikaciju robe pomoću bar-koda i izradu otpremnih dokumenata.

3.2. Promjene organizacijske strukture

Špediterske tvrtke mogu imati tri pravno-ekonomska statusa, i to: 1. Komisionar (špediter je posrednik između uvoznika i izvoznika kao njegovih nalogodavaca i drugih aktivnih sudionika vanjskotrgovinskog i prometnog sistema te poslove posredovanja obavlja u svoje ime i za tuđi račun); 2. Samostalni privrednik (špediter je posrednik između svog nalogodavca i brojnih sudionika vanjskotrgovinskog i prometnog sistema te poslove obavlja u svoje ime i za svoj račun); te 3. Agent (špediter je posrednik između uvoznika i izvoznika kao svojih nalogodavaca i drugih aktivnih sudionika vanjskotrgovinskog transportnog sistema, osobito carine i osiguravatelja te špediterske poslove obavlja u tuđe ime i za tuđi račun, odnosno u ime i za račun nalogodavca.

¹⁶⁰ Akronim od Global Systems for Mobil.

¹⁶¹ Akronim od Global Positioning Systems.

¹⁶² Akronim od Warehouse Management System.

Važno je istaknuti da špediter u statusu agenta obavlja brojne kompleksne, stručne i odgovorne poslove u carinskom postupku te zaključuje ugovore o transportnom osiguranju. Od ključne su važnosti odnosi koje špediter ima s različitim sudionicima vanjskotrgovinskog i saobraćajnog sistema (prijevoznici, institucije osiguranja, Carinska uprava i slično). Međutim, međunarodna špedicija sastavni je dio vanjske trgovine i viši oblik međunarodnog robnog prometa te kao takva zauzima bitno mjesto u vanjskotrgovinskom sistemu svake zemlje. U današnjim uslovima savremene proizvodnje i robnog prometa nemoguće je zamisliti privredni prosperitet bilo koje zemlje bez učešća međunarodnog špeditera. Razvoj međunarodne trgovine uslovio je nastanak uslužne organizacije kojoj je zadatak da kao posrednik između prodavača i kupca organizuje međunarodni prijevoz roba.

Organizaciju otpreme i dopreme robe u međunarodnom prometu korisnije je prepustiti međunarodnom špediteru jer on zna otpremiti i dopremiti robu brzo, vješto i ekonomično, usmjeravajući je na najpovoljniji prometni pravac i prijevozno sredstvo te pri tome uzimati u obzir vrstu i stanje robe, carinske, devizne, trgovinske, političke, pravne, osiguravajuće i ostale uslove. Veliki i složeni sistemi traže savremenu organizaciju tvrtke i upravljanje u kojima je menadžment odvojen od vlasničke strukture. U Evropskoj uniji velik je broj malih i srednjih špediterskih tvrtki koje su u privatnom vlasništvu i koja su se svojom efikasnošću poslovanja nametnule kao superioran vlasnički oblik u razvijenim tržišnim gospodarstvima. Današnja situacija u Hrvatskoj, koja je već postala članica Evropske unije, pokazuje da su tamo vlasnici srednjih i većih špediterskih tvrtki fizičke osobe koje su ujedno i menadžeri i vlasnici.

Stalna i rastuća konkurencija tjera tvrtke na brze promjene i na stalno preispitivanje vlastitih prednosti, kako bi se mogle usredotočiti na glavne sposobnosti i kompetencije. Danas nijedna tvrtka ne može opstati na tržištu ako barem nešto ne radi bolje

od svoje konkurencije. Zato, tvrtke donose odluku o tome da sporedne djelatnosti svog poslovanja rješavaju putem tzv. outsourcinga te se na taj način fokusiraju na svoju osnovnu djelatnost, odnosno tzv. core business. Outsourcing se može definirati kao strateško korištenje vanjskog partnera u svrhu obavljanja aktivnosti koje je tvrtka tradicionalno obavljala svojim ljudima i resursima. Dakle, outsourcing je ugovorno prebacivanje sporednih - noncore aktivnosti tvrtke na specijalizirane pružatelje usluga. Tvrtke načelno imaju mogućnost outsourcinga bilo koje aktivnosti ili funkcije. (ponajviše špedicija, logistika, upravljanje skladištem, informatičke usluge, upravljanje ljudskim resursima, uvoz, izvoz, prodaja, nabava, istraživanje i razvoj, marketing, menadžment i slično), u čemu se krije velika šansa i za tvrtke međunarodne špedicije.

Dakle, pojavljuje se trend potpunih logističkih usluga, pa se nalogodavcu može baviti svojom primarnom djelatnošću, a brigu o transportnom rješenju prepustiti špediteru. Inače, outsourcing logističkih funkcija postala je prevladavajuća praksa poslovanja vanjskotrgovinskih tvrtki, a to je dovelo do novih tehnika poslovanja, kao što je strategija proizvodnje po narudžbi bez stvaranja nepotrebnih zaliha, nabava proizvoda prema zahtjevima tržišta, finalizacija proizvoda seljenjem iz klasičnih tvornica u logističke centre te organizacija vučenih, umjesto guranih tokova robe. Sve to dovodi do fokusiranja tvrtke samo na osnovnu djelatnost. Inače u logističkim centrima standardno se odvijaju sljedeće aktivnosti: Sakupljanje pojedinačnih komadnih (manjih) pošiljaka od komitenata u gravitacijskom području otpreme, dostava pošiljaka do špediterskog logističkog centra (zbirni transport), razvrstavanje i grupisanje pošiljaka prema pravicima, mjestima isporuke i komitentima, formiranje teretnih i transportnih jedinica, utovar, pretovar i otprema robe na veće

udaljenosti te razvrstavanje robe i isporuka krajnjim korisnicima.¹⁶³

3.3. Prilagodavanje carinskom sistemu Evropske unije

Nakon ukidanja carina među članicama Unije i količinskih ograničenja, kao i uspostavljanja zajedničke carinske tarife, inaugurisano je jedinstveno carinsko područje na kojem su ukinute carine i ograničenja između članica, pri čemu svaka članica carinske unije načelno primjenjuje iste carine prema državama koje nisu članice Evropske unije. Budući da carina povećava cijenu uvezene robe, u kombinaciji s troškovima prijevoza i drugim uvoznim troškovima (različite pristojbe, troškovi skladišta, distribucije), ona su zapreka slobodnoj trgovini, ali i instrument zaštite domaće industrije. Ukidanjem carina među državama Evropske unije velik broj špediterskih tvrtki moralo se opredijeliti za izvršavanje ostalih osnovnih i specijalnih špediterskih poslova umjesto postupka carinjenja, pa među državama članicama špediteri vode evidenciju protoka roba, tzv. Intrastat.¹⁶⁴

Intrastat je sistem prikupljanja podataka o robnoj razmjeni između zemalja članica Evropske unije koji je u primjeni od 1993. godine. Putem njega vrši se izvještavanje o svakom ulazu robe u zemlju članicu iz druge zemlje članice, odnosno svaki izlaz robe iz zemlje članice u drugu zemlju članicu Evropske unije. Glavna razlika između Intrastat obrasca i Jedinственe carinske deklaracije je što je Deklaracija isprava koja služi za obavljanje carinskih formalnosti u trgovini s trećim zemljama, dok je Intrastat obrazac statistički izvještaj protoka robe i sadrži manji obujam podataka od Deklaracije i odnosi se na razmjenu između zemalja članica Evropske unije. Intrastat daje informacije o trgovinskim tokovima između zemalja članica

¹⁶³ Više vidjeti u Mlinarić, Tomislav Josip: Robno transportni centri (skripta), Fakultet prometnih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2013. str. 73.-117.

¹⁶⁴ Vidjeti na www.intrastat.com.hr/ ili na www.dzs.hr/hrv/intrastat/intrastat.htm ili www.estat.hr

Evropske unije te zajedno s Extrastatom (podaci o robnoj razmjeni s trećim zemljama - nečlanicama Evropske unije) čine važan izvor podataka za sastavljanje platne bilance i nacionalnih računa.

Ulaskom Hrvatske u Evropsku uniju, uslijedila je još jedna bitna promjena, a to je dodjela EORI¹⁶⁵ broja koji zapravo zamjenjuje OIB¹⁶⁶ tvrtke. Naime, tamošnja je Carinska uprava od 1. srpnja 2013. godine započela s nacionalnom primjenom tzv. EORI sistema, odnosno sistema elektronske registracije i identifikacije tvrtki koje u okviru svog poslovanja obavljaju djelatnosti obuhvaćene carinskim zakonodavstvom. EORI broj jedinstven je broj u Evropskoj uniji koji tvrtkama dodjeljuje carinske službe i služi za njihovu identifikaciju u skladu s carinskim propisima Evropske unije. EORI broj se mora koristiti u svim carinskim aktivnostima koje se obavljaju između Unije i ostatka svijeta. Kada je riječ o Hrvatskoj, EORI broj za tamošnje tvrtke formira se na način da se na slova HR doda OIB tvrtke.

3.4. Logistička partnerstva

Međunarodni špediter svojim brojnim specijalističkih logističkih aktivnosti (proizvodna, trgovinska, prometna, skladišna, distribucijska, marketinška, informacijska i druge logistike) direktno i intenzivno učestvuje u sistemu međunarodne razmjene te na taj način imaju uticaja na položaj korisnika svojih usluga na globalnom tržištu. Budući da je glavni zadatak međunarodne špedicije da oslobodi svog nalagodavca cjelokupne brige oko otpreme i dopreme robe, savremeni trendovi su pokazali da se taj zadatak može ostvariti isključivo pružanjem kompletne logističke usluge. Špediterske tvrtke, kao specijalizirani nosioci logističkih usluga, preuzimaju sve više logističkih aktivnosti od svojih korisnika i na taj način se razvija sve čvršće logističko partnerstvo između

¹⁶⁵ Akronim od Economic Operators Registration and Identification.

¹⁶⁶ Akronim od Osobni Identifikacijski Broj.

međunarodnih logističkih špeditera i njihovih korisnika.

Kompletna logistička usluga uključuje ranije pobrojane osnovne (temeljne) i dodatne (specijalne) logističke usluge. Pojednostavljeno, u osnovne logističke usluge, između ostalih, spadaju špedicija, transport, izbor prijevoznika i prijevoznog puta, upravljanje zalihama, skladištenje, pretovar, utovar, istovar, pakiranje carinjenje, osiguranje, dok se u dodatne logističke usluge ubrajaju finalizacija proizvoda, obilježavanje i etiketiranje, povrat i popravci proizvoda, montaža, sklapanje i oplemenjivanje. Izvršenjem svih tih aktivnosti međunarodni logistički špediter direktno utiče na konsolidaciju robnih tokova smanjenjem troškova i postizanjem veće konkurentnosti proizvoda svojih korisnika na globalnom tržištu. U razvoju logističkih špeditera, koji svojim korisnicima pružaju kompletnu logističku uslugu, mogu se uočiti sljedeći modeli saradnje:

1. Korisnici logističkih usluga imaju vlastita prijevozna sredstva, vlastita skladišta, vlastite sisteme kontrole, vlastite službe pakovanja, signiranja i slično, pa je riječ o tzv. *logistici u kući korisnika*;
2. Određene se logističke usluge povjeravaju specijaliziranim logističkim tvrtkama (prijevoz, skladištenje, upravljanje zalihama, pakovanje, kontrola kvaliteta i količine robe i slično);
3. Davaoci logističkih usluga preuzimaju najveći dio logističkih zadataka svojih korisnika (korisnik i nosilac logističke usluge imaju zajednički cilj); te
4. Nosioци logističkih usluga korisnicima pružaju kompletnu logističku uslugu prema načelu outsourcinga te ostvaruju potpuno integrisani proces partnerstva (strateški, operativni i taktički nivo), tako da nosilac logističke usluge za korisnika obavlja gotovo sve logističke aktivnosti.

Također, mnoge srednje i veće špediterske tvrtke imaju strateški značajne nalogodavce koji su s njima u čvrstoj sprezi, pa svoje

strategije poslovanja i razvoja temelje i određuju u skladu s dugoročnom saradnjom s takvim poslovnim partnerima. Ta veza se može pojaviti na više nivoa, pa poslovanje špediterske tvrtke može biti isprepletено s poslovanjem nalogodavca na nekoliko nivoa od kadrovske (broj i struktura zaposlenih) do finansijske (investicije i finansiranje poslovanja). Ponekad se špediter povezuju s nekima strateških partnera, ako on i vanjskotrgovinska tvrtka od tog projekta imaju finansijske ili druge koristi. Dakle, špediteri shvataju potrebu planiranja te važnost finansiranja zajedničkih poduhvata sa svojim partnerima, kako bi im pružili što kvalitetniju uslugu, te ih što duže i što čvršće vezali uz sebe, a time ostvarili što veći finansijski dobitak.

3.5. Strateški savezi

Nekada se razvoj tvrtki uglavnom postizao internim (organskim) rastom isključivo pomoću vlastitih sredstava tvrtke ili pak vlasničkim integracijama, što je pretpostavljalo spajanje ili akviziciju dviju samostalnih tvrtki u jednu. U savremenom poslovanju, u vrijeme globalne konkurencije u robnoj razmjeni, jedan od poželjnih modela razvoj su strateški savezi, odnosno savezi neovisnih tvrtki u kojima one zadržavaju samostalnost, ali zajednički rade na ostvarenju nekih strateških projekata, dijeleći i kombinirajući resurse. Međunarodni špediteri uglavnom mogu koristiti tri načina udruživanja u strateške saveze, i to kroz strateško povezivanje dva ili više međunarodnih špeditera, kroz strateško povezivanje međunarodnih špeditera i dobavljača (prijevoznika) te kroz strateško povezivanje međunarodnih špeditera s domaćim i inozemnim partnerima, pri čemu sve tri razvojne strategija nisu međusobno isključive, već su komplementarne.

Strateško je udruživanje idealan izbor u situacijama visokog rizika samostalnog razvoja, nužnosti brže ekspanzije, relativno niske raspoloživosti vlastitih sredstava, komplementarnosti tvrtki u savezu, velikih i

brzih promjena u tržišnoj okolini i slično. Inače, u procesu udruživanja špediterskih s drugim tvrtkama valja imati na umu sve sastavnice složene strukture logističke usluge te u proces uključiti one koje će povećati učinkovitost poslovanja. Iskustvo ukazuje na to da nije jednostavno stvoriti uspješan strateški savez, jer je potrebno pripremiti, organizovati i provesti brojne i raznovrsne aktivnosti kako bi se oblikovala struktura takvog saveza. Istraživanja su identificirala nekoliko karakterističnih faza nastajanja i razvoja uspješnih strateških saveza, i to upoznavanje i izbor tvrtki partnera, utvrđivanje međusobnih odnosa, izgradnja međukorporacijske saradnje, razvoj saradnje te međusobno usklađivanje.

4. HRVATSKI POUČAK

Ulaskom u Evropsku uniju mnoge tvrtke očekuju prosperitet. Međutim, većina međunarodnih špeditera u Hrvatskoj ostaje bez posla, jer se sav dosadašnji uvoz i izvoz vezan za zemlje Evropske unije svodi na primitak i otpremu robe što se odvijaju kao tuzemni robni promet s novim pravilima o obračunu PDV-a i novim pravilima evidencije. Granice se brišu, Hrvatska ulazi u novu teritorijalnu cjelinu i carinski režim, pa većina usluga koje pružaju klasični špediteri više neće biti potrebna. Izvjesno je zatvaranje carinskih ispostava koje se sada nalaze na graničnim prijelazima između Hrvatske te Slovenije i Mađarske. Time prestaje potreba za poslovima carinskog otpremnika (zastupnika) na tim graničnim prijelazima.¹⁶⁷

Budući da su glavni hrvatski vanjskotrgovinski partneri iz Italije i Njemačke, a s tim državama više neće postojati granice, potreba za špediterima postat će sve manja. Valja očekivati da će tvrtke ostati bez poslova carinskog zastupanja koje sada obavljaju na tim graničnim prijelazima, ali i dijela poslova vezanih za robu koja se izvozi u Uniju ili uvozi iz nje. U takvoj

situaciji očekuje se masovno gašenje špediterskih tvrtki. Sudbina svake hrvatske špediterske tvrtke ovisi o tom koliko je koja zastupljena na graničnim prijelazima prema Sloveniji i Mađarskoj, u kojoj se mjeri njeno ukupno poslovanje kao carinskog otpremnika odnosi na robu koja se izvozi u ili uvozi u Evropsku uniju te može li se za iste zaposlene pronaći drugo rješenje unutar tvrtke. Mali su špediteri već počeli propadati, pa srednje i velike tvrtke uzimaju kvalitetne komitente.

Fokusiranje djelatnosti na transport i logistiku, jedna je od mogućih slamki spasa. Rješenje je u logističkom centru, ali je malo špeditera koji ih mogu sami formirati. To su napravile velike strane kompanije koje su posljednjih nekoliko godina počele poslovati u Hrvatskoj. Osim brojne konkurencije velikih tvrtki, mali i srednji špediteri u lošu su se situaciju ipak doveli svojom krivicom. U Hrvatskoj nema jedinstvenog ceha koji bi zaštitio cijenu špedicije. Osim dampinških cijena, špediteri rade na crno i u uslovima velike neloyalnosti, pa imaju velike probleme između sebe, otvaranje granica ne nudi im gotovo nikakvu budućnost. Izvoz u treće zemlje jedini je posao koji im preostaje, što će također većinom preuzeti velike kompanije.

Iako je kriza špediterstva dugo najavljivana, državne institucije dosad nisu učinile ništa kako bi ublažile šok koji je nastao u špediterskom sektoru, iako se upozorava da postoji mogućnost pomoći iz EU-fondova. Nažalost, preživjet će samo veći igrači, oni koji se bave i drugim djelatnostima, poput skladištenja, logistike i slično, dok su manje tvrtke očito prepuštene tužnoj tržišnoj sudbini. Špediteri koji su zbog ulaska Hrvatske u Uniju ostali bez svih ili dijela poslova koje su do sada obavljali, upućuju se na preobrazbu u logističke operatere ili specijalizaciju za druge poslove osim carinskog zastupanja, iz djelokruga otpremništva i logistike, na iznalaženje poslova vezanih uz robne tokove izvan Unije, na iznalaženje sredstava za restrukturiranje poslovanja, prekvalifikaciju

¹⁶⁷ Više vidjeti na www.poslovnih.hr/.../ulazak-u-eu

zaposlenih i njihovo preusmjeravanje u druge djelatnosti i slično.¹⁶⁸

Zaposleni u špediterskim tvrtkama postali su stručnjaci za nepotrebnii posao. Mali dio kolača koji je ostao dampinškim su cijenama već preuzele velike tvrtke, kao i međunarodni igrači koji su došli na hrvatsko tržište. Sve je to već viđeno, i nije prvi put da smo to dočekali nesprenni. Valja se nadati da će država naći model i te ljude osposobi za neki novi posao. U Ministarstvu rada i mirovinskog sustava priprema se provedba programa prekvalifikacije otpuštenih špeditera, ali tek kada ih tvrtke same pozovu ili službeno proglaše tehnološki višak. Ljudi iz Ministarstva ne mogu doći u privatnu tvrtku i reći im da će im prekvalificirati njihove radnike, jer će oni ostati bez posla. Mogu djelovati tek nakon što budu proglašeni otkazi ili ako ih uprava tvrtke sama pozove.

5. ZAKLJUČAK

Da bi međunarodni špediteri tranzicijskih zemalja koje kane postati članice Evropske unije opstali i ostvarili mogućnost proširenja aktivnosti, moraju se prilagoditi savremenim tržišnim uslovima koji impliciraju razvoj i afirmaciju logističkih usluga. To pretpostavlja pronalazak perspektive opstanka domaćih klasičnih špeditera kroz njihovo prilagođavanje novim informatičkim sistemima, kroz promjenu organizacijske strukture, kroz prilagođavanje carinskom sistemu Evropske unije, kroz logistička partnerstva s klijentima, kroz strateške saveze s dobavljačima te s domaćim i inozemnim partnerima. Dakle, špediteri se upućuju na preobrazbu u logističke operatere ili na specijalizaciju za druge poslove iz djelokruga otpremništva i logistike, na iznalaženje poslova vezanih uz robne tokove, na iznalaženje sredstava za restrukturiranje poslovanja, prekvalifikaciju zaposlenih, preusmjeravanje zaposlenih u druge djelatnosti i slično. Klasična špedicija sve više postaje

stvar prošlosti, jer je činjenica da velike špediterske tvrtke prerastaju u svojevrzne logističke operatore, koji sve više, kao proizvođači logističkih usluga, koordiniraju, organizuju i/ili izvršavaju sve aktivnosti u logističkim procesima.

CITIRANI IZVORI

1. Bendeković, Jadranko i Aržek, Zvonimir: Transport i osiguranje, Mikrorad, Zagreb, 2008.
2. Imamović, Mirsad: Poslovanje međunarodnih špeditera u uslovima ulaska u Evropsku uniju i globalizacije tržišta sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu (magistarski rad), Saobraćajni fakultet Internacionalnog univerziteta Travnik, Travnik, 2012.
3. Mlinarić, Tomislav Josip: Robno transportni centri (skripta), Fakultet prometnih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2013.
4. Pavlić Skender, Helga i Grčić Fabić, Mirjana: Logistički špediter u fokusu prometnog i gospodarskog sustava, Pomorski zbornik Pomorskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 47-48 (2013), str. 95.-107.
5. Plasto, Elma: Seminarski radovi iz špediterskog poslovanja (skripta), Fakultet za saobraćaj i komunikacije Univerziteta u Sarajevu, 2009.
6. Turina, Ante: Međunarodna špedicija, Viša pomorska škola, Zavod za pomorsku navigaciju i pogon broda, Rijeka, 1965.
7. www.aperion-uni.eu/lycboardclient/detail.aspx?...
8. www.dzs.hr/hrv/intrastat/intrastat.htm
9. www.efzg.hr/trg/dvuletic//...pdf
10. www.estat.hr
11. www.globelnic-croatia.com/korisne.../incoterms-2010
12. www.intrastat.com.hr/
13. www.mojrad.net/pregled_teksta.php
14. www.poslovni.hr/.../ulazak-u-evropsku-uniju-...
15. www.prometna-zona.com/spedicija-003fiata.php

¹⁶⁸ Više vidjeti na www.transport-logistika.com.hr/.../

16. www.transport-logistika.com.hr/.../
17. Zelenika, Ratko i Pupovac, Drago i Rudić, Dušan: Špediter u ulozi logističkog operatera, Pomorski zbornik Pomorskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 38 (2001)1, str. 143.-157.
18. Zelenika, Ratko: Temelji logističke špedicije, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2005.

www.intech.com
www.intech.ba

